DE

OFFICIIS

MARCI TULLII CICERONIS LIBRI III.

Item,

De Amicitia: de Senectute: Paradoxa: & de Somnio Scipionis.

Cum indice in fine libri adjuncto.

Editio longè cæteris correctior atque emendatior.

CANTABRIGIÆ,
Ex Academiæ celeberrimæ typographeo.
1630.

Fraces

~~Latium~~

Vacarius, titiam } to want instit

Pugnare pro salute comuni } to fight for y comon safty

Omnem humanitatem expellere } to reject all humanity

Pugnare pro equitatem } to fight to equity

Studium bellicae gloriae declare

Fortitudinis gloriam consequi

to bark

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIB. I. AD MARCUM FILIUM.

¶ Argumentum per D. *Eraſmum Roterod.*

Ciceronem filium ſuo hortatur exemplo, nè ſimplici cuipiam ſtudio ſeſe addicat, ſed Græca cum Latinis, & orationis virtutes cum philoſophiæ ſcientia conjungat. Deinde quò eum reddat attentiorem, hanc, quæ de officiis eſt, philoſophiæ partem, duobus potiſſimùm nominibus commendat, vel quòd uſus ejus ad omnem vitæ rationem latiſſimè pateat, vel quòd hæc una ſit philoſophis omnibus inter ſe communis. Poſtremò, teſtatur ſe in hac diſputatione Stoicos potiſſimùm ſequi, quòd hi vel optimè boni finem, ad quem officia omnia referuntur, conſtituerint: cùm Epicurus voluptate metiens ſummum bonum, atque Ariſto, Pyrrho, & Herillus, tollentes rerum delectum, officii quoque naturam ſubverterint.

QUamquam te, Marce fili, annum jam audientem Cratippum, idq; Athenis, abundare oportet præceptis inſtitutiſq; philoſophiæ, propter ſummam & doctoris authoritatem, & urbis; quorum alter te ſcientiâ augere poteſt, altera exemplis: tamen ut ipſe ad meam utilitatem ſemper cum Græcis Latina conjunxi, neque id in philoſophia

Triplex argumentum à nobilitate doctoris, & item loci & temporis diuturnitate.

ſophia ſolùm, ſed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi cenſeo faciendum, ut par ſis in utriuſque orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos (ut videmur) magnum attulimus adjumentum hominibus noſtris, ut non modò Græcarum literarum rudes, ſed etiam docti aliquantum ſe arbitrentur adeptos, & ad dicendum, & ad judicandum. Quamobrem diſces tu quidem à principe hujus ætatis philoſophorum, & diſces quamdiu voles: tam diu autem velle debebis, quoad te, quantùm proficias, non pœnitebit. Sed tamen noſtra legens, non multùm à Peripateticis diſſidentia (quoniam utrique, & Socratici, & Platonici eſſe volumus) de rebus ipſis utere tuo judicio; nihil enim impedio: orationem autem Latinam profectò legendis noſtris efficies pleniorem. Nec verò arroganter hoc dictum exiſtimari velim. Nam philoſophandi ſcientiam concedens multis; quod eſt oratoris proprium, aptè, diſtinctè, ornatéque dicere (quoniam in eo ſtudio ætatem conſumpſi) ſi id mihi aſſumo, videor id meo jure quodammodo vendicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, ut non ſolùm orationes meas, ſed hos etiam de philoſophia libros, qui jam ſe illis ferè æquârunt, ſtudioſè legas. Vis enim dicendi major eſt in illis: ſed hoc quoque colendum eſt æquabile, & temperatum orationis genus. Et id quidem nemini video Græcorum adhuc contigiſſe, ut idem utroque in genere laboraret, ſequeretúrque & illud forenſe dicendi, & hoc quietum diſputandi genus: niſi fortè Demetrius Phalereus in hoc numero haberi poteſt, diſputator ſubtilis, orator parùm vehemens, dulcis tamen, ut Theophraſti diſcipulum poſſis agnoſcere. Nos autem quantùm in utroque profecerimus, aliorum ſit judicium: utrumque certè ſecuti ſumus. Equidem & Platonem exiſtimo, ſi genus id forenſe dicendi

Dicere, oratoris: judicium ferre de rebus, Philoſophi.

Inter Philoſophos Græcos nemo dicendi ſtudium ſecutus eſt.

dicendi tractare voluisset, gravissimè & copiosissimè potuisse dicere: & Demosthenem, si illa quæ à Platone didicerat tenuisset, & pronuntiare voluisset, ornatè splendidéque facere potuisse. Eodémque modo de Aristotele & Isocrate judico, quorum uterq; suo studio delectatus, contempsit alterum. Sed cùm statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, & multa posthac, ab eo exordiri volui maximè, quod & ætati tuæ esset aptissimum, & authoritati meæ gravissimum. Nam cùm multa sint in philosophia & gravia & utilia accuratè copioséque à philosophis disputata, latissimè patêre videntur ea, quæ de officiis tradita ab illis & præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, neque privatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in eóque colendo, sita vitæ est honestas omnis; & in negligendo, turpitudo. Atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum. Quis est enim qui nullis officii præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt nonnullę disciplinæ, quæ propositis bonorum & malorum finibus officium omne pervertunt. Nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum; idque suis commodis, non honestate metitur: hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, fit, ut neque amicitiam colere possit, nec justitiam, nec liberalitatem. Fortis verò, dolorem summum malum judicans; aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certè nullo modo potest. Quæ quanquam ità sunt in promptu, ut res disputatione non egeat, sunt tamen à nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur si sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere. Neq; ulla officii præcepta firma, stabilia, conjuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab iis

Platoni dicendi exercitatio, Demosthenem philosophandi defuit.

Commendat officia à persona & sua & filii: deinde ab utilitate & communitate.

Epicureos notat.

qui ſolam, aut ab iis qui maximè honeſtatem propter ſe dicant expetendam. Itaque propria eſt ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniam Ariſtonis, Pyrrhonis, & Herilli jampridem exploſa ſententia eſt. Qui tamen haberent jus ſuum diſputandi de officio, ſi rerum aliquem delectum reliquiſſent, ut ad officii inventionem aditus eſſet. Sequemur igitur hoc quidem tempore, & in hac quæſtione potiſſimùm Stoicos, non ut interpretes; ſed, ut ſolemus, è fontibus eorum, judicio arbitrióque noſtro, quantum, quóque modo videbitur, hauriemus.

Idem in oratione Lyſiæ notavit Socrates in Phædro Platonis.

PLacet igitur, quoniam omnis diſputatio de officio futura eſt, antè definire, quid ſit officium: quod à Panætio prætermiſſum eſſe miror. Omnis enim quæ à ratione ſuſcipitur de aliqua re inſtitutio, debet à definitione proficiſci, ut intelligatur quid ſit id, de quo diſputetur.

Quoniam non eſt ſimplex officii vocabulum, neque poterat in genere definiri commodè, diviſione explicat; duplici quidem verbis, ſed re vâdem. Facit autem ex Stoicorum [illegible]tia duo genera officiorum: Alterum, quod p[illegible]ctum vocant, eſtque cum fine boni conjunctum, neque in quenquam præterquam in ſapientem competit: Alterum medium, ſive inchoatum, quod per ſe neque bonum eſt, neq; malum, ſed ad uſum aliquem vitæ ſumitur: ut rectè depoſitum reddere, perfecti ſit officii; depoſitum reddere, imperfecti: cùm rectè niſi ſapiens nemo reddat, reddant autem ſimul & ſtulti. Divus autem Ambroſius prioris generis eſſe putat, quæ ſecundum conſilia fiunt; poſterioris, quæ ſecundum præcepta: ut bene adminiſtrare rem, ad inchoatum officium pertineat; erogare in pauperes, ad perfectum.

Omn

OMnis de officio duplex eſt quæſtio. Unum genus eſt, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod poſitum eſt in præceptis, quibus in omnes partes uſus vitæ conformari poſſit. Superioris generis hujuſmodi exempla ſunt: omniáne officia perfecta ſint: nunquid officium aliud alio majus ſit & quæ ſunt generis ejuſdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minùs apparet, quia magis ad inſtitutionem vitæ communis ſpectare videntur: de quibus eſt nobis his libris explicandum. Atque etiam alia diviſio eſt officii: nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum autem officium, rectum (opinor) vocemus, quod Græci κατόρθωμα: hoc autem commune, quod ii καθῆκον vocant. Atque ea ſic definiunt, ut rectum quod ſit, id perfectum officium eſſe definiant: medium autem officium id eſſe dicant, quod cur factum ſit, ratio probabilis reddi poſſit. *Diviſio officii.*

Quæ in deligendis rebus deliberandi ratio.

TRiplex igitur eſt, ut Panætio videtur, conſilii capiendi deliberatio. Nam honeſtúmne factu ſit, an turpe, dubi[redacted]id quod in deliberationem cadit: in quo conſiderando ſæpe animi in contrarias ſententias diſtrahuntur. Tum autem aut inquirunt, aut conſultant ad vitæ commoditatem, jucunditatémq;, ad facultates rerum atq; copias, ad opes, ad potentiam, quibus & ſe poſſint juvare, & ſuos, conducat id nécne, de quo deliberant. Quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus eſt, cùm pugnare videtur cum honeſto id quod videtur eſſe utile. Cùm enim utilitas ad ſe rapere, honeſtas contrà revocare ad ſe videtur, fit ut diſtrahatur deliberando animus, afferátque ancipitem curam cogitandi. Hac in diviſione (cùm præterire aliquid

quid, maximum vitium in dividendo sit) duo prętermissa sunt. Nec enim solùm utrùm honestum an turpe sit, deliberari solet: sed etiam duobus propositis honestis, utrum honestius: Itémque duobus propositis utilibus, utrum utilius. Ità quam ille triplicem putavit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de honesto, sed dupliciter; tum pari ratione de utili; pòst de comparatione eorum disserendum.

Partitio totius quæstionis de officiis.

Ex veteris Academiæ & Stoicorum sententia, qui summum bonum à natura proficisci putant, & hoc ipsum esse beatè vivere, secundum naturam vivere commemorant, docet quæ semina nobis natura inseverit, quæq́ adminicula addiderit: quibus accedente industriâ, ac usu, ad felicitatem, quò referuntur omnia, proficiamus. Nam primo loco, omni animanti studium tuendi sui indidit, id quod jure naturæ est hominum cum pecudibus commune, vocatúrq; κατὰ φύσιν πρῶτον, id est, secundum naturam primum: consequens, est appetitus eorum, quæ incolumitati sunt amica; fuga eorum, quæ noxia: Verùm homini, quoniam non solùm è corpore constat, sed etiam ex animo, ut totus esse possit incolumis, ratiocinandi vim addidit: unde disciplinæ omnes, & virtutes illæ morales proficiscuntur.

PRincipiò, generi animantium omni est à natura tributum, ut se, vitam, corpúsq; tueatur; declinétq; ea, quæ nocitura videantur; omniáq; quæcunq; ad vivendum sint necessaria, inquirat, & paret; ut pastum, ut latibula, & alia ejusdem generis. Commune item animantium omnium est conjunctionis appetitus procreandi causâ, & cura quędam eorum quæ procreata sunt. Sed inter hominem & belluam hoc maximè interest, quòd hæc tantùm, quantùm sensu movetur, ad id solum quod adest, quódq; præsens est, se accommodat;

Φυσικώτατόν ἐστι τὸ γεννᾶν ἑαυτῷ ὅμοιον. Arist.

modat, paululùm admodum ſentiens præteritum, aut futurum: homo autem, qui rationis eſt particeps, per quam conſequentia cernit, principia, & cauſas rerum videt, earúmq; progreſſus, & quaſi anteceſſiones non ignorat, ſimilitudines comparat, & rebus præſentibus adjungit atque annectit futuras: facilè totius vitæ curſum videt, ad eámque degendam præparat res neceſſarias. Eadémq; natura vi rationis hominem conciliat homini, & ad orationis, & ad vitæ ſocietatem: ingenerátq; imprimis præcipuum quendam amorem in eos, qui procreati ſunt: impellitque ut hominum cœtus & celebrari inter ſe, & ſibi obedire velit: ob eáſque cauſas ſtudeat parare ea, quæ ſuppeditent & ad cultum, & ad victum: nec ſibi ſoli, ſed conjugi, liberis, cæteríſq;, quos charos habeat, tueríq; debeat. Quæ cura exuſcitat etiam animos, & majores ad rem gerendam facit. Imprimíſq; hominis eſt propria veri inquiſitio, atque inveſtigatio. Itaq; cùm ſumus neceſſariis negotiis curíſque vacui, tum avemus aliquid videre, audire ac dicere; cognitionémq; rerum aut occultarum, aut admirabilium ad bene beatéque vivendum neceſſariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, ſimplex, ſincerúmq; ſit, id eſſe naturæ hominis aptiſſimum. Huic veri videndi cupiditati adjuncta eſt appetitio quædam principatûs, ut nemini parére animus bene à natura informatus velit, niſi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis causâ juſtè & legitimè imperanti; ex quo animi magnitudo exiſtit, humanarúmq; rerum contemptio. Nec verò illa parva vis naturæ eſt, rationíſq;, quòd unum hoc animal ſentit, quid ſit ordo, quid ſit quod deceat in factis dictíſque, qui modus. Itaq; eorum ipſorum, quæ aſpectu ſentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venuſtatem, convenientiam partium ſentit. Quam ſimilitudinem natura, ratióque ab oculis ad animum transferens,

multò

multò etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisque conservandum putat, cavétq; nè quid indecorè effœminatéve faciat: tum in omnibus & opinionibus & factis, nè quid libidinosè aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur & efficitur id, quod quærimus, honestum: quòd etiamsi nobilitatum non sit, tamen honestum sit; quódq; verè dicimus, etiamsi à nullo laudetur, laudabile esse naturâ. Formam quidem ipsam, Marce fili, & tanquam faciem honesti vides, quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientiæ.

In Phædro. Proverbium ἐν τῷ ὁρᾷν γίγνεται τὸ ἐρᾶν

De quatuor virtutibus, unde omnia vitæ communis officia manant, Prudentia, Justitia, Fortitudine & Temperantia, ac de materia singularum.

SEd omne quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliqua. Aut enim in perspicientia veri solertiâq; versatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendóque suum cuique, & rerum contractarum fide; aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore; aut in omnium quæ fiunt, quæque dicuntur, ordine & modo, in quo inest modestia & temperantia. Quæ quatuor quanquam inter se colligata atque implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: velut ex ea parte, quæ primò descripta est, in qua sapientiam & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inventio veri; eíusque virtutis hoc munus est proprium. Ut enim quisque maximè perspicit, quid in re quaque verissimum sit, quiq; acutissimè & celerrimè potest & videre & explicare rationem; is prudentissimus, & sapientissimus ritè haberi solet. Quocirca huic, quasi materia, quam tractet, & in qua versetur, subjecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositæ sunt, ad eas res parandas, tuendásque, quibus

Omnes virtutes una virtus absoluta, juxta Platon.

Prudentia in veri perspicientia sita, est fons reliquarum.

Fortitudo in contemptu difficultatum.

Temperantia in æquabili modo rerum omnium.

Decorum, velut umbra corpus, honestatem consequitur.

bus actio vitæ continetur; ut & ſocietas hominum conjunctióq; ſervetur, & animi excellentia, magnitudóq; cùm in augendis opibus, utilitatibúſque & ſibi, & ſuis comparandis, tum multò magis in his ipſis deſpiciendis eluceat. Ordo autem & conſtantia, & moderatio, & ea quæ ſunt his ſimilia, verſantur in eo genere, ad quod adhibenda eſt actio quædam, non ſolùm mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam adhibentes, & ordinem, honeſtatem & decus conſervabimus.

De Prudentia, virtutum omnium principe, & quid in ea fugiendum, quidve ſequendum.

EX quatuor autem locis, in quos honeſti naturam vímque divi ſimus, primus ille, qui in veri cognitione conſiſtit, maximè naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & ſcientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, neſcire, decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere, & naturali, & honeſto, duo vitia vitanda ſunt: Unum, nè incognita pro cognitis habeamus, híſque temerè aſſentiamur: quod vitium effugere qui volet (omnes autem velle debent) adhibebit ad conſiderandas res, & tempus, & diligentiam: Alterum eſt vitium, quòd quidam nimis magnum ſtudium, multámque operam, in res obſcuras atque difficiles conferunt, eaſdémq; non neceſſarias. Quibus vitiis declinatis, quod in rebus honeſtis, & cognitione dignis operæ curæq; ponetur, id jure laudabitur; ut in aſtrologia C. Sulpitium audivimus, in geometria Sex. Pompeium ipſi cognovimus, multos in dialecticis, plures in jure civili: quæ omnes artes in veri inveſtigatione verſantur, cujus ſtudio à rebus agendis abduci contra officium eſt. Virtutis enim laus omnis in actione conſiſtit, à qua tamen ſæpe ſit intermiſſio, multíq;

Βελτίων μὲν ζήλου ἐπιτήδευμα τὰ χίως τὰ δόξαντα. *Iſocrates.*

Σύμβουλός ἐστιν ἀγαθὸς βελτίων χειρὸς. *Nazianzenus.*

Sulpit. Gallus exercitum Romanum falſâ formidine liberavit, lunarii eclipſis rationem edíſſerens. Liv. lib. 44.

multíque dantur ad ſtudia reditus. Tum agitatio mentis, quæ nunquam acquieſcit, poteſt nos in ſtudiis cogitationis, etiam ſine opera noſtra, continere. Omnis autem cogitatio motúſque animi, aut in conſiliis capiendis de rebus honeſtis, & pertinentibus ad bene beatéque vivendum, aut in ſtudiis ſcientiæ cognitioniſque verſatur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

De Justitia.

De tribus autem reliquis latiſſimè patet ea ratio, quâ ſocietas hominum inter ipſos, & vitæ quaſi communitas continetur. Cujus partes duæ ſunt: Juſtitia, in qua virtutis ſplendor eſt maximus, ex qua boni viri nominantur, & huic conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed juſtitiæ primum munus eſt, ut nè cui quis noceat, niſi laceſſitus injuriâ: Deinde, ut communibus utatur pro communibus, privatis autem ut ſuis. Sunt autem privata nulla naturâ, ſed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoriâ, ut qui bello potiti ſunt; aut lege, pactione, conditione, ſorte. Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatium dicatur; Tuſculanus, Tuſculanorum. Similiſque eſt privatarum poſſeſſionum deſcriptio. Ex quo, quia ſuum cujuſque fit eorum, quæ naturâ fuerant communia, quod cuiq; obtigit, id quiſque teneat. Ex quo ſi quis ſibi plus appetet, violabit jus humanæ ſocietatis. Sed quoniam (ut præclarè ſcriptum eſt à Platone) non nobis ſolùm nati ſumus, ortúſq; noſtri partem patria vendicat, partem parentes, partem amici: atque placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad uſum hominum omnia creari, homines autem hominum causâ eſſe generatos, ut ipſi inter ſe aliis alii prodeſſe poſſent: in hoc naturam debemus ducem ſequi, & communes utilitates

in

in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo; tum artibus, tum operâ, tum facultatibus devincire hominum inter homines societatem.

Fides juſtitiæ fundamentum, ab etymologia.

FUndamentum eſt autem juſtitiæ fides, id eſt, dictorum conventorúmq; conſtantia & veritas: ex quo, quanquam hoc videbitur fortaſſe cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui ſtudioſè exquirunt, unde verba ſint ducta, credamúſque, quia fiat quod dictum eſt, appellatam fidem.

Duo injuſtitiæ genera, ut juſtitiæ: & unde oriantur.

SEd injuſtitiæ duo genera ſunt. Unum eorum, qui inferunt: alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, ſi poſſint, non propulſant injuriam. Nam qui injuſtè impetum in quempiam facit, aut irâ, aut aliquâ perturbatione incitatus, is quaſi manus violenter videtur afferre ſocio. Qui autem non defendit, nec obſiſtit, ſi poteſt, injuriæ; tàm eſt in vitio, quàm ſi parentes, aut amicos, aut patriam, aut ſocios deſerat. Atque illæ quidem injuriæ, quę nocendi causâ de induſtria inferuntur, ſæpe à metu proficiſcuntur: ut cùm is, qui alteri nocere cogitat, timet nè, niſi id fecerit, ipſe aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiſcantur ea quæ concupierunt: in quo vitio latiſſimè patet avaritia. Expetuntur autem divitiæ, cùm ad uſus vitæ neceſſarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem major eſt animus, in iis pecuniæ cupiditas ſpectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Craſſus negabat, ullam ſatis magnam pecuniam eſſe ei, qui in repub. princeps vellet eſſe, qui ſuis fructibus exercitum alere non poſſet. Delectant etiam magnifici

fici apparatus vitæ q; cultus cum elegantia & copia; quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda; sed fugienda semper injuria est. Maximè autem adducuntur plerique, ut eos justitiæ capiat oblivio, cùm in imperiorum, honorum, gloriæve cupiditatem inciderint. Quod enim est apud Ennium, Nulla sancta societas, nec fides regni est; id latiùs patet. Nam quidquid ejusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerunque tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam servare societatem. Declaravit id modò temeritas C. Cæsaris, qui omnia jura divina atq; humana pervertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestam, quòd in maximis animis, splendidissimisq; ingeniis plerunque existunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quò magis cavendum est, nè quid in eo genere peccetur.

Nulla fides regni sociis-- Lucan.

Injuria alia aliâ levior.

SEd in omni injustitia permultum interest, utrùm perturbatione aliquâ animi, quæ plerunque brevis est, & ad tempus; an consultò & cogitatò fiat injuria. Leviora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea, quæ meditata & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria satis dictum est.

Causas recenset, unde secundum injustitiæ genus oriatur.

PRætermittendæ autem defensionis, deserendiq; officii plures solent esse causæ. Nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt: aut etiam negligentiâ, pigritiâ, inertiâ, aut suis studiis, quibusdamve occupationibus sic impediuntur, ut

ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, nè non satis sit id, quod apud Platonem est in Philosophos dictum; quòd in veri investigatione versentur, quódque ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea justos esse. Nam dum alterum justitiæ genus assequuntur, inferendâ nè cui noceant injuriâ, in alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos ad Rempublicam nè accessuros quidem putat, nisi coactos: æquius autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipsum ità justum est, quod rectè fit, si est voluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, nè facere cuiquam videantur injuriam: qui dum altero injustitiæ genere vacant, in alterum incurrunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studii, nihil operæ, nihil facultatûm. Quoniam igitur duobus generibus injustitiæ propositis, adjunximus causas utriusque generis, eásque res antè constituimus, quibus justitia continetur, facilè quod cujusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valde amabimus, judicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes, *Humani nihil* à se *alienum putat*. Sed tamen quia magìs ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut adversa eveniunt, quàm illa, quæ cæteris, quæ quasi longo intervallo interjecto videmus, aliter de illis, ac de nobis judicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites æquum sit, an iniquum: æquitas enim lucet ipsa per se; dubitatio autem cogitationem significat injuriæ.

Lib. de repub.

In Heauton.

Τὸ οἰκεῖον πιέζει, ἀλλοτρίων δ' οὐ μέλει.

Pindar.

Proverbium.

Qua dubitatur nè feceris.

Decet

Docet officia pro circumſtantiis variari, & quod officioſum erat, id contra officium fieri, duobus maximè modis; ſi aut ab utilitate recedatur, aut minùs utile præferatur utilioribus: quin interdum præter officium eſſe, nimiùm inhærere juris apicibus.

SEd incidunt ſæpe tempora, cùm ea, quæ maximè videntur digna eſſe juſto homine, eóque, quem virum bonum dicimus, commutantur, fiúntque contraria: ut non reddere depoſitum, etiámne furioſo facere promiſſum; quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non ſervare, ſit juſtum. Referri enim decet ad ea, quæ propoſui in principio, fundamenta juſtitiæ: primùm, ut nè cui noceatur: deinde, ut communi utilitati ſerviatur. Ea cùm tempore commutantur, commutatur officium: & non ſemper eſt idem. Poteſt enim accidere promiſſum aliquod, & conventum, ut id effici ſit inutile, vel ei cui promiſſum ſit, vel ei qui promiſerit: Nam ſi (ut in fabulis eſt) Neptunus quod Theſeo promiſerat, non feciſſet; Theſeus filio Hippolyto non eſſet orbatus. Ex tribus enim optatis (ut ſcribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promiſſa igitur ſervanda ſunt ea, quæ ſunt iis quibus promiſeris inutilia: nec, ſi plus tibi noceant, quàm illi proſint, cui promiſeris. Contra officium eſt, majus damnum anteponi minori: ut, ſi conſtituerit te cuipiam advocatum in rem præſentem eſſe venturum, atq; interim graviter ægrotare filius cœperit, non ſit contra officium, non facere quod dixeris: magiſq; ille, cui promiſſum ſit, ab officio diſcedat, ſi ſe deſtitutum queratur. Jam illis promiſſis non ſtandum eſſe quis non videt, quæ coactus quis metu, aût deceptus dolo promiſerit? Quæ quidem pleraque jure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

Tragicum exemplum. Theſeus tria optaverat ab avo Neptuno: ut Minotaurum conficeret; ut ſibi ad inferos daretur aditus; ut Hippolytum ulciſceretur.

In

In juridicialibus officiis æquitas ſpectanda, non verbis inhærendum.

EXiſtunt etiam ſæpe injuriæ, calumniâ quadam, & nimis callidâ & malitioſa juris interpretatione. Ex quo illud, *Summum jus, ſumma injuria*, factum eſt jam tritum ſermone proverbium. Quo in genere etiam in Repub. multa peccantur: ut ille, qui, cùm triginta dierum eſſent cum hoſte pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quòd dierum eſſent pactæ, non noctium induciæ. Nec noſter quidem probandus, ſi verum eſt, Q. Fabium Labeonem, ſeu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis & Neapolitanis de finibus agri à Senatu datum, cùm ad locum veniſſet, cum utriſque ſeparatim loquutum, ut nè cupidè quid agerent, nec appeterent; atque ut regredi, quàm progredi mallent: Id cùm utrique feciſſent, aliquantum agri in medio relictum eſt. Itaque illorum fines, ſicut ipſi dixerant, terminavit. In medio relictum quod erat, populo Romano adjudicavit. Decipere hóc quidem eſt, non judicare. Quocirca in omni re fugienda eſt talis ſollertia. Sunt autem quædam officia etiam adverſus eos ſervanda, à quibus injuriam acceperis. Eſt enim ulciſcendi & puniendi modus. Atque haud ſcio, an ſatis ſit, eum, qui laceſſiverit, injuriæ ſuæ pœnitere: ut & ipſe nè quid tale poſthac committat, & cæteri ſint ad injuriam tardiores.

Ex Heautontimorumeno.

Vid. Plutarchum.

Quod in puniendâ injuriâ officium.

Hactenus de civili juſtitia, nunc de bellicis officiis. Facit autem duo belli genera, quorum utrique communia ſunt hæc: Ut non niſi juſtis de cauſis ſuſcipiantur: nè inferantur niſi rebus repetitis; niſi ſolenniter denuntiata: ut ritè gerantur, nè ſæviamus ſupra modum in victos: humaniùs etiam, qui ſe dedunt, recipiantur: fides hoſti etiam privatim præſtetur, non modò in conventis ſolen-

nibus. Propria verò ſunt illa, ut cum hoc hoſtium genere, qui de imperio certant, humaniùs agamus: cum his, qui vitam noſtram petunt, ſeverius.

ATque in Rep. maximè conſervanda ſunt jura belli. Nam cùm ſint duo genera decertandi; unum per diſceptationem, alterum per vim: cúmque illud proprium ſit hominis, hoc belluarum: confugiendum eſt ad poſterius, ſi uti non licet ſuperiore. Quare ſuſcipienda quidem bella ſunt ob eam cauſam, ut ſine injuria in pace vivatur. Partâ autem victoriâ, conſervandi ſunt ii, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt: ut majores noſtri Tuſculanos, Æquos, Volſcos, Sabinos, Hernicos, in civitatem etiam acceperunt: at Carthaginem & Numantiam funditus ſuſtulerunt. Nollem Corinthum: ſed credo illos ſecutos opportunitatem loci maximè, nè poſſet aliquando ad bellum faciendum locus ipſe adhortari. Meâ quidem ſententiâ, paci, quæ nihil habitura ſit inſidiarum, ſemper eſt conſulendum. In quo ſi mihi obtemperatum eſſet, etſi non optimam, at aliquam Remp. quæ nunc nulla eſt, haberemus. Et cùm iis quos vi deviceris, conſulendum eſt: tum ii, qui armis poſitis ad imperatorum fidem confugiunt, quamvis murum aries percuſſerit, recipiendi ſunt. In quo tantopere apud noſtros juſtitia culta eſt, ut ii, qui civitates, aut nationes devictas bello, in fidem recepiſſent, earum patroni eſſent, more majorum. Ac belli quidem æquitas ſanctiſſimè fecili populi Romani jure perſcripta eſt. Ex quo intelligi poteſt, nullum bellum eſſe juſtum, niſi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum antè ſit, & indictum. Pompilius Imperator tenebat provinciam, in cujus exercitu Catonis filius tyro militabat: cùm autē Pompilio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat,

Carthago in Africa, Numantia in Celtiberia à Scipione Æmiliano funditus everſa. Corinthus item in Achaia à L. Mummio ſublata, quid in Iſthmo eſſet, & ad bellum movendum opportuna.

Quod in bellis ſuſcipiendis officium. Quanta ſacramenti militaris religio majoribus.

tabat, dimisit. Sed cùm amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento: quia priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat: adeò summa erat observatio in bello movendo. M. quidem Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit se audîsse eum missum factum esse à Consule, cùm in Macedonia bello Persico miles esset. Monet igitur, ut caveat, nè prælium ineat. Negat enim jus esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animadverto, quòd qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigante: hostis enim apud majores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant enim duodecim tabulæ: Aut Status Dies Cum Hoste. Itaque, Adversus Hostem Æterna Authoritas. Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, eum, quicum bella geras, tam molli nomine appellare? Quanquam id nomen durius jam effecit vetustas: à peregrino enim jam recessit, & propriè in eo, qui fert arma contrá, remansit. Cùm verò de imperio decertatur, bellóq; quæritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulò antè justas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria proposita est, minùs acerbè gerenda sunt. Ut enim, cùm civiliter contendimus, aliter si est inimicus, aliter si competitor; cum altero certamen honoris & dignitatis est, cum altero capitis & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis, gerebatur, uter esset, non uter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho, de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui justiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa præclara sententia est.

Senis *addidit, nè pronepotem hujus, Uticensem intelligeres, nisi maxis ad absolutam ætatem referre.*

Enniani versus.

Nec mî aurum posco, nec mî pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes:
Ferro, non auro vitam cernamus utrique, (sors,
Vósne velit, an me regnare hera, quídve ferat
Virtute experiamur: & hoc símul accipe dictum;
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem mî libertati parcere certum est.
Dono ducite: dóque volentibus cum magnis diis.

Pyrrhus rex ad Pyrrhum Achillis filium genus suum referebat, cui avus fuerat Æacus.

Regalis sanè & digna Æacidarum genere sententia. Atque etiam, si quid singuli, temporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides conservanda: ut primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cùm de captivis commutandis Romam missus esset jurâssétque se rediturum; primùm, ut venit, captivos reddendos in Senatu non censuit; deinde, cùm retineretur à propinquis & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quàm fidem hosti datam fallere. Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Annibal Romam adstrictos misit jurejurando, se redituros esse, nisi de redimendis iis, qui capti erant, impetrâssent: eos omnes censores, quoad quisque eorum vixit, qui pejerâssent, in ærariis retinuerunt: nec minùs illum, qui juris jurandi fraude culpam invenerat. Cùm enim Annibalis permissu exîsset è castris, rediit paulò pòst, quòd se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus è castris, jurejurando se solutum putábat: & erat verbis, re non erat. Semper autem in fide quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est justitiæ in hostem à majoribus nostris constitutum. Cùm à Pyrrho perfuga senatui est pollicitus, se venenum regi daturum, & eum necaturum, Senatus & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedidit: Ità nè hostis quidem, & potentis, & bellum ultrò inferentis, cum scelere interitum approbavit. Ac de bellicis quidem officiis satis dictum est. Meminerimus autem etiam

Tantáq; aliquos affecerunt ignominiâ, ut statim mortem sibi consciscerent, auctore Liv. *Decad. 2. lib. 3.*

etiam adversus infimos justitiam esse servandam. Est autem infima conditio, & fortuna servorum, quibus, non malè præcipiunt, qui ità jubent uti, ut mercenariis; ad operam exigendam, & justa præbenda. Cùm autem duobus modis, id est, aut vi, aut fraude, fiat injuria: fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: utrumq; alienissimum ab homine est, sed fraus odio digna majore. Totius autem injustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui tum, cùm maximè fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. De justitia satis dictum est.

Officium domini in servos.

Triplex nocendi genus, vi apertâ, fraude occultâ, & sub adumbrata honesti persona, quod est omnium scelestissimum.

De liberalitate secunda justitiæ parte, quam tamen Aristoteles modestiæ videtur annectere, in qua tria potissimùm spectanda docet Cicero. Primum, nè quid demus, quod accipienti sit nociturum; néve, quod aliis largiamur, ab aliis per injuriam auferamus. Secundum, ut pro facultatum modo liberalitatem exerceamus. Tertium, nè demus quibus non oportet. Dandum autem aut virtute commendatis, aut iis qui nos honestâ benevolentiâ prosequuntur, aut quibuscum nobis aliquod societatis vinculum intercedit, aut denique qui bene de nobis meriti; quibus & cum fœnore beneficium remetiendum. Postremò, societatis humanæ gradus à summo fonte repetens, inter se componit, ut, quantum cuique debetur, tantum præstetur. Sed hac de parte Seneca pluribus libris diligentissimè scripsit.

DEinceps (ut erat propositum) de beneficentia ac liberalitate dicatur: quâ quidem nihil est naturæ hominis accommodatius, sed habet multas cautiones. Videndum est enim primùm, nè obsit benignitas, & iis ipsis, quibus benignè videbitur fieri, & cæteris. Deinde, nè major benignitas sit quàm facultates. Tum ut pro dignitate cuique tribuatur: id enim est justitiæ fundamentum, ad quam hæc refe-

Δῶρα ἄδωρα καὶ δωρητέα.

Quomodo dandum, quantum, & quibus.

renda ſunt omnia. Nam & qui gratificantur cuipiam, quod obſit illi, cui prodeſſe velle videantur, non benefici, neque liberales, ſed pernicioſi aſſentatores judicandi ſunt. Et qui aliis nocent, ut in alios liberales ſint, in eadem ſunt injuſtitia, ut ſi ipſi in ſuam rem aliena convertant. Sunt autem multi, & quidem cupidi ſplendoris & gloriæ, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur: Hique arbitrantur ſe beneficos in ſuos amicos viſum iri, ſi locupletent eos quacunque ratione. Id autem tantùm abeſt ab officio, ut nihil magis officio poſſit eſſe contrarium. Videndum eſt igitur, ut eâ liberalitate utamur, quæ proſit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ & C. Cæſaris pecuniarum tranſlatio à juſtis dominis ad alienos, non debet liberalis videri. Nihil eſt enim liberale, quod non idem ſit juſtum. Alter erat locus cautionis, nè benignitas major eſſet, quàm facultates; quòd, qui benigniores volunt eſſe, quàm res patitur, primùm in eo peccant, quòd injurioſi ſunt in proximos: quas enim copias his & ſuppeditari æquius eſt, & relinqui, eas transferunt ad alienos. Ineſt autem in tali liberalitate cupiditas plerunque rapiendi, & auferendi per injuriam, ut ad largiendum ſuppetant copiæ. Videre etiam licet pleroſque non tam naturâ liberales, quàm quadam gloriâ ductos, ut benefici videantur, facere multa, quæ videntur ab oſtentatione magis, quàm à voluntate proficiſci. Talis autem ſimulatio vanitati eſt conjunctior, quàm aut liberalitati, aut honeſtati. Tertium eſt propoſitum, ut in beneficentia delectus eſſet dignitatis: in quo & mores ejus erunt ſpectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas ac ſocietas vitæ, & ad noſtras utilitates officia antè collata: quæ ut concurrant omnia, optabile eſt: ſin minùs, plurès cauſæ majoréſque ponderis plus habebunt.

Ut ſi, pro ac ſi: Terentius, Ut ſi eſſet frater.

Tyrannica liberalitas Cæſaris & Syllæ.

Dandum probis viru, clariu, aliquo vinculo nobis conjunctis, bene meritis.

Mores

Mores non ad exactam illam sapientis Stoici rationem spectandos, sed civilem virtutis imaginem.

QUoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, plenéque sapientibus, sed cum iis, in quibus præclarè agitur, si sint simulachra virtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat. Colendum autem esse ità quenq; maximè ut quisque maximè his virtutibus lenioribus erit ornatus; modestiâ, temperantiâ, ac ipsâ, de qua jam multa dicta sunt, justitiâ. Nam fortis animus & magnus in homine non perfecto nec sapiente ferventior plerunque est: illæ verò virtutes virum bonum videntur potiùs attingere. Atque hæc in moribus considerentur.

Quomodo consideranda sit benevolentia aliorum erga nos.

DE benevolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimùm diligimur. Sed benevolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potiùs & constantiâ judicemus.

Bene meritis de nobis quomodo referenda gratia.

SIn erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia, major quædam cura adhibenda est. Nullũ enim officium referendâ gratiâ magis necessarium est. Quòd si ea, quæ acceperis utenda, majore mensurâ, si modò possis, jubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio provocati facere debemus? Annon imitari agros fertiles, qui multò plus afferunt quàm acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos,

Beneficia cum fœnore remetienda.

Νικᾶν ἐν ἔρδοντας ἐπὶ πλεόνεσσι καθήκει.

profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? Nam cùm duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi: demus nécne, in nostra potestate est; non reddere, viro bono non licet, si modò id facere possit sine injuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen imprimis, quo quisque animo, studio, benevolentiâ fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa temeritate quadam sine judicio, vel modo, in omnes, vel repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æquè magna non sunt habenda, atque ea, quæ judicio, consideratè, constantérque delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia (si cætera paria sint) hoc maximè officii est, ut quisq; maximè opis indigeat, ità ei potissimùm opitulari; quod contrà fit à plerisq;. A quo enim plurimum sperant, etiamsi ille his non eget, tamen ei potissimùm inserviunt.

Beneficia potissimùm animo dantis metienda.

Non dandum ut recipias, sed ut prosis amico. Juxta illud Hesiod. Καὶ δόμεν ὅς κεν δῷ, καὶ μὴ δόμεν ὅς κεν μὴ δῷ.

In conjunctione vitæ quis ordo, ac primùm de societate universali omnium mortalium.

OPtimè autem societas hominum conjunctióque servabitur, si, ut quisque erit conjunctissimus, ità in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ naturâ principia sint communitatis, & societatis humanæ, repetendum altiùs videtur. Est enim primum, quod cernitur in universi generis humani societate. Ejus autem vinculum est ratio, & oratio: quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, judicando conciliat inter se homines, conjungitq; naturali quadam societate: Neq; ullâ re longiùs absumus à natura ferarum, in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus; justitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim

Primi societatis humanæ fontes, ratio, & oratio.

enim rationis & orationis expertes. Ac latissimè quidem patens hominibus inter ipsos omnibus inter omnes societas hæc est: in qua omnium rerum, quas ad communem usum hominum natura genuit, est servanda communitas, ut, quæ descripta sunt legibus, & jure civili, hæc ità teneantur, ut sit constitutum; è quibus ipsis cætera sic observentur, ut in Græcorum proverbio est; AMICORUM ESSE OMNIA COMMUNIA. Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ sunt generis ejusdem, quod ab Ennio positum in una re, transferri in permultas potest. Κοινὰ τὰ τῶν φίλων.

Homo qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat facit,
Nihilominus, ut ipsi luceat, cùm illi accenderit. *Bellissimi Ennii versus.*

Una enim ex re satis præcipit, ut quicquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur cuique vel ignoto. Ex quo sunt illa communia, *Non prohibere aquam profluentem: Pati ab igne ignem capere, si quis velit: Consilium fidele deliberanti dare:* quæ sunt iis utilia qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ parvæ singulorum sunt, eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem, NIHILOMINUS UT IPSI LUCEAT, ut facultas sit, quâ in nostros simus liberales. *Quæ omnibus absque discrimine communicanda.*

GRadus autem plures sunt societatis hominum: Ut enim ab illa discedatur infinita, propior est ejusdem gentis, nationis, linguæ, quâ maximè homines conjunguntur: interior etiam est, ejusdem esse civitatis. Multa enim sunt civibus inter se communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, suffragia, consuetudines, præterea & familiaritates, multæque cum multis res, rationesque contractæ. *Ab illa prima communitate ad contractiores societates descendit.* *Quæ communia civibus inter se.*

tractæ. Arctior verò colligatio est, societas propinquorum. Ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustúmq; concluditur. Nam cùm sit hoc naturâ commune omnium animantium, ut habeant libidinem procreandi: prima societas in ipso est conjugio; proxima in liberis; deinde, una domus, communia omnia. Id autem est principium urbis, & quasi seminarium reipublicæ. Sequuntur fratrum conjunctiones, pòst consobrinorum, sobrinorúmq;: qui cùm unâ domo jam capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias exeunt. Sequuntur connubia & affinitates, ex quibus etiam plures propinqui. Quæ propagatio & soboles, origo est rerumpublicarum. Sanguinis autem conjunctio & benevolentia devincit charitate homines. Magnum est enim eadem habere monumenta majorum, iisdem uti sacris, sepulchra habere communia. Sed omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmior, quàm cùm viri boni moribus similes sunt familiaritate conjuncti. Illud enim honestum, quod sæpe diximus, etiamsi in alio cernamus, tamen nos movet, atque illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. Et quanquam omnis virtus nos ad se allicit, facitq; ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videtur: tamen justitia & liberalitas id maximè efficit. Nihil autem est amabilius, nec copulantius, quàm morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia sunt eædémq; voluntates, in his fit, ut æquè quisque altero delectetur, ac seipso. Efficitúrq; id, quod Pythagoras vult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficiis ultro citróq; datis, acceptísq;: quæ mutua & grata dum sunt, inter quos ea sunt, firmâ devinciuntur societate. Sed cùm omnia ratione animóque instraveris, omnium societatum nulla est gratior, nulla charior,

Cognatio.

Affinitates ex conjunctis.

Amicitia virtute conciliata.

ὅμοιοι ὁμοίοις φίλοι

Σώματα μὲν δύο, ψυχὴ δὲ μία.

Hinc Ovid.

Qui duo corporibus, mentibus unus erant.

quàm ea, quæ cum republica est unicuique nostrûm. Chari sunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium charitates patria una complexa est, pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerârunt omni scelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & sunt & fuerunt. Sed si contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officii: principes sunt patria & parentes, quorum beneficiis maximè obligati sumus: proximi liberi, totáq; domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium: deinceps bene convenientes propinqui, quibus communis etiam plerunq; fortuna est. Quamobrem necessaria præsidia vitæ debentur iis maximè, quos antè dixi. Vita autem victúsque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam objurgationes in amicis vigent maximè. Estq; ea jucundissima amicitia, quam similitudo morum conjugavit.

Patria debemus plurimum. Oppetere mortem, id est, *ultro mori.*

Convenientes, pro concordibus. Quid sanguine conjunctis, quid amicis præstissimum debeamus.

Liberalitatis officia non solùm ab his gradibus societatis, sed etiam ab aliis circumstantiis spectari oportere.

SEd in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, quid cuiq; maximè necesse sit, & quid quisq; nobiscum, vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. Ità non iidem erunt necessitudinum gradus, qui & [illegible] rum: súntque officia, quæ aliis magis quàm [illegible] debeantur: ut vicinum citiùs adjuveris in [illegible] percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem, [illegible] lis in judicio sit, propinquum potius & [illegible], quàm vicinum defenderis. Hæc igitur & [illegible] umspicienda sunt in omni officio: & comparatio exercitatióque capienda, ut boni rationem apere officiorum esse possimus, & addendo, deducen-

Vicinus quid debeamus.

Quæ reliqui, id est, quantum relinquatur, deductis & additis quæ oportuit.

deducendóq; videre, quæ reliqui summa fiat: ex quo quantum cuique debeatur, intelligas. Sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quicquam magnâ laude dignum sine usu & exercitatione consequi possunt: sic officii conservandi præcepta traduntur illa quidèm, ut faciamus ipsi; sed rei magnitudo usum quoque exercitationémque desiderat. Atque ab iis rebus, quæ sunt in jure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis ferè diximus.

Magnanimitas tertius officiorum fons, quæ ex rerum humanarum contemptu, & animi amplitudine quadam nascitur: declaratur autem potissimùm in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis. Huic ad dextram est audacia, pertinacia, immanitas; arrogantia, crudelitas, confidentia, morositas, ira, sævitia, ambitio: ad lævam, timiditas, ignavia, stupor, & id genus vitia. Exercetur autem magnanimitas, partim in rebus bellicis, magis autem in negotiis urbanis, denique & privata in vita: de quibus omnibus variè disserit Cicero.

Commendatio fortitudinis.

INtelligendum est autem, cùm proposita sint genera quatuor, è quibus honestas officiúmque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno, elatóq;, humanásq; res despiciente, factum sit. Itaque in probris maximè in promptu est, si quid tale dici potest:

Opprobratio pusillanimitatis.

Vos etenim, juvenes, animos geritis muliebres,
Illa virago viri. Et si quid est ejusmodi.
Salmaci da spolia sine sanguine & sudore.

Ex Ennio verba Imperatoris, exemplo Cœliæ militum ignaviam increpantis.

Contráque in laudibus, quæ magno animo, & fortiter excellentérque gesta sunt, ea nescio [illegible]

In hoc carmine mollitiei est exprobratio, quoniam Salmacis fons [illegible] nominare dicitur.

quasi plenissimo ore laudamus. Hinc Rhetorum campus de Marathone, Salamine, Plataeis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle. Hinc noster Cocles, hinc Decii, hinc Cneus & Publius Scipiones, hinc Marcus Marcellus, innumerabilesq; alii: maximèque ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicae gloriae, quòd statuas quoque videmus ornatu fere militari.

Fortitudinem, si ab honestate recedat, nomen suum amittere.

SEd ea animi elatio, quae cernitur in periculis & laboribus, si justitiâ vacat, pugnâque non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est. Non enim modò id virtutis non est, sed potiùs immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probè definitur à Stoicis fortitudo, cùm eam virtutem esse dicunt propugnantem pro aequitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, insidiis & malitiâ laudem est adeptus. Nihil enim honestum esse potest, quod justitiâ vacat. Praeclarum igitur Platonis illud: Non solùm, inquit, scientia, quae est remota à justitia, callidiras potiùs, quàm sapientia est appellanda: verùm etiam animus paratus ad periculum, si suâ cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciae potiùs nomen habeat, quàm fortitudinis. Itaque viros fortes & magnanimos, eosdem bonos & simplices, veritatis amantes, neque fallaces esse volumus: quae sunt [illegible] justitiae. Sed illud odiosum est, quòd in [illegible] & magnitudine animi, facillimè [illegible] cupiditas principatûs innascitur. Quod Platonem est, omnem motum animi inflammatum esse cupiditate [illegible] quique animi magnitudine maxime [illegible] vult princeps omnium esse, vel

Fortitudinis definitio secundum Stoicos.

Magnanimitas à justitia pendet.

Pertinacia elati animi comes.

vel potiùs ſolus eſſe. Difficile autem eſt, cùm præſtare omnibus concupieris, ſervare æquitatem, quæ eſt juſtitiæ maximè propria. Ex quo fit, ut neque diſceptatione vinci ſe, nec ullo publico ac legitimo jure patiantur. Exiſtúntq; in repub. plerunq; largitores, & factioſi, ut opes quàm maximas conſequantur, & ſint vi potiùs ſuperiores, quàm juſtitiâ pares. Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nullum enim eſt tempus, quod juſtitiâ vacare debeat. Fortes igitur, & magnanimi ſunt habendi, non qui faciunt, ſed qui propulſant injuriam. Vera autem & ſapiens animi magnitudo honeſtum illud, quod maximè natura ſequitur, in factis poſitum, non in gloria, judicat; principémque ſe eſſe mavult quàm videri. Etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non eſt habendus. Facillimè autem ad res injuſtas impellitur, ut quiſque eſt altiſſimo animo, & gloriæ cupido. Qui locus eſt ſanè lubricus; quòd vix invenitur, qui laboribus ſuſceptis, periculiſq; aditis, non quaſi mercedem rerum geſtarum deſideret gloriam.

Χαλεπὰ τὰ καλά. Proverbium Socratis, *Difficilia quæ pulchra.*

Qui gloria ſpe pericula ſuſcipit, ambitioſus, non fortis. Lubricus, anceps, & periculoſus.

Vera magnanimitas duabus in rebus potiſſimùm ſita: in contemnendis tum proſperis, tum adverſis, & in arduis rebus gerendis.

OMnino fortis animus & magnus duabus rebus maximè cernitur: quarum una in rerum externarum deſpicientia ponitur, cùm perſuaſum ſit nihil hominem, niſi quod honeſtum decorúmque ſit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere: nulliq; neque homini, neq; perturbationi animi, nec fortunæ ſuccumbere. Altera eſt res, ut cùm ita ſis affectus animo, ut ſuprà dixi, res geras magnas illas quidem, & maximè utiles, ſed vehementer arduas, plenáſq; laborum, & periculorum cùm vitæ, tum multarum rerum, quæ ad vitam pertinent. Harum rerum

rum duarum ſplendor omnis & amplitudo eſt, addo etiam utilitatem, in poſteriore: cauſa autem & ratio efficiens magnos viros, eſt in priore. In eo enim eſt illud, quod excellentes animos, & humana contemnentes facit. Id autem ipſum cernitur in duobus, ſi & ſolum id quod honeſtũ ſit, bonum judices, & ab omni animi perturbatione liber ſis. Nam & ea, quæ eximia pleriſq; & præclara videntur, parva ducere, eáq; ratione ſtabili firmâq; contemnere, fortis animi, magníque ducendum eſt. Et ea, quæ videntur acerba, quæ multa & varia in hominum vita fortunâq; verſantur, ità ferre, ut nihil à ſtatu naturæ diſcedas, nihil à dignitate ſapientis, robuſti animi eſt, magnæq; conſtantiæ. Non eſt autem conſentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate; nec, qui invictum ſe à labore præſtiterit, vinci à voluptate. Quamobrem & hæc vitanda ſunt, & pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim eſt tam anguſti animi támque parvi quàm amare divitias: Nihil honeſtius magnificentiúſque quàm pecuniam contemnere, ſi non habeas; ſi habeas, ad beneficentiam liberalitatémq; conferre. Cavenda eſt etiam gloriæ cupiditas, ut ſuprà dixi: Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet eſſe contentio. Nec verò imperia expetenda, ac potiùs non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem eſt omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundiâ, ut tranquillitas adſit, & ſecuritas, quæ afferat cùm conſtantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & ſunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, à negotiis publicis ſe removerunt, ad otiúmque perfugerunt. In his & nobiliſſimi philoſophi, longéque principes, & quidam homines ſeveri, & graves, nec populi, nec principum mores ferre

Turpius à voluptate vinci, quàm à dolore.

Humilis animi mirari divitias.

Æquabilitas animi propria fortitudinis.

Fuga negotiorum.

ferre potuerunt: vixerúntque nonnulli in agris de-
lectati re suâ familiari. His idem propositum fuit
ut nè pro nè. quod regibus, ut nè quâ re egerent, nè cui parêrent
libertate uterentur; cujus proprium est, sic vivere
ut velis. Quare cùm hoc commune sit potentiæ cu-
pidorum cum iis, quos dixi, otiosis: alteri se adipi-
sci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; al-
teri, si contenti sint & suo, & parvo. In quo qui-
dem neutrorum omnino contemnenda est senten-
uti Plato. tia. Sed & facilior & tutior, & minùs aliis grav
aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem
hominum generi, & ad claritatem amplitudinémq
aptior, eorum, qui se ad rempub. & ad res magna
gerendas accommodaverunt. Quapropter & ii
forsitan concedendum sit rempub. non capessenti-
bus, qui excellenti ingenio, doctrinæ sese dedide-
uti Scipio. runt: & iis qui aut valetudinis imbecillitate, aut ali
quâ graviore causâ impediti, à repub. recesserun
cùm ejus administrandæ potestatem aliis, laudémq
concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, i
despicere se dicant ea, quæ plerique admirantur
imperia, & magistratus, iis non modò non laudi, ve
rùm etiam vitio dandum puto. Quorum judicium
in eo, quòd gloriam contemnant, & pro nihilo pu
tent, difficile factu est non probare: sed videntur la
bores, & molestias, tum offensionum, tum repulsa
rum, quasi quandam ignominiam timere, & infa
miam. Sunt enim qui in rebus contrariis parùm si
bi constent, voluptatem severissimè contemnant
in dolore sint molliores, gloriam negligant, fra
Non satìs constanter, gantur infamiâ: atq; ea quidem non satis constan
id est, *alibi contemnunt, alibi minimè.* ter. Sed iis, qui habent à natura adjumenta rerum
gerendarum, abjectâ omni cunctatione, adipiscen
di magistratus sunt, & gerenda respublica est. Ne
enim aliter aut regi civitas, aut declarari ani
magnitudo potest. Capessentibus autem rempub
nihil

nihilo minùs quàm philoſophis, haud ſcio an magis etiam, & magnificentia, & deſpicientia adhibenda ſit rerum humanarum, quam ſæpe dico, & tranquillitas animi atque ſecuritas, ſi quidem nec anxii futuri ſunt, & cum gravitate conſtantiâq; victuri. Quæ eò facíliora ſunt philoſophis, quò minùs patent multa in eorum vita, quæ fortuna feriat, & quò minùs multis rebus egent: & quia, ſi quid adverſi eveniat, tam graviter cadere non poſſunt. Quocirca non ſine cauſa majores motus animorum concitantur, majoráq; efficienda rempub. gerentibus, quàm quietis: quò magis his & magnitudo animi eſt adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, nè id modò conſideret, quàm illa res honeſta ſit, ſed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipſo conſiderandum eſt, nè aut temerè deſperet propter ignaviam, aut nimis confidat propter cupiditatem: in omnibus autem negotiis, priuſquam aggrediare, adhibenda eſt præparatio diligens.

Majora viribus aggredi, temeritatis eſt: qua poſſis, in his tibi diffidere, ignaviæ.

Longè fortius eſſe civilibus in rebus quàm bellicis antecellere, multis argumentis docet, nonnihilque de ſe.

SEd cùm pletique arbitrentur res bellicas majores eſſe, quàm urbanas, minuenda eſt hæc opinio. Multi enim bella ſæpe quæſiverunt propter gloriæ cupiditatem: arq; id in magnis animis ingeniiſque plerunq; contingit: eóque magis ſi ſunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè autem ſi volumus judicare, multæ res extiterunt urbanæ majores, clariorésque quàm bellicæ. Quamvis enim Themiſtocles jure laudetur, & ſit ejus nomen, quàm Solonis, illuſtrius; citetúrq; Salamis clariſſimæ teſtis victoriæ, quæ anteponatur conſilio Solonis ei, quo primùm conſtituit Areopagitas: non minùs præclarum hoc, quàm illud judicandum eſt. Illud

Themiſtocles Athenienſium imperator apud Salaminam inſulam Xerxem prælio vicit.

Solon Salaminios dedit leges maximè ſalutares.

lud enim semel profuit, hoc semper proderit civitati. Hoc consilio leges Athenienſium, hoc majorum inſtituta ſervantur. Et Themiſtocles quidem nihil dixerit, in quo ipſe Areopagum adjuverit: at ab illo verum eſt adjutum eſſe Themiſtoclem. Eſt enim bellum geſtum conſilio Senatûs ejus, qui à Solone erat conſtitutus. Licet eadem de Pauſania Lyſandróque dicere; quorum rebus geſtis quanquam imperium Lacedæmoniis dilatatum putatur; tamen nè minima quidem ex parte Lycurgi legibus & diſciplinæ conferendi ſunt. Quinetiam ob has cauſas ipſas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neq;, pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neq;, cùm verſaremur in repub. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur: Parvi enim ſunt foris arma, niſi eſt conſilium domi. Nec plùs Africanus, ſingularis & vir, & imperator, in excindenda Numantia, reip. profuit, quàm eodem tempore P. Naſica privatus, cùm Tiberium Gracchum interemit. Quanquam hæc quidem res non ſolùm ex domeſtica eſt ratione: attingit enim & bellicam, quoniam vi manúque confecta eſt: ſed tamen idipſum geſtum eſt conſilio urbano, ſine exercitu. Illud autem optimum eſt, in quo me ſolere ab improbis & invidis invadi audio,

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.

Ut enim alios omittam, nobis rempublicam gubernantibus, nonne togæ arma ceſſêre? Neq; enim in repub. periculum fuit gravius unquam, nec majus odium. Ità conſiliis, diligentiâque noſtrâ celeriter de manibus audaciſſimorum civium delapſa arma ipſa ceciderunt. Quæ res igitur geſta eſt unquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hereditas hujus gloriæ, & factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certè, vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut

dicerei

Lycurgus legum lator Pauſaniæ ac Lyſandro ducibus multis victoriis nobilibus antefertur.

M. Scaurus eloquentiâ & juris ſcientiâ commendatus, & Q. Catulus in rebus civilibus floruerunt; Marius & Pompeius belli gloriâ.

Scipio Æmilius Numantiam ſuſtulit.

Scipio Naſica, Tib. Gracchum pernicioſas leges ferentem privatus occidit.

Hic eſt invidioſus ille verſiculus, quo Cicero gloriatus eſt, ſe in toga Catilinariam conjurationem oppreſſiſſe.

Ter triumphavit Pompeius, de Afris, & iterum de Hiſpanis; tertio de Mithridate.

diceret frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in rempub. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergò domesticæ fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam quàm in his operæ studiisq; ponendum est. Omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso magnificóq; quærimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus, & ità afficiendum est, ut obedire consilio rationique possit in exequendis negotiis, & in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura & cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati reipub. præsunt, quàm qui bella gerunt. Itaque eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt; nonnunquam etiam illata: ut M. Catonis consilio bellum tertium Punicum, in quo etiam mortui valuit autoritas. Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quàm decertandi fortitudo. Sed cavendum, nè id bellandi magis fugâ, quàm utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ità suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quæsita videatur. Fortis verò animi, & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur, sed præsentis animi uti consilio, nec à ratione discedere: quanquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquantò antè constituere, quid accidere possit in utramque partem, & quid agendum sit, cùm quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum sit, Non putâram. Hæc sunt opera magnanimi, & excelsi, & prudentiâ consilióq; fidentis. Temerè autem in acie versari, & manu cum hoste confligere, immane quiddam, & belluarum simile est: sed cùm tempus est, necessitásq; postulat, decertandum manu est, & mors servituti turpitudinique anteponenda.

M. Cato sicâ, quam triduo secum è Carthagine tulerat, in senatu ostensâ persuasit ut tertium bellum Punicum susciperetur, quo etiam eversa est Carthago: qui cùm insequenti anno mortuus esset, tamen valuit & sepulti autoritas contra Nasicam, ne everteretur suadentem Turpe est dicere, Non putâram. Scipionis apophthegma.

Alienam esse ab officio magnanimi crudelitatem, & item temeritatem.

Non saviendum in victos.

Multitudini parcendum.

DE evertendis autem, diripiendisque urbibus, valde illud considerandum est, nè quid temerè, nè quid crudeliter fiat; idque est viri magnanimi, rebus agitatis punire sontes, multitudinem conservare, in omni fortuna recta atque honesta retinere.

Pericula quatenus viro forti suscipienda.

UT enim sunt (quemadmodum suprà dixi) qui urbanis rebus bellicas anteponunt: sic reperias multos, quibus periculosa & callida consilia, quietis cogitationibus & splendidiora, & majora videantur. Nunquam omnino periculi fugâ committendum est, ut imbelles timidique videamur. Sed fugiendum etiam illud, nè offeramus nos periculis sine causa: quo nihil potest esse stultius. Quapropter, in adeundis periculis, consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter ægrotantes leviter curant; gravioribus autem morbis periculosas curationes, & ancipites adhibere coguntur. Quare in tranquillo, tempestatem adversam optare, dementis est: subvenire autem tempestati quavis ratione, sapientis: eóque magis, si plus adipiscare re explicatâ boni, quàm addubitatâ mali. Periculosæ autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim reipub. Itémque alii de vita, alii de gloria, & benevolentia civium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quàm ad communia, dimicaréque paratiùs de honore & gloria, quàm de cæteris commodis. Inventi autem multi sunt, qui non modò pecuniam, sed vitam etiam profundere pro patria parati essent: iidem gloriæ jacturam nè minimam quidem facere vellent, nè repub. quidem postulante: ut Callicratides, qui, cùm Lacedæmoniorum

Magnanimus non nisi idonea de causa pericula suscipit. Bellissima metaphora.

Quæ res potius periclitandæ.

Callicratides Lacedæmoniorum dux, ab officio magnanimi recessit, qui classis, quàm privatæ gloriæ jacturam facere maluerit: historia est apud Xenophontem, primo Paralip.

dux

dux fuisset Peloponnesiaco bello, multáq; fecisset egregiè, vertit ad extremum omnia, cùm consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginusis removendam, nec cum Athenienſibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios, classe illâ amissa, aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. Atq; hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris fuit: illa pestifera, quâ, cùm Cleombrotus invidiam timens, temerè cum Epaminonda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quanto Qu. Fabius Maximus melius! de quo Ennius,

Unus homo nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergò póstque magisque viri nunc gloria claret.

Cleombrotus Lacedæmonius ab Epaminonda Thebanorum duce victus, magnâ suorum clade.
Fabius cunctator, historia notissima.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui, quod sentiunt, etiamsi optimum sit, tamen invidiæ metu non audent dicere.

Fortis est falsam infamiam contemnere.

OMnino qui reipublicæ præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: Unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut, quicquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: Alterum, ut totum corpus reipub. curent, nè, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Ut enim tutela, sic procuratio reipub. ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem, atque discordiam. Ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cujusque videantur, pauci universorum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ: in nostra repub. non solum seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quæ gravis & fortis civis, & in repub. dignus principatu fugiet atque oderit, tradétque se totum reipub. neque opes aut potentiam consectabitur, totamque eam

Magnanimi est publica commoda suis anteponere.
Magistratus æquus omnibus, & partium studio vacuus.
Optimum optimatē dicit.
Fortis ut non recusat invidiam in loco, ità nec temerè arcessit.

sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec verò criminibus falsis in odium aut invidiam quenquam vocabit: omninóque ità justitiæ honestatíque adhæresçet, ut, dum eam conservet, quemvis graviter offendat, mortémque oppetat potiùs, quàm deserat illa quæ dixi.

De honoribus vehementer contendere, contra officium esse magnanimi.

MIserrima est omnino ambitio, honorúmq; contentio: de qua præclarè apud eundem est Platonem, Similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potiùs remp. administraret, ut si nautæ certarent, quis eorum potissimùm gubernaret. Idémque præcipit, ut eos adversarios existimemus, qui arma contrà ferant, non eos, qui suo judicio tueri rempub. velint, qualis fuit inter P. Africanum & Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

Civilis dissensio inter P. Scipionem & Q. Metellum.

Iram moderari, proprium fortitudinis.

NEc verò audiendi sunt, qui graviter irascendum inimicis putant, idque magnanimi & fortis viri esse censent. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate atque clementiâ. In liberis verò populis, & in juris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi quæ dicitur: nè, si irascamur aut intempestivè accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem & odiosam incidamus. Et tamen ità probanda est mansuetudo, atque clementia, ut adhibeatur reipublicæ causâ severitas, sine qua administrari civitas non potest.

Morositas contra officium fortitudinis.

In animadvertendo maximè ab ira temperandum.

OMnis autem & animadversio & castigatio contumeliâ vacare debet, neque ad ejus, qui * punit aliquem,

* Punitur, *legit Nonius, Marcellus, & Servius.*

aliquem, aut verbis castigat, sed ad reipublicæ utilitatem referri. Cavendum est etiam, nè major pœna quàm culpa sit: & nè iisdem de causis alii plectantur, alii nè appellentur quidem. Prohibenda autem maximè est ira in puniendo. Nunquam enim iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium & parum: quæ placet Peripateticis, & rectè placet, modò nè laudarent iracundiam, & dicerent, utiliter à natura datam. Illa verò omnibus in rebus repudianda est: optandúmque, ut ii qui præsunt reipublicæ, legum similes sint, quæ ad puniendum non iracundiâ, sed æquitate, ducuntur.

Horatius, *Virtus est medium vitiorum & utrinque reductum.*

Stoici affectibus vacare, Peripatetici moderari sapienti volunt.

Magnanimi est, neque secundis insolescere, neque dejici adversis.

ATq; etiam in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam, fastidium, arrogantiámque magnopere fugiamus. Nam ut adversas res, sic secundas immoderatè ferre, levitatis est. Præclaráque est æquabilitas in omni vita, & idem semper vultus, eadémque frons: ut de Socrate itémque de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus gestis, & gloriâ superatum à filio; facilitate verò, & humanitate video superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit: ut rectè præcipere videantur, qui monent, ut quantò superiores simus, tantò nos summissiùs geramus. Panætius quidem auditorem Africanum, & familiarem suum solitum ait dicere: Sicut equos propter crebras contentiones præliorum, ferocitate exultantes, domitoribus tradere solent, ut his facilioribus possint uti: sic homines secundis rebus effrænatos, sibíque præfidentes, tanquam in gyrum rationis & doctrinæ duci oportere, ut perpi-

Africani apophthegma.

Præsidere, nimium fidere.

Magnanimus assentationes non recipit.

cerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatémque fortunæ. Atque etiam in secundis rebus maximè est utendum consilio amicorum, hísque majori etiam quàm antè tribuenda est authoritas: hísque temporibus cavendum est, nè assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos finamus: in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, ut jure laudemur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cùm homines inflati opinionibus turpiter irridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus.

Officia magnanimi in otio honesto.

ILlud autem sic est judicandum, maximas geri res, & maximi animi, ab iis qui rempublicam regant, quòd eorum administratio latissimè pateat, ad plurimósque pertineat. Esse autem magni animi, & fuisse multos, etiam in vita otiosa, qui aut investigarent, aut conarentur magna quædam, seséque suarum rerum finibus continerent: aut interjecti inter philosophos, & eos qui rempublicam administrarent, delectarentur re suâ familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus usu suos; potiúsque & amicis impertientes, & reipublicæ, si quando usus esset. Quæ primùm bene parta sit, nullo neque turpi quæstu, neque odioso: tum, quàm plurimis, modò dignis, se utilem præbeat; deinde augeatur ratione, diligentiâ, parsimoniâ: nec libidini potiùs, luxuriæque, quàm liberalitati & beneficentiæ pateat. Hæc præscripta servantem licet magnificè, & graviter, animosèque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitæque hominum amicè.

Temperantia.

Quartus officiorum fons Temperantia, quam Aristoteles moderationem esse putat cupiditatum, earum dantaxat, quæ circa gulæ & inguinis voluptates versantur. Temperans, inquit, ea cupit quæ oportet, & ut oportet, & quando oportet. Hujus est caput, ut cupiditas rationi pareat, sicut puer pædagogo. Indidem oritur illud decorum quod quemadmodum à natura, ac cæteris circumstantiis ducatur, omnèque vitæ officium honestet, divinitus tradit Cicero.

SEquitur ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua verecundia, & quasi quidam ornatus vitæ, temperantia, modestia, omnisque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id quod dici Latinè decorum potest. Græcè enim τὸ πρέπον dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam & quod decet, honestum: & quod honestum est, decet. Qualis autem differentia sit honesti & decori, facilius intelligi, quàm explanari potest. Quicquid enim est quod deceat, id tum apparet, cùm antegressa est honestas. *Decorum honesti comes.*

Duplex decorum: generale, quod in omni officio situm est; & speciale, quod temperantiam propriè consequitur. Divus Ambrosius generale decorum accipit, quod ex harmonia & consensu omnium inter se virtutum existit, quale relucet in concordia universitatis: speciale, quod in una quapiam parte reluceat, potissimùm tamen in temperantia.

ITaque non solùm in hac parte honestatis, de qua hoc loco disserendum est, sed etiam in tribus superioribus quid deceat, apparet. Nam & ratione uti, atq; oratione prudenter; & agere quod agas, considerate; omniq; in re quid sit veri videre, & tueri decet; *Decorum in prudentia.*

cet: contráque falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quàm delirare, & mente captum esse. Et justa omnia decora sunt: injusta contrà, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animóque magno fit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contrà, id ut turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum: & ità pertinet, ut non reconditâ quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod deceat, quod cogitatione magis à virtute potest, quàm re separari. Et ut venustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine: sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente & cogitatione distinguitur. Est autem ejus descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subjectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic ferè definiri solet: Decorum id esse quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura ejus à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subjecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ità naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio & temperantia appareat cum specie quadam liberali. Hæc ità intelligi à philosophis, possumus existimare ex eo decoro quod poëtæ sequuntur: de quo alio loco plura dici solent. Sed tum servare illud poëtas dicimus, quod deceat, cùm id quod quaq; personâ dignum est, & fit & dicitur: Ut si Æacus, aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant:

aut,

Natis sepulchrum ipse est parens:

Indecorum videretur, quòd eos fuisse justos accepimus. At, Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digni-

Decorum justitia.

Decorum ab honesto re non separatur.

Decorum quotuplex sit.

Decorum quid sit.

Liberali, id est, honesta.

Horatius, *Reddere personæ scit convenientia cuique.*

digna perſonâ oratio. Sed poëtæ, quid quemque deceat, ex perſona judicabunt: nobis autem perſonam impoſuit ipſa natura, magna cum excellentia, præſtantiâq; animantium reliquorum. Quocirca poëtæ in magna varietate perſonarum, etiam vitioſis quid conveniat, & quid deceat, videbunt: nobis autem cùm à natura, conſtantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ ſint: cúmque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos adverſus homines geramus: efficitur, ut illud, quod ad omnem honeſtatem pertinet, decorum, quàm latè fuſum ſit, appareat; & hoc, quod ſpectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis aptâ compoſitione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipſo, quòd inter ſe omnes partes cum quodam lepôre conſentiunt: Sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum, quibuſcum vivitur, ordine, & conſtantiâ, & moderatione dictorum omnium, atque factorum. Adhibenda eſt igitur quædam reverentia adverſus homines & optimi cujuſque, & reliquorum. Nam negligere quid de ſe quiſque ſentiat, non ſolùm arrogantis eſt, ſed etiam omnino diſſoluti. Eſt autem, quod differat in omni ratione habenda, inter juſtitiam & verecundiam. Juſtitiæ partes ſunt, non violare homines: Verecundiæ, non offendere: in quo maximè perſpicitur vis decori. His igitur expoſitis, quale ſit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Decorum poëtarum honeſtis ac turpibus commune.

Decorum in ordine, conſtantia & modo ſitum.

Violamus injuriâ, offendimus immoderatiâ.

Decorum ſecundum naturam eſſe, & cùm in omnibus partibus, tum in temperantia plurimùm valere.

Officium autem quod ab eo ducitur, hanc primùm habet viam, quæ deducit ad convenientiam conſervationémq; naturæ: quam ſi ſequemur ducem, nunquam aberrabimus: ſequemúrq; & id quod ſecutum & perſpicax naturâ eſt, & id quod ad homi-

num

num consociationem accommodatum, & id quod vehemens, atque forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus. Neq; enim solùm corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multò etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt.

Fontem omnis esse modestia, ut appetitus pareat rationi: At hunc ipsum putat Ambrosius, omnium officiorum primarium esse fontem.

Ὁρμὴν, *quam in libris de finibus appetitionem vocat, unde oriuntur* πάθη, *id est, perturbationes. Sic in libris de finibus Cato officium, quod ita factum est, ut ejus facti probabilis ratio reddi possit.*

DUplex est enim vis animorum atque naturæ: Una pars in appetitu posita est, quæ est ὁρμὴ Græcè, quæ hominem huc & illuc rapit: altera in ratione, quæ docet & explanat, quid faciendum fugiendúmq; sit. Ità fit, ut ratio præsit, appetitus verò obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate & negligentiâ: nec verò agere quicquam, cujus non possis causam probabilem reddere: hæc est enim ferè descriptio officii. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, cámq; neq; propter temeritatem præcurrant, nec propter pigritiam aut ignaviam deserant, sintque tranquilli, atq; omni perturbatione animi careant: ex quo elucebit omnis constantia, omnísque moderatio: Nam qui appetitus longiùs evagantur, & tanquam exultantes sive cupiendo, sive fugiendo, non satis à ratione retinentur, hi sine dubio finem & modum transeunt. Relinquunt enim, & abjiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subjecti lege naturæ, à quibus non modò animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ea ipsa cernere iratorum, aut eorum qui aut libidine aliquâ, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimiâ gestiunt: quorum omnium vultus, voces, motus, statuśque mutantur. Ex quibus illud intelligitur (ut ad officii formam revertamur) appetitus omnes contrahendos, sedandósque, excitandámque esse animadversio-

Indecorum & in corpore à perturbationibus.

versionem & diligentiam, ut nè quid temerè ac fortuitò, inconsideratè, negligentérque agamus. Neque enim ità generati à natura sumus, ut ad ludum & jocum facti esse videamur; sed ad severitatem potiùs, & ad quædam studia graviora, atque majora. Ludo autem & joco, uti illis quidem licet, sed sicut somno, & quietibus cæteris, tum, cùm gravibus seriisque rebus satisfecerimus. Ipsúmque genus jocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum & facetum esse debet. Ut enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, sed eam, quæ ab honestatis actionibus non sit aliena: sic in ipso joco aliquod probi ingenii lumen eluceat.

Gravitas & urbanitas quatenus adhibenda.

Licentia non omnis aliena ab honestate.

De scurrilitate & facetia.

Duplex omnino est jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum; alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere non modò Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multáque multorum facetè dicta; ut ea quæ à sene Catone sunt collecta, quæ vocantur ἀποφθέγματα. Facilis igitur est distinctio ingenui & illiberalis joci. Alter est, si tempore fit, ac remisso animo, homine libero dignus; alter, nè libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscœnitas.

Et honesti lusûs modum esse quendam.

Ludendi etiam est quidam modus retinendus, ut nè nimis omnia profundamus, elatíque voluptate, in aliquam turpitudinem delabamur. Suppeditant autem & campus noster, & studia venandi, honesta exempla ludendi.

Suppeditant, subministrant.

Animi delectatio ab honestis studiis petenda: corporis voluptas, quia pecorina sit, aut planè rejicienda, aut quàm parcissimè adhibenda.

Sed

SEd pertinet ad omnem officii quæstionem, semper in promptu habere, quantùm natura hominis pecudibus reliquisque bestiis antecedat. Illæ enim nihil sentiunt nisi voluptatem, ad eámq; feruntur omni impetu. Hominis autem mens discendo alitur, & cogitando semper aliquid aut inquirit, aut agit, videndiq; & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam si quis est paulò ad voluptates propensior, modò nè sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paulò erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum voluptatis propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantiâ, eámque contemni & rejici oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendæ modum. Itaque victus cultúsque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volumus, quæ sit in natura excellentia & dignitas, intelligemus, quàm sit turpe diffluere luxuriâ, & delicatè ac molliter vivere; quámque honestum, parcè, continenter, severè, sobriè.

Voluptas homine indigna.

Animadverte, lector, ordinem: primùm ostendit quid decorum secundum naturam cum pecoribus communem: deinde quid secundum hominis præstantiam: deinceps quid deceat uniuscujusque personam, vel à natura tributam, vel casu impositam, vel judicio assumptam.

INtelligendum etiam est, duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo quòd omnes participes sumus rationis, præstantiæque ejus quâ antecellimus bestiis; à qua omne honestum decorúmque trahitur, & ex qua ratio inveniendi officii exquiritur: Altera autem, quæ propriè singulis est attributa. Ut enim in corporibus magna

magnæ dissimilitudines sunt; alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere; itémque in formis, aliis dignitatem inesse, aliis venustatem: Sic & in animis existunt etiam majores varietates. Erat in L. Crasso & in L. Philippo multus lepos, major etiam magisq; de industria in C. Cæsare Lucii filio. At iisdem temporibus in M. Scauro & in Marco Druso adolescente singularis severitas, in C. Lælio multa hilaritas, in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior. De Græcis autem, dulcem & facetum, festivúque sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem εἴρωνα Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contrà Pythagoram & Periclem summam autoritatem consecutos sine ulla hilaritate. Callidum Annibalem ex gente Pœnorum, ex nostris ducibus Q. Maximum, accepimus facilè celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia. In quo genere Græci Themistoclem Athenienſem, & Phæreum Jasonem cæteris anteponunt: Imprimísque versutum & callidum factum Solonis, qui, quò & tutior vita ejus esset, & plùs aliquando reipub. prodesset, furere se simulavit. Sunt his alii multùm dispares, simplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici. Itémq; alii, qui quidvis perpetiantur, cuivis deserviant, dum, quod velint, consequantur, ut Syllam & M. Crassum videbamus. Quo in genere versutissimum & patientissimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus: contráque Callicratidem, qui præfectus classis proximus post Lysandrum fuit. Itémque in sermonibus alium quidem videmus, quamvis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse videatur. Quod in Catulo, & in patre, & in filio, itémque & in Q. Mutio Numantino vidimus. Audivi & ex majoribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica: Contráq; patrem ejus, illum

Varietas ingeniorum à natura.

illum qui Tiberii Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermonis: nec non Xenocratem quidem severissimum philosophorum, ob eámq; rem ipsam magnum clarúmq; fuisse. Innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ, morúmq; minimè tamen vituperandorum. Admodum autem tenenda sunt sua cuiq;, non vitiosa, sed tamen propria, quò facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim est faciendum, ut contra naturam universam nihil contendamus: eâ tamen conservatâ, propriam naturam sequamur. Ut etiamsi sint alia graviora atque meliora, tamen nos studia nostra naturæ regulâ metiamur. Neque enim attinet repugnare naturæ; nec quicquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud: Ideo, quia nihil decet invitâ (ut aiunt) Minervâ, id est, adversante, & repugnante naturâ. Omnino si quicquam est decorum, nihil est profectò magis, quàm æquabilitas universæ vitæ, tum singularum actionum; quam conservare non possis, si aliorum naturam imiteris, omittas tuam. Ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, nè (ut quidam) Græca verba inculcantes, jure optimo irridemur: sic in actionem, omnémq; vitam, nullam discrepantiam conferre debemus. Atq; hæc differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnunquam mortem sibi ipsi alius consciscere debeat, alius in eadem causa non debeat. Non enim alia in causa M. Cato fuit, aliâ cæteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt. Atqui cæteris forsitan vitio datum esset, si se intermisissent; propterea quòd eorum vita lenior, & mores fuerunt faciliores: Catoni autem cùm incredibilem tribuisset natura gravitatem; eámque ipse perpetuâ constantiâ roborâsset, sempérque in proposito susceptóque consilio permansisset; moriendum potiùs quàm tyranni vultus aspiciendus fuit. Quàm multa

Non frustra cum natura pugnandum. Horat. Tu nil invitâ dices faciéve Minervâ.

Ut apud Lucilium in Mutio ridetur Albutius: Chære Tite.

Cato Utica sibi mortem consciscit.

passus

passus est Ulysses in illo errore diuturno, cùm & mulieribus (si Circe & Calypso mulieres appellandæ sunt) inserviret, & in omni sermone omnibus affabilem & jucundum se esse vellet! Domi verò etiam contumelias servorum ancillarúmque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax (quo animo traditur) millies oppetere mortem, quàm illa perpeti maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui, idque moderari, nec velle experiri, quàm se aliena deceant. Id enim maximè quemque decet, quod est cujusque suum maximè. Suum igitur quisque noscat ingenium, acrémque se & vitiorum, & bonorum suorum judicem præbeat: nè scenici plus quàm nos videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. Qui enim voce freti sunt, Epigonos, Medeámque; qui gestu, Menalippam, Clytemnestram; semper Rupilius (quem ego memini) Antiopam; non sæpe Æsopus Ajacem. Ergò histrio hoc videbit in scena, non videbit sapiens in vita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimùm elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea si non decorè, at quàm minimùm indecorè facere possimus. Nec tam est enitendum, ut bona, quæ nobis data non sunt, sequamur, quàm ut vitia fugiamus.

Circe sólis filia, Calypso nymphæ, quarum hospitio Ulysses aliquandiu usus est: Ut procos uxoris perderet.

Scenici, histriones, à scena.

Epigoni, clamosa tragœdia de Thebis capitis. Medea nota.

Decorum ab iis, quæ nobis fortuna attribuit, quæve nobis judicio ipsi adscivimus.

AC duabus iis personis, quas suprà dixi, tertia adjungitur, quam casus aliquis, vel tempus imponit: quarta etiam, quam nobismet ipsis judicio nostro accommodabimus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiæ, opes, eáque quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur. Ipsi au-

tem quam personam gerere velimus, à nostra voluntate proficiscitur. Itaque se alii ad philosophiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant, ipsárúmque virtutum in alia alius mavult excellere. Quorum verò patres aut majores in aliquâ gloria præstiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis studet excellere: ut Q. Mutius, P. filius, in jure civili; Pauli filius, Africanus, in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam: ut hic idem Africanus eloquentiâ cumulavit bellicam gloriam. Quod idem fecit Timotheus, Cononis filius; qui, cùm belli laude non inferior fuisset, quàm pater, ad eam laudem doctrinæ & ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli, omissâ imitatione majorum, suum quoddam institutum consequantur: maximéque in eo plerunque elaborant ii, qui magna sibi proponunt, obscuris orti parentibus. Hæc igitur omnia, cùm quærimus quæ deceant, complecti animo & cogitatione debemus.

Alii alia studia sequuntur.

Filii ut plurimùm parentum suorum studia sequuntur.

Timotheus etiam orator, Isocratis discipulus. Cono, inclytus dux Atheniensium.

Constituendum genus vitæ, & institutum.

IMprimis autem constituendum est, quos nos, & quales esse velimus, & in quo genere vitæ: quæ deliberatio est omnium difficillima. Ineunte enim adolescentiâ, cui inest maxima imbecillitas consilii, tunc id sibi quisque genus ætatis degendæ constituit, quod maximè adamavit: Itaque antè implicatur aliquo certo genere, cursúque vivendi, quàm potuit, quod optimum esset, judicare. Nam, quòd Herculem Prodicus dicit, (ut est apud Xenophontem) cùm primùm pubesceret (quod tempus à natura ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit ingressurus, datum est) exísse in solitudinem, atque ibi sedentem diu secum multúmque dubitâsse, cùm duas cerneret vias, unam voluptatis, alteram virtutis, utram

Prodici sophistæ de Hercule fabula perquam festiva refertur apud Xenophontem libro secundo memorab.

utram ingredi melius esset: hoc Herculi, Jovis satu edito, potuit fortasse contingere; nobis non item, qui imitamur, quos cuique visum est, atque ad eorum studia institutáque impellimur. Plerunque autem parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem morémque deducimur. Alii multitudinis judicio feruntur; quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maximè exoptant. Nonnulli autem sive felicitate quadam, sive bonitate naturæ, sive parentum disciplinâ, rectam vitæ secuti sunt viam. Illud autem maximè rarum genus est eorum, qui aut excellente ingenii magnitudine, aut præclarâ eruditione atque doctrinâ, aut utrâque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimùm vitæ cursum sequi vellent. In qua deliberatione, ad suam cujusq; naturam consilium est omne revocandum. Nam cùm in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, quo quisq; natus est (ut suprà dictum est) quid deceat, exquirimus: tum in tota vita constituenda multò est ejus rei cura major ádhibenda, ut constare in vitæ perpetuitate possimus nobismetipsis, nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem, quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam, utriusq; omnino ratio habenda est in deligendo genere vitæ; sed naturę magis: multò enim & firmior est, & constantior; ut fortuna nonnunquam, tanquā ipsa mortalis, cum immortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus, consilium vivendi omne contulerit, is constantiam teneat: id enim maximè decet, nisi fortè se errâsse intellexerit in deligendo genere vitæ. Quod si acciderit (potest autem accidere) facienda morum institutorúmq; mutatio est. Eam igitur mutationem, si tempora adjuvabunt, facilius commodiúsq; faciemus; sin minùs, sensim erit, pedetentímque facienda: ut amicitias, quæ minùs delectent & minùs probentur, magis decere, *Quo modo commutandum vitæ genus.*

censent sapientes, sensim dissuere, quàm repentè præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, ut id bono consilio feciſſe videamur. Sed quoniam paulò antè dictum est, imitandos esse majores: primùm illud exceptum sit, nè vitia sint imitanda; deinde, si natura non ferat, ut quædam imitari possint; ut superioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptaverat, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patri similis esse, quàm ille fuerat sui. Si igitur non poterit sive causas defensitare, sive populum concionibus tenere, sive bella gerere: illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quò minùs ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omnique patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerúmque gestarum: cui dedecori esse, nefas & vitium judicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliáque sunt juvenum, alia seniorum; aliquid etiam de hac distinctione dicendum est.

Alia ætas alia officia postulat.

Adolescentiam quæ propriè deceant.

Adolescentis officium.

Est igitur adolescentis, majores natu vereri, ex hísque deligere optimos, & probatissimos, quorum consilio atque auctoritate nitatur. Incuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda & regenda prudentiâ est. Maximè autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendáque in labore, patientiáque & animi, & corporis; ut eorum & in bellicis & civilibus officiis vigeat industria. Atque etiam cùm relaxare animos, & dare se jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si ejusmodi quoque rebus majores natu interesse velint.

Senectutem quæ deceant maximè.

SEnibus autem labores corporis sunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur. Danda verò opera, ut & amicos, & juventutem, & maximè rempub. consilio & prudentiâ quamplurimum adjuvent. Nihil autem magis cavendum est senectuti, quàm nè languori se, desidiæque dedat. Luxuria verò cùm omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est. Sin autem libidinum etiam intemperantia accesserit, duplex malum est, quòd & ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam.

Senis officium.

Turpis res desidiosa senectus: Luxuriosa turpior: Libidinosa turpissima.

Magistratûs personam quæ deceant.

ACnè illud quidem alienum est, de magistratuum, de privatorum, de civium, de peregrinorum officiis dicere. Est igitur proprium munus magistratûs intelligere, se gerere personam civitatis, debereque ejus dignitatem & decus sustinere, servare leges, jura describere, & ea fidei suæ commissa meminisse. Privatum autem oportet æquo & pari cum civibus jure vivere, neque submissum & abjectum, neque se efferentem; tum in repub. ea velle, quæ tranquilla & honesta sint: Talem enim & sentire, & bonum civem dicere solemus. Peregrini autem & incolæ officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, nimiréque in aliena esse repub. curiosum. Ita ferè officia reperientur, cùm quæretur quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autem, quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, consilióque capiendo, servare constantiam.

Magistratûs officium.

Privati officium.

Peregrini officium.

Decorum à statu motúque corporis.

SEd quoniam decorum illud in omnibus factis & dictis, in corporis denique motu & statu cernitur; idque

idq; positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto: difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab iis, cum quibus & apud quos vivamus. His quoq; de rebus pauca dicantur.

Quaedam corporis partes indecorè ostendi: res item quasdam inhonestè vel fieri palàm, vel apertè nominari.

PRincipio corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quæ formam nostram, reliquámque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu: Quæ autem partes corporis ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent deformem habituræ, atque turpem, eas contexit, atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui sanâ mente sunt, removent ab oculis: ipsíque necessitati, dant operam, ut quam occultissimè pareant: quarúmque partium corporis usus sunt necessarii, eas neque partes, neq; earum usus suis nominibus appellant: quódque facere turpe non est, modò occultè, id dicere obscœnum est. Itaque nec aperta actio rerum illarum petulantiâ vacat, nec oratio obscœnitate. Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici penè Cynici, qui reprehendunt, & irident, quòd ea, quæ turpia re non sunt, verbis flagitiosa dicamus; illa autem, quæ turpia sunt, nominibus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe est, sed dicitur non obscœnè: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscœnum: Pluráque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorum auriúmque approbatione, fugiamus. Status, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum motus.

Cynici & veteres Stoici nihil dictu putabant obscœnum, quod factu turpe non esset.

motus, teneant illud decorum. Quibus in rebus duo sunt maximè fugienda: nè quid effœminatum, aut molle; & nè quid durum, aut rusticum sit. Nec verò histrionibus oratoribúsque concedendum est, ut iis hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet à vetere disciplina verecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim, nè, si quo casu evenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decorè. Nostro quidem more cum parentibus puberes filii, cum soceris generi non lavantur. Retinenda est igitur hujus generis verecundia, præsertim naturâ ipsâ magistrâ & duce.

Gestus neque mollis neque rusticus.

Exemplum verecundiæ & à scena petitum.

Exemplum Romanæ verecundiæ.

Quæ forma virum, quæ fœminam deceat, & quatenus utraque colenda: quis item gestus, quis motus decorus.

CUm autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas; venustatem muliebrem ducere debemus; dignitatem virilem. Ergò & à forma removeatur omnis viro non dignus ornatus: & huic simile vitium in gestu motúque caveatur. Nam & palæstrici motus sæpe sunt odiosiores, & histrionum nonnulli gestus ineptiis non vacant, & in utroque genere quæ sunt recta & simplicia laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est, color exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea mundities, non odiosa, neque exquisita nimis; tantùm quæ fugiat agrestem & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitûs: in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. Cavendum est autem, nè aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pomparum ferculis similes esse videamur; aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates; quæ cùm fiunt, anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiam

Dignitas virorum. Venustas mulierum. Forma & Vestitus.

Munditia media inter elegantiam vitiosam, & agrestem negligentiam. Incessus moderatus. Pomparum, in quibus sacra & simulacra lentissimo incessu circumferuntur.

stantiam. Sed multò etiam magis elaborandum est, nè animi motus à natura recedant: quod assequemur, si cavebimus, nè in perturbationes atque exanimationes incidamus, & si attentos animos ad decori conservationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt: alteri cogitationis, alteri appetitûs. Cogitatio in vero exquirendo maximè versatur: Appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, ut cogitatione ad res quàm optimas utamur; appetitum rationi obedientem præbeamus.

Animi motus duplices: Cogitatio. Appetitus.

Duplex orationis genus; rhetoricum, & quotidianum.

ET quoniam magna vis orationis est, eáque duplex; altera contentionis, altera sermonis: Contentio disceptationibus tribuatur judiciorum, concionum, senatûs: Sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur, persequatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum sunt multa, nulla sermonis: quanquam haud scio, an possint hæc quoque esse. Sed discentium studiis invenitur magistri: huic autem qui studeant sunt nulli: rhetorum turbâ referta omnia. Quanquam quæ verborum sententiarúmque præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cùm orationis indicem vocem habeamus; in voce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suavis: utrumque omnino à natura petendum est: verùm alterum exercitatio augebit, alterum imitatio præsèrtim loquentium, & leniter. Quid fuit in Catulis, ut eos exquisito judicio putares uti literarum? quanquam erant literati: sed & alii. Hi autem optimè uti linguâ Latinâ putabantur. Sonus erat dulcis: literæ neque expressæ, neque oppressæ: nec aut obscurum esset, aut nimis putidè. Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Uberior oratio L. Crassi, nec minus faceta: sed bene loquendi de Catulis

Catulus pater & filius, de quibus in Brut.

Putidum id est, redundans & affectatum

culis opinio non minor. Sale verò conditus, & facetiis Cæsar, Catuli patris frater vicit omnes, ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si, in omni re quid deceat, exquirimus.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

Sit igitur hic sermo (in quo Socratici maximè excellunt) lenis, minimèque pertinax: insit in eo lepos. Nec verò, tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cùm reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudine nonnunquam utendum putet. Ac videat imprimis, quibus de rebus loquatur: si seriis, severitatem adhibeat; si jocosis, lepôrem. Imprimis provideat, nè sermo vitium aliquod indicet inesse moribus. Quod maximè tum solet evenire, cùm studiosè de absentibus, detrahendi causâ, aut per ridiculum, aut severè, maledicè, contumeliosèque dicitur. Habentur autem plerunque sermones, aut de domesticis negotiis, aut de repub. aut de artium studiis, & doctrina. Danda igitur opera est, ut etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio. Sed utcunque aderunt res (neque enim omnes iisdem de rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur) animadvertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, & ut incipiendi ratio fuerit, ità sit desinendi modus. Sed quoniam in omni vita rectissimè præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic ejusmodi moribus sermo debet vacare, nè aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut quid tale appareat. Maximèque curandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferemus, & vereri & diligere videamur. Objurgationes etiam nonnunquam incidunt necessariæ; in quibus utendum est fortasse & vocis contentione majore,

Sermo familiaris sit nec acerbus, nec pertinax, nec insulsus, nec immodicus, nec obtrectatorius.

Instituatur de rebus honestis.

Nec vagus sit nec inæqualis.

Nec contentior.

Nec contumeliosus in amicos.

Objurgatio quatenus adhibenda.

majore, & verborum gravitate acriore. Id agendum etiam est, ut nè ea facere videamur irati: sed, ut adurendum & secandum medici; sic nos ad hoc genus castigandi rarò, invitique veniamus: nec unquam nisi si necessariò, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum qua nihil rectè fieri, nihil considerate potest. Magna autem ex parte clementi castigatione licet uti, gravitate tamen adjunctâ, ut severitas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet objurgatio, significandum est, ipsius causâ, qui objurgetur, susceptum esse. Rectum est autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiamsi nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum ali-qua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt, nec ab iis, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est, de seipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum.

Nè tum quidem referendum maledictum, cùm male audiverimus.

Indecora jactantia Thrasonica.

In ædificiis extruendis qui modus.

ET quoniam omnia persequimur, (volumus quidem certè) dicendum est etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat esse, cujus finis est usus: ad quem accommodanda est ædificandi descriptio, & tamen adhibenda dignitatis commoditatisque diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quòd præclaram ædificâsset in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cùm vulgò viseretur, suffragata domino, novo homini, ad consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, accessionem adjunxit ædibus. Itaque ille in suam domum consulatum primus attulit: hic summi & clarissimi viri filius, in domum multiplicatam non repulsam solùm retulit, sed ignominiam etiam, & calamitatem. Ornanda est enim dignitas

Ignominiam quòd à consulatu repulsus; calamitatem quòd repetundarum reus.

dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda. Nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et, ut in cæteris habenda ratio non sui solùm, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi sunt, & admittenda hominum cujusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit; si est in ea solitudo: & maximè, si aliquando alio domino solita est frequentari: odiosum est enim, cùm à prætereuntibus dicitur: ---*O domus Antiqua, (heu!) quàm domino dominaris dispari!* Quod quidem, his temporibus, in multis licet dicere. Cavendum est etiam (præsertim si ipse ædifices) nè extra modum sumptu & magnificentiâ prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo est. Studiosè enim plerique (præsertim in hac parte) facta principum imitantur: ut L. Luculli, summi viri, virtutem quis? at quàm multi villarum magnificentiam imitati sunt? Quarum quidem certè est adhibendus modus, ad mediocritatémque revocandus; eadémq; mediocritas * ad omnem usum cultúmq; vitæ referenda est. Sed hæc hactenus.

Domus optimatum, neque angustæ, neq; vastæ.

E poëta quopiam sumptus versiculus videtur.

Antiquam *autem nobilē dixit & augustam.*

* Ad communem usum.

Tria omni in vita servanda.

IN omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda. Primum, ut appetitus rationi pareat: quo nihil est ad officia conservanda accommodatius. Deinde, ut animadvertatur, quanta illa res sit, quam efficere velimus; néve major, néve minor cura & opera suscipiatur, quàm causa postulet. Tertium est, ut caveamus, nè ea quæ pertinent ad liberalem speciem & dignitatem, immoderata sint. Modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de quo antè diximus, nec progredi longiùs. Horum autem trium præstantissimum est, appetitum obtemperare rationi.

Tria in omni actione suscipienda tenenda sunt.

--μέτρον δ' ἐπὶ πᾶσιν ἄριστον.

Decorum à loco & tempore.

DEinceps de ordine rerum, & temporum oppo-
tunitate dicendum est: hâc autem scientiâ co-
tinetur ea, quam Græci εὐταξίαν nominant, n-
hæc, quam interpretamur modestiam, quo in ver-
modus inest: sed illa est εὐταξία, in qua intelli-
tur ordinis conservatio. Itaque, ut eandem nos m-
destiam appellemus, sic definitur à Stoicis, ut mod-
stia sit scientia earum rerum, quæ agentur, aut d-
centur, loco suo collocandarum. Itaque videtur e-
dem vis ordinis & collocationis fore. Nam & o-
dinem sic definiunt, compositionem rerum aptis
accommodatis locis. Locum autem actionis, oppo-
tunitatem temporis esse dicunt. Tempus aut-
actionis opportunum, Græcè εὐκαιρία, Latinè
pellatur occasio. Sic fit, ut modestia hæc, quam
terpretamur, ità ut dixi, scientia sit opportunit-
idoneorum ad agendum temporum. Sed potest e-
eadem prudentiæ definitio, de qua principio di-
mus. Hoc autem loco de moderatione, & tempera-
tia, & harum similibus virtutibus quærimus. Itaq
quæ erant prudentiæ propria, loco suo dicta su-
quæ autem harum virtutum, de quibus jamdiu loq-
mur, pertinent ad verecundiam, & ad eorum appro-
bationem, quibuscum vivimus, nunc dicenda sun-

εὐταξία, *quæ eadem modestia, quid sit.*

Ordo quid sit.

εὐκαιρία, *quæ Latinè opportunitas, quid sit.*

καιρὸς, *occasio.*

εὔκαιρος, *opportunus.*

ἀκαιρος, *importunus.*

Quid, quo loco ac tempore deceat, dedeceátque.

TAlis est igitur ordo actionum adhibendus, q-
quemadmodum in oratione constanti, sic in v-
sint omnia apta, & inter se convenientia. Turpe e-
enim valdéque vitiosum, in re severa convivio d-
gnum, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Be-
ne Pericles: Cùm haberet collegam in prætura So-
phoclem poëtam, hique de communi officio conv-
nissent, & casu formosus puer præteriret, dixisse
Sophocles, O puerum pulchrum! Pericles ait, A-
epi-

Indecorum, aut in re seria negari, aut in re jocosa seriam esse.

im prætorem, Sophocle, decet non ſolùm manus, d etiam oculos abſtinentes habere. Atq; hoc idem ophocles, ſi in athletarum approbatione dixiſſet, ſtâ reprehenſione caruiſſet. Tanta vis eſt loci & mporis, ut ſi quis cùm cauſam ſit acturus, in itine-, aut in ambulatione ſecum ipſe meditetur, aut ſi id aliud attentiùs cogitet, non reprehendatur: at oc idem ſi in convivio faciat, inhumanus videatur ſcitiâ tempore. Sed ea, quæ multùm ab humanita- diſcrepant, ut ſi quis in foro cantet, aut ſiqua eſt lia magna perverſitas, facilè apparent, nec magno- re admonitionem & præcepta deſiderant; quæ uem parva videntur eſſe delicta, neque à multis in- lligi poſſunt, ab iis eſt diligentiùs declinandum. lt in fidibus, aut in tibiis, quamvis paulùm diſcre- ent, tamen id à ſciente animadverti ſolet: Sic viden- um eſt in vita, nè fortè quid diſcrepet: vel multò tiam magis, quò major & melior actionum quàm onorum concentus eſt. Itaque ut in fidibus muſico- um aures vel minima ſentiunt: ſic nos, ſi acres ac iligentes judices eſſe volumus, animadverſoréſque iciorum, magna intelligemus ſæpe ex parvis. Ex culorum obtutu, ex ſuperciliorum aut remiſſione, ut contractione, ex mœſtitia, ex hilaritate, ex riſu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex ſubmiſſione, ex cæteris ſimilibus facilè judicabimus, quid eorum aptè fiat, quid ab officio naturâque diſ- crepet. Quo in genere non eſt incommodum, quale quodq; eorum ſit, ex aliis judicare: ut ſi quid dedece- at in aliis, vitemus & ipſi. Fit enim, neſcio quomodo, ut magis in aliis cernamus, quàm in nobiſmetipſis, ſi quid delinquitur. Itaq; facillimè corriguntur illi in diſcendo, quorum vitia imitantur, emendandi cauſâ, magiſtri. Nec verò alienum eſt, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines vel etiam uſu peritos, &, quid his de unoquoque of-

Athletæ, qui virtutis exercendæ gratiâ certant.

Harmonia, ut in fidibus, ità & in vita.

Nè minimis rebus oportet à loco ac tempore diſſentire

ficii

ficii genere placeat, exquirere. Major enim pars ferè deferri solet, quò à natura ipsa deducitur. In quibus videndum est, non modò, quid quisque facere quatur, sed etiam, quid quisque sentiat, atque etiam qua de causa quisque sentiat. Ut enim pictores, & qui signa fabricantur, & veri etiam poëtæ sunt, quisque opus à vulgo considerari vult, ut si quid reprehensum sit à pluribus, id corrigatur; hique & cum & cum aliis, quid in eo peccatum sit, exquirunt; sic aliorum judicio permulta nobis & facienda & non facienda, & * imitanda, & corrigenda sunt. Quæ verò more aguntur, & institutis civilibus, de iis nihil est præcipiendum: Illa enim ipsa præcepta sunt. Nequenquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates, aut Aristippus contra morem consuetudinémque civilem fecerint, locutíve sint, idem sibi arbitretur licere. Magnis enim illi, & divinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum verò ratio tota est ejicienda. Est enim inimica verecundiæ, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem, quorum vita perspecta in rebus honestis atque magnis est, bene de republica sentientes, ac bene meritos aut merentes, aliquo honore aut imperio affectos, observare & colere debemus; tribuere etiam multum senectuti; cedere iis, qui magistratum habebunt; habere delectum civis, & peregrini; in ipso quoque peregrino, privatímne an publicè venerit. Ad summam, nè agam de singulis, communem totius generis hominum conciliationem & consociationem colere, tueri, servare debemus.

Id de Apelle refert Plinius: de Marone idem literis proditum.

* mutanda.

Socrates reus factus, quòd Athenienſium inſtituta contemneret.

Horatius, *Omnia Ariſtippum decuit color.*

Cynicorum inſtitutum, quoniam abhorret ab humana verecundia, rejiciendum.

Quid erga quamque perſonam deceat.

Quæ artes, & qui quæſtus ſordidi: qui contrà liberales.

JAm de artificiis & quæſtibus, qui liberales habendi, qui ſordidi ſunt, hæc ferè accepimus. Primùm improbantur ii quæſtus, qui in odia hominum incurrunt

unt: ut portitorum, * ut fœneratorum. Illiberales autem & ſordidi quæſtus, mercenariorum, omnimque, quorum operæ, non quorum artes emuntur. Eſt enim in illis ipſa merces, auctoramentum ſervitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod ſtatim vendant. Nihil enim proficiunt, niſi admodum mentiantur. Nec verò quicquam eſt turpius vanitate: Opificéſque omnes in ſordida arte verſantur. Nec verò quicquam ingenuum poteſt habere *officina: miniméque artes hæ probandæ, quæ miniſtræ ſunt voluptatum; cetarii, lanii, coqui, fartores, piſcatores, ut ait Terentius: adde his, ſi placet, unguentarios, ſaltatores, totúmque ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia major ineſt, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honeſtarum, hæ ſunt iis, quorum ordini conveniunt, honeſtæ. Mercatura autem, ſi tenuis eſt, ſordida putanda eſt. Sin magna & copioſa, multa undique apportans, multíſque ſine vanitate impertiens, non eſt admodum vituperanda. Atque etiam, ſi ſatiata quæſtu vel contenta potiùs, ut ſæpe ex alto in portum, ſic ex ipſo portu ſe in agros poſſeſſionéſque contulerit, videtur jure optimo poſſe laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil eſt agriculturâ melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De qua quoniam in Catone majore ſatis multa diximus, illinc aſſumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

* Et. Auctoramentum, *præmium aut obligatio.*

Circiteres.

* Opificina.

Ex Eunucho.

Artes honeſtæ

Medicina.

Architectura.

Doctrina rerum honeſtarum.

Mercatura copioſa, citra vanitatem.

Ex alto, id eſt, è mari.

Laus agriculturæ.

Ex duobus honeſtis utrum honeſtius.

SEd ab iis partibus, quæ ſunt honeſtatis, quemadmodum officia ducerentur, ſatis expoſitum videtur. Eorum autem ipſorum, quæ honeſta ſunt, poteſt incidere ſæpe contentio, & comparatio, de duobus honeſtis utrum honeſtius: Qui locus à Panætio eſt præter-

prætermissus. Nam cùm omnis honestas manat partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis: hæ in deligendo officio sæpe inter se comparentur necesse est. Placet ergò aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea, quæ ex cognitione ducantur: Idque hoc argumento confirmari potest; quòd si contigerit ea vita sapienti, qui omnium rerum affluentibus copiis ditetur; quæ omnia, quæ cognitione digna sunt, summo otio cum ipse consideret & contempletur: tamen si solitudo tanta sit, ut hominē videre non possit, excedè vita. Princépsque omnium virtutum est illa sapientia, quam σοφίαν Græci vocant: prudentiam enim quam Græci φρόνησιν dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ est rerum expetendarum fugiendarúmque scientia. Illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est divinarum atque humanarum scientia: in qua continetur deorum & hominum communitas, & societas ipsorum inter ipsos. Est maxima est (ut est certé) necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio, contemplatióq; naturæ manca quodammodo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur: ea verò actio in hominū commodis tuendis maximè cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani. Ergò hæc cognitioni anteponenda est: atque id optimus quisque re ipsà ostendit & indicat. Quis est enim tam cupidus in perspiciendo cognoscendâque rerum naturâ, ut, si ei tractanti contemplantíque res cognitione dignissimas, subitò sit allatum periculum, discrimenque patriæ, cui subvenire opitularíque possit, non illa omnia relinquat atque abjiciat, etiamsi dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? Atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit

Sapientia rerum intelligibilium. Prudentia rerum agendarum.

est. Quibus rebus intelligitur, studiis officiisq; scientiæ præponenda esse officia justitiæ, quæ pertinent ad hominum utilitatem, quâ nihil homini debet esse antiquius. Atque illi, quorum studia vitâque omnis in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus & commodis non recesserunt. Nam & erudierunt multos, quò meliores cives, utiliorésque in rebus & suis & publicis essent, ut Thebanum Epaminondam Lysias Pythagoreus, Syracusium Dionem Plato, multíque multos: Nósque ipsi, quicquid ad rempub. attulimus, (si modò aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctrinâ instructi ad eam, & ornati accessimus. Neque solùm vivi, atque præsentes, studiosos discendi erudiunt atque docent: sed hoc idem etiam post mortem monumentis literarum assequuntur. Nec enim locus ullus prætermissus est ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam reipub. pertineret, ut otium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. Ità illi ipsi doctrinæ studiis, & sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem, suam sapientiam, prudentiam, intelligentiámq; potissimùm conferunt. Ob eam etiam causam eloqui copiosè, modò prudenter, melius est, quàm vel acutissimè sine eloquentia cogitare: quòd cogitatio in se ipsa vertitur, eloquentia verò complectitur eos, quibuscum communitate juncti sumus. Atque, ut apum examina non fingendorum favorum causâ congregantur; sed, cùm congregabilia naturâ sint, fingunt favos: sic homines, ac multò etiam magis, naturâ congregati, adhibent agendi cogitandiq; solertiam. Itaque nisi ea virtus, quæ constat ex hominibus tuendis, id est, ex societate generis humani, attingat rerum cognitionem; solivaga cognitio, & sejuna videatur. Itemq; magnitudo animi, remotâ communitate, conjunctionéque humanâ, feritas sit quædam & immanitas. Ità fit, ut vincat cognitionis studium

Antiquius, id est, charius.

Epaminondas dux Thebanus à Lysia Tarentino philosopho Pythagoræo philosophiæ præceptis institutus; Dion Syracusanus à Platone.

Eloquentia ad communitatis commoda utilior quàm contemplatio. Communitatem magis secundum naturam hominis esse, quàm cognoscendi cupiditatem: ideo enim discimus, ut societatem adjuvemus, non ideo conjungimur, ut cognoscamus: id acutissimâ metaphorâ docet.

consociatio hominum, atque communitas. Nec verum est, quod dicitur à quibusdam, propter necessitatem vitæ, quòd ea, quæ natura desideraret, consequi sine aliis, atque efficere non possemus, idcirco istam esse cum hominibus communitatem & societatem: quòd si omnia nobis, quæ ad victum cultúmq; pertinent, quasi virgulâ divinâ, ut aiunt, suppeditarentur: tum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omissis, totum se in cognitione & scientiâ collocaret. Non est ità: Nam & solitudinem fugeret, & socium studii quæreret; tum docere, tum discere vellet, tum audire, tum dicere. Ergò omne officium, quod ad conjunctionem hominum, & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione & scientiâ continetur.

Virgulâ divinâ, id est, *citrà nostram operam*: proverbiale.

Justitiáne, an temperantia potior.

ILlud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maximè est apta naturæ, sit etiam moderationi modestiæq; semper anteponenda. Non placet. Sunt enim quædam partim ità fœda, quædam partim ità flagitiosa, ut ea nè conservandæ quidē patriæ causâ sapiens facturus sit. Ea Posidonius collegi permulta, sed ità tetra quædam, ità obscœna, ut dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non suscipiet quisquam reipub. causâ; nec respub. quidem prosit suscipi volet. Sed hoc commodiùs se res habet, quod non potest accidere tempus, ut interfit reipub. quicquam illorum facere sapientem. Quare, hoc quidem effectum sit in officiis deligendis, id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. Est enim cognitionem prudentiámq; sequetur considerata actio: ità fit, ut considerate agere pluris sit, quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus. Patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo officio, quid cuique sit præponendum videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum

Nè justum quidem, quod non idem decorum. Ex ipsius justitiæ officiis aliud alio honestius.

ciorum, ex quibus quid cuique præstet intelligi possit: prima diis immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breviter disputatis intelligi potest, non solùm id homines solere dubitare, honestúmne, an turpe sit, sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic locus à Panætio est (ut suprà dixi) prætermissus. Sed jam ad reliqua pergamus.

Gradus officiorum.
Vendicant
Dii primum 1
Patria 2
Parentes 3
Pupilli nobis creditì. 4
Clientes 5
Hospites 6
Cognati 7
Affines 8
De his apud Gellium, lib. 5. cap. 13.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIB. II.

¶ Argumentum per D. *Erasmum Roterod.*

Superiore libro duas propositæ initio divisionis partes absolvit, quid honestum, quid contrà; & in honestis utrum honestius. In hoc de alteris duabus præmittit, quid utile, quid inutile; tum inter utilia utrum utilius, aut quid utilissimum: deinde inconstantiæ reprehensionem deprecatur, quòd à civili vita, quam sæpe prætulerat, nunc ad otium studiorum se convertit: tum cur ad philosophiam potiùs, quàm aliud studiorum genus: postremò, cur Academicus de officiis præcipiat, rationem reddit.

QUemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur, ut hæc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earũ rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. In quo tum queri dixi, quid utile, quid inutile; tum ex utilibus quid utilius, aut quid maximè utile.

Propositio argumenti totius hujus libri.

De quibus dicere aggrediar, si pauca priùs de instituto ac de judicio meo dixero. Quanquam enim libri nostri complures non modò ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitaverunt: tamen interdum vereor, nè quibusdam bonis viris philosophiæ nomen sit invisum, mirentúrque in ea tantum me operæ & temporis ponere. Ego autem quamdiu respub. per eos * regebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas cogitationésq; in eam conferebam. Cùm autem dominatu unius omnia tenerentur, neq; esset usquam consilio aut autoritati locus; socios denique tuendæ reipub. summos viros amisissem: nec me angoribus dedidi, quibus essem confectus, nisi iis restitissem, nec rursum indignis homine docto voluptatibus. Atque utinam respub. stetisset, quo cœperat statu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quàm evertendarum cupidos incidisset: primùm enim, ut stante repub. facere solebamus, in agendo plus, quàm in scribendo, operæ poneremus: deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandaremus, ut sæpe fecimus. Cùm autem respub. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino, illæ scilicet literæ conticuerunt forenses, & senatoriæ. Nihil autem agere cùm animus non posset: in iis studiis ab initio versatus ætatis, existimavi honestissimè molestias deponi posse, si me ad philosophiã retulissem. Cui cùm multum adolescens, discendi causâ, temporis tribuissem, posteaquam honoribus inservire cœpi, méque totum reipub. tradidi, tantùm erat philosophiæ loci, quantum superfuerat * ab amicorũ & reipub. temporibus: id autem omnè consumebatur in legendo; scribendi otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tantùm boni assecuti videmur, ut ea literis mandaremus, quæ nec satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissima. Quid est enim, per deos, optabilius

sapien-

* Gerebatur.

Cæsaris tyrannidem notat.

Socios, Catonem, Milonem.

In agendo, id est, *in dicendo.*

Forenses in judiciis, senatoriæ in consultationibus.

* Amicorum & reipub. temporis.

sapientiâ? quid præstantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc igitur qui expetunt, philosophi nominantur: nec quicquam aliud est philosophia, si interpretari velis, quàm studium sapientiæ. Sapientia autem est (ut à veteribus philosophis definitum est) rerum divinarum & humanarum, causarumque, quibus hæ res continentur, scientia: cujus studium qui vituperat, haud sanè intelligo quidnam sit, quod laudandum putet. Nam sive oblectatio quæritur animi, requiésque curarum; quæ conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid acquirunt, quod spectet & valeat ad bene beatéque vivendum? sive ratio constantiæ virtutisque; quæratur; aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur: nullam verò dicere maximarum rerum artem esse, cùm minimarum sine arte nulla sit, hominum est parùm considerate loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis; ubi ea quæretur, cùm ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc, cùm ad philosophiam cohortamur, accuratiùs solent disputari: quod alio quidem libro fecimus. Hoc autem tempore tantùm nobis declarandum fuit, cur orbati reipub. muneribus ad hoc nos studium potissimùm contulissemus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis & eruditis, quærentibus, satísne constanter facere videamur, qui, cùm percipi nihil posse dicamus, tamen & aliis de rebus disserere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat unquid, quid sequatur. Quæ enim esset ista mens? vel quæ vita potius, non solùm disputandi, sed etiam vivendi ratione sublatâ? Nos autem, ut cæteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt; sic, ab his dissentientes, alia probabilia, contrà alia improbabilia esse dicimus. Quid est ergò

Laus philosophia.

In Hortensio qui desideratur, neque solus.

Id quod erat Pyrrhoniorum omni de re ambigentium.

quod me impediat ea, quæ mihi probabilia videantur, sequi, quæ contrà, improbare; atque affirmandi arrogantiam vitantem fugere temeritatem, quæ à sapientia dissidet plurimúm? Contra autem omnia disputatur à nostris, quòd hoc ipsum probabile elucere non posset nisi ex utraque parte causarum esset facta contentio: Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satìs, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in antiquissima nobilissimâque philosophiâ Cratippo autore versaris, iis simillimo, qui ista præclara pepererunt: tamen hæc nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. Sed jam ad instituta pergamus.

Utilitatem non eam hîc accipi, quam vulgus pecuniario lucro metitur, & commoditate undecunque partâ: sed eam, quæ cum honesto sit conjuncta, & ad vitæ societatem pertineat.

QUinque igitur rationibus propositis officii persequendi, quarum duæ ad decus honestatémque pertinent; duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates; quinta ad eligendi judicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur, honestatis pars perfecta est; quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. In quo verbo lapsa consuetudo deflexit de via, sensímque eò deducta est, ut honestatem ab utilitate secerneret, & constitueret honestum esse aliquid, quod utile non esset; & utile, quod non honestum: quâ nulla pernicies major hominum vitæ potuit afferri. Summâ quidem autoritate philosophi severè sanè, atque honestè, hæc tria genera confusa cogitatione distinguunt. Quicquid enim justum sit, id utile etiam esse censent; itémque quod honestum, * id esse justum. Ex quo efficitur, ut quicquid honestum sit, idem sit utile. Quod qui parùm * pr

Confusa, id est, *inseparabilia re: Cogitatione*, id est, *ratione, distinguunt.*

* Idem.

* perspiciunt.

ſpiciunt, hi ſæpe verſutos homines & callidos admirantes, eorum malitiam, ſapientiam judicant. Quorum error eripiendus eſt, omníſque opinio ad eam * ſpem traducenda, ut honeſtis conſiliis, juſtiſq; factis, non fraude & malitiâ, ſe intelligant ea, quæ velint, conſequi poſſe. * Speciem.

Oſtendit quæ quaque ex re commoda aut incommoda capiantur, quæ Græci εὐχρηστήματα & δυσχρηστήματα nominant: colligítque quicquid eſt ferè in vita commodi, aut incommodi, id homini ab homine naſci.

QUæ ergò ad vitam hominum tuendam pertinent, partim ſunt inanimata; ut aurum, argentum, ut ea quæ gignuntur è terra, & alia ejuſdem generis: partim * animata, quæ habent ſuos impetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia ſunt, alia ratione utentia. Expertes rationis ſunt equi, boves, reliquæ pecudes, apes, quarum * operâ efficitur aliquid ad hominum uſum atque vitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur: unum deorum, alterum hominum. Deos placatos pietas efficiet, & ſanctitas. Proximè autem & ſecundum deos, homines hominibus maximè utiles eſſe poſſunt. Eárúmque item rerum, quæ noceant & obſint, eadem diviſio eſt. Sed quia deos nocere non putant; his exceptis, homines hominibus plurimùm obeſſe, vel prodeſſe arbitrantur. Ea enim ipſa quæ inanimata diximus, pleraque ſunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, niſi manus & ars acceſſiſſent, nec his ſine hominum adminiſtratione uteremur. Neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura, neque frugum fructuúmque reliquorum perceptio, & conſervatio, ſine opera hominum, ulla eſſe potuiſſet. Jam verò & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, * Animalia. * opere. *Dii ſemper benefici piis.* *Homini ab homine plurimum vel commodi vel incommodi.* *Artes ad uſum vitæ excogitatæ.*

quibus egeremus, invectio certè nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eadémque ratione nec lapides è terra exciderentur ad usum nostrum necessarii: nec ferrum, aurum, æs, argentum, effoderentur penitùs abdita, sine hominum labore & manu. Tecta verò, quibus & frigorum vis pelleretur, & calorum molestiæ sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea iis subveniri, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos; quæ, unde sine hominum opere habere possemus? Ex quibus omnibus, multísque aliis perspicuum est, qui fructus, quæque utilitates ex rebus iis, quæ sunt inanimatæ, percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum manu atque opere capere potuisse. Qui denique ex bestiis fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adjuvarent, percipi posset? Nam &, qui principes inveniendi fuerunt quem ex quaq; bellua usum habere possemus, homines certè fuerunt: nec hoc tempore sine hominum opera, aut pascere * eas, aut domare, aut tueri, aut tempestivos fructus ex his capere possemus. Ab eis denique & ea quæ nocent, interficiuntur; & quæ usui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? Quis enim ægris subveniret? quæ esset oblectatio valentium, qui victus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes * ministrarentur? quibus rebus exculta hominum vita, tantùm distitit à victu & cultu bestiarum. Urbes verò sine hominum cœtu non potuissent nec ædificari, nec frequentari. Ex quo leges moréisque constituti, tum juris æqua descriptio, certáq; vivendi disciplina, per quas bene beatéque vivitur. Quas res, & mansuetudo

* Equos.

* Ministrarent. *Distitit*, id est, *distare cœpit*; *aut lege*, distat.

animorum

animorum consecuta, & verecundia est: esse etiamque est, ut esset vita munitior, atque ut dando, & accipiendo, permutandisque facultatibus, & commodis, nullâ re egeremus. Longiores hoc loco sumus quàm necesse est. Quis enim est, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis à Panætio commemorantur, Neminem neque ducem in bello, nec principem domi magnas res & salutares, sine hominum studiis gerere potuisse? Commemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander; quos negat sine adjumentis hominum tantas res efficere potuisse. Utitur in re non dubia testibus non necessariis. Atq; ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum, atque consensu: sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. Est Dicæarchi liber, De interitu hominum, Peripatetici magni, & copiosi: qui collectis cæteris causis, eluvionis, pestilentiæ, vastitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumpta: deinde comparat, quantò plures deleti sint homines hominum impetu, id est, bellis, aut seditionibus, quàm omni reliquâ calamitate. Cùm igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimùm hominibus & prosint, & obsint: proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare sibi animos hominum, & ad usus suos adjungere. Itaque quæ in rebus inanimis, quæq; in usu & tractatione belluarum sunt utiliter ad hominum victum, artibus ea tribuuntur operosis. Hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompta ac parata, virorum præstantium sapientiâ & virtute excitantur. Etenim virtus ferè omnis in tribus rebus versatur: quarum una est in perspiciendo, quid in quaque re verum sincerumque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quæque gignantur, quæ cujusque rei sit causa.

Themistocles, Pericles, duces Athenienses. Cyrus, Persarum tyrannus. Agesilaus, Lacedæmoniorum dux. Alexander, Macedonum rex.

Alterum

πάθη tum morbos, tum perturbationes, tum affectiones, nonnulli passiones vertunt.

Alterum cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant; appetitionésque, quas illi ὁρμὰς obedientes efficere rationi. Tertium, iis, quibuscum congrediamur, uti moderatè & scienter; quorum studiis ea, quæ natura desiderat, expleta cumulatáque habeamus: per eos denique, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus; ulciscamúrque eos, qui nocere nobis conati sunt; tantâque pœnâ afficiamus, quantam æquitas humanitásque patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, ut hominum studia complectamur, eáque teneamus, dicemus; neque ità multò póst: Sed pauca antè dicenda sunt. Magnam vim esse in fortuna in utramque partem, vel ad res secundas, vel adversas, quis ignorat? Nam & cùm prospero flatu ejus utimur, ad optatos exitus pervehimur: &, cùm reflavit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna cæteros casus rariores habet: primùm ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia; deinde à bestiis ictus, morsus, impetus. Hæc igitur (ut dixi) rariora. At verò interitus exercituum, ut proximè trium, sæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper summi & singularis viri; invidiæ præterea multitudinis, atque ab eis bene meritorum sæpe civium expulsiones, calamitates, fugæ; rursúsque secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quanquam fortuita sunt, tamen sine hominum operibus & studiis neutram in partem efficí possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est, quonam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere atque excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur; ità fortassis etiam brevior videbitur.

Trium, Pompeii in Thes. Petrei in Hisp. filiorum Pomp. Expulsus Camillus. Phocion damnatus. Cessit invidiæ Scipio.

Quibus rebus commoveantur homines, ut quemque magistratu dignum putent, eíq; parére velint.

QUæcunque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atque honestandum, aut bene volenti

volentiæ gratiâ faciunt, cùm aliqua de causa quempiam diligunt; aut honoris, si cujus virtutem suspiciunt, & si quem dignum fortunâ quàm amplissimâ putant; aut cui fidem habent, & bene rebus suis consulere arbitrantur; aut cujus opes metuunt, aut contrà à quibus aliquid expectant, ut cùm reges, populáresve homines largitiones aliquas proponunt; aut postremò, pretio, aut mercede ducuntur: quæ sordidissima quidem est ratio, & inquinatissima, & iis qui eâ tenentur, & illis qui ad eam confugere conantur. Malè enim se res habet, cùm, quod virtute effici debet, id tentatur pecuniâ. Sed quoniam nonnunquam hoc subsidium necessarium est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si prius iis de rebus quæ virtuti propiores sunt dixerimus. Atque etiam subjiciunt se homines imperio alterius, & potestati, pluribus de causis. Ducuntur enim aut benevolentiâ, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantiâ, aut spe, sibi id utile futurum; aut metu, nè vi parêre cogantur; aut spe largitionis promissionisque capti; aut postremò (ut sæpe in nostra republica videmus) mercede conducti.

Mercenarius homos turpissimus.

Utilissimum iis, qui cum imperio sunt, ab omnibus amari: metui, tum turpe, tum minimè tutum.

RErum autem omnium nec aptius est quicquam ad opes tuendas, ac tenendas, quàm diligi; nec alienius, quàm timeri. Præclarè enim Ennius, *Quem metuunt, oderunt: Quem quisque odit, perisse expetit.* Multorum autem odiis nullas opes posse obsistere; si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec verò hujus tyranni solùm, quem armis oppressa pertulit civitas, interitus declarat, quantùm odium hominum valet ad pestem; sed reliquorum similis exitus tyrannorum; quorum haud ferè quisquam interitum simílem effugit. Malus enim custos diuturnitatis metus:

Amor civium, tutela magistratuum; odium, pestis.

Cæsaris tyranni interitus.

Malus custos diuturnitatis metus.

tus: contráque benevolentia fidelis est, vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppressos imperio coercent, si: sanè adhibenda sævitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt: qui verò in libera civitate ità se instruunt, ut metuantur, his nihil esse potest dementius. Quamvis enim demersæ sint leges alicujus opibus, quamvis tremefacta libertas: emergunt tamen hæc aliquando aut judiciis tacitis, aut occultis de honore suffragiis. Acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quàm retentæ. Quod igitur latissimè patet, neque ad incolumitatem solùm, sed etiam ad opes & potentiam valet plurimùm, id amplectamur; ut metus absit, charitas retineatur: Ità facillimè, quę volumus & privatis in rebus, & in repub. consequemur. Etenim qui se metui volent, a quibus metuuntur, eosdē metuant ipsi necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium? quo cruciatu timoris angi solitum, qui, cultros metuens tonsorios, candenti carbone sibi adurebat capillum? Quid Alexandrum Pheræum? quo animo vixisse arbitramur? qui (ut scriptum legimus) cùm uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarū, & eum quidem, ut scriptum est, compunctum notis Thrēicis, districto gladio jubebat anteire; præmittebátque de stipatoribus suis, qui perscrutarentur arculas muliebres, &, nè quod in vestimentis occultaretur telum, exquirerent. O miserum, qui fideliorem & barbarum, & stigmaticum putaret quàm conjugē! Nec eum fefellit: ab ea est enim ipse propter pellicatus suspicionem interfectus. Nec verò ulla vis imperii tanta est, quæ, premente metu, possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cujus est præter cæteros nobilitata crudelitas: qui non ex insidiis interiit, ut is, quem modò dixi, Alexander; non à paucis, ut hic noster: sed in quem universa Agrigentinorum multitudo impetum fecit.

Dionysius, Syracusarum tyrannus.

Alexander Pheræus.

Apud Thraces, frons stigmatibus compuncta, nobilitatis erat insigne: apud alios servi fugacis indicium.

Nobilitata, adeò, ut etiam in proverbium abierit, Phalaridis imperium. Cæsar.

Quid

Quid Macedones? Nonne Demetrium reliquerunt, universique se ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios injustè imperantes, nonne repente omnes ferè socii deseruerunt, spectatoresq; se otiosos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? Externa libentiùs in tali re, quàm domestica recordor. Verùm tamen quamdiu imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non injuriis; bella aut pro sociis, aut de imperio gerebantur: exitus erant bellorum aut mites, aut necessarii: Regum, populorum, nationum portus erat, & refugium Senatus. Nostri autem magistratus imperatoresq; ex una hac re maximam laudem capere studebant; si provincias, si socios æquitate & fide defendissent. Itaq; illud, patrocinium orbis terræ verius, quàm imperium poterat nominari. Sensimus hanc consuetudinem & disciplinam jam antea minuebamus; post verò Syllæ victoriam, penitus amisimus. Desitum est enim videri quicquam in socios iniquum, cum extitisset etiam in cives tanta crudelitas. Ergò in illo secuta est honestam causam non honesta victoria. Est enim ausus dicere, hastâ posità, cum bona in foro venderet, & bonorum virorum, & locupletum, & certè civium, prædam suam se vendere. Secutus est, qui in causa impiâ, victoriâ etiam fœdiore, non solùm singulorum civium bona publicaret, sed universas quoq; provincias regionesq; uno calamitatis genere comprehenderet. Itaque vexatis & perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperii portari in triumpho Massiliam vidimus, & ex ea urbe triumphari, sine qua nunquam nostri imperatores ex Transalpinis bellis triumpharunt. Multa præterea commemoratem nefaria in socios, si hoc uno tot quicquam vidisset indignius. Jure igitur plectimur. Nisi enim multorum impunita scelera tulissemus, nunquam ad unum tanta pervenisset licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum

ad

Defectio Macedonum à Demetrio rege superbo ad Pyrrhum humanum.

Lacedæmonii ob superbiam à sociis deserti, contra Thebanos pugnauri.

P. R. imperium charitate auctum, sævitiâ amissum.

Syllæ victoris crudelitas in Marianos.

Desitum est *prodesse, elegantèr, ut cœptum est, quietum est.*

Cæsar Syllâ crudelior.

Massilia, Galliæ Narbonensis urbs, P. R. amica, cujus imago in triumpho circumlata.

Sol vidisset, *proverbialiter*

ad multos improbos venit hæreditas. Nec verò ur[illegible] quam bellorum civilium semen & causa deerit, dum homines perditi hastam illam cruentam & meminerint, & sperabunt, quam P. Sylla cùm vibrâsset, dictatore propinquo suo, idem sexto & tricesimo anno pòst à sceleratiore hasta eâdem non recessit. Alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quæstor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus præmiis propositis, nunquã defutura bella civilia. Itaq; parietes urbis modò stant & manent, iíque ipsi jam extrema scelera metuentes; rem verò publicam penitus amisimus. Atq; in has clades incidimus (redeundum est enim ad propositũ) dum metui, quàm chari esse & diligi maluimus. Quæ si populo Rom. injuste imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? Quod cùm perspicuum sit, benevolentiæ vim esse magnam, metûs imbecillem; sequitur, ut disseramus, quibus rebus possimus facillimè eam, quam volumus, adipisci cum honore & fide charitatem. Sed eâ non pariter omnes egemus. Nam ad cujusque vitam instituendam accommodandum est, à multis ne opus sit, an satis sit à paucis diligi. Certum igitur hoc sit, idque & primum & maximè necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & nostra mirantium. Hæc enim est una res prorsus, ut non differat multùm inter summos & mediocres viros; eáque utrisque propemodum comparanda. Honore, & gloriâ, & benevolentiâ civium fortasse non æquè omnes egent: sed tamen, si cui hæc suppetunt, adjuvant aliquantùm tum ad cætera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Lælius. Nunc dicamus de gloria; quanquam ea quoque de re duo sunt nostri libri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus majoribus administrandis adjuvat plurimúm.

Exemplum à majore.

Vide *Lælium Cic. de amicitia, & duos libros Cic. de gloria.*

tribus maximè rebus adduci multitudinem, ut honore dignum aliquem ducat; benevolentiâ, fide, & admiratione.

Summa igitur & perfecta gloria constat ex tribus his, si diligit multitudo; si fidē habet; si cum admiratione quadā honore nos dignos putat. Hæc autem (si est simpliciter brevitérq; dicendum) quibus rebus pariuntur à singulis, eisdem ferè à multitudine. Sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tanquam influere possimus.

Quæ res homini multitudinis benevolentiam conciliet.

AC primùm de illis tribus, quæ antè dixi benevolentię præcepta, videamus; quæ quidē beneficiis capitur maximè. Secundo autē loco benefică voluntate benevolentia movetur, etiam si res fortè non suppetit. Vehementer autē amor multitudinis cōmoyetur ipsâ famâ & opinione liberalitatis, beneficentię, justitiæ, fidei, omniúmq; earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morū ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod decorum, honestúmque diximus, quia per se nobis placet, animósq; omnium naturâ & specie suâ commovet, maximéq; quasi perlucet ex iis, quas commemoravi, virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. Atq; hæ quidē sunt causæ diligendi gravissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leviores.

Liberalitas optima conciliatrix amorum.

Humanitas & benignitas grata populo.

Quibus rebus efficiatur, ut nobis habeatur fides.

FIdes autē ut habeatur, duabus rebus effici potest: Si existimabimur adepti conjunctā cum justitia prudentiam: nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quàm nos arbitramur; quósq; & futura prospicere credimus, & (cùm res agatur, in discrimenque ventū sit) expedire rem, & consiliū ex tempore capere posse. Hanc enim omnes existimant utilē veramq; prudentiam. Justis autem, & fidis hominibus, id est,

Fides habetur maximè prudentibus & justis.

viris

viris bonis, ità fides habetur, ut nulla sit in his fraudis injuriæque suspicio: itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissimè cōmitti arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam justitia plùs pollet, quippe cùm ea sine prudentia sæpe habeat auctoritatis, prudentia sine justitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis versutior & callidior est, hoc invisior & suspectior, detractâ opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ justitia conjuncta, quantum volet habebit ad faciendam fidem virium: justitia sine prudentia multùm poterit; sine justitia nihil valebit prudentia. Sed nē quis sit admiratus, cur, cùm inter omnes philosophos conster, à méque ipso sæpe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere virtutes, nunc ità fejungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, justus esse. Alia est illa, cùm veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, cùm ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, ut vulgus, ità nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim verbis est agendum, & usitatis, cùm loquamur de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum revertamur.

Aliter in exactis disputationibus, aliter in præcipiendo aut cohortando loquimur.

Quæ res multitudinis admirationem moveat, quæ contrà contemptum.

ERat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab his digni judicarentur. Admirantur igitur communiter illi quidē omnia, quæ magna & præter opinionem suam animadverterunt. Sepratim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quædam bona. Itaq; eos viros suspiciunt, maximisq; efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam & singulares virtutes perspicere: despiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil

nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus malè existimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam instructos, eos haud contemnunt quidem, sed de iis malè existimant. Quamobrem (ut antè dixi) contemnuntur ii, qui nec sibi, nec alteri prosunt, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione autem quadam afficiuntur ii, qui anteire cæteros virtute putantur, & cùm omni carere dedecore, tum verò iis vitiis, quibus alii non facilè possunt obsistere. Nam & voluptates, blandissimæ dominæ, sæpe majores partes animi à virtute detorquent, & dolorum cùm admoventur faces, præter modum plerique exterrentur. Vita, mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehementissimè permovent. Quæ qui in utramque partem excelso animo, magnóq; despiciunt, cúmque aliqua his ampla & honesta res objecta est, totos ad se convertit & rapit; tum quis non admiretur splendorem pulchritudinémque virtutis? Ergò & hæc animi despicientia admirabilitatem magnam facit: & maximè justitia, ex qua una virtute viri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini videtur; nec injuriâ. Nemo enim justus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet; aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit. Maximéq; admirantur eum, qui pecuniâ non movetur: quod in quo viro perspectum sit, hunc *dignum spectatu arbitrantur. Itaque illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam, omnia justitia conficit; & benevolentiam, quòd prodesse vult plurimis; & ob eandem causam, fidem, & admirationem, quòd eas res spernit & negligit, ad quas plerique inflammati aviditate rapiuntur. Ac, meâ quidem sententiâ, omnis ratio & institutio vitæ, adjumenta hominum desiderat; imprimísque ut habeas, quibuscum possis familiares conferre sermones:

Nec sibi nec aliis utiles, proverbium. ἄχρηστος ἄξιοι.

Admiratio à continentia.

Voluptates, domina blandissima.

Admiratio à magnanimitate.

Admiratio à justitia.

A pecuniarum contemptu.

*signi spectatum.

Justitia opinio ad omnes vitæ partes necessaria.

quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri feras. Ergò etiam solitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio justitiæ necessaria est, eóq; etiam magis, quòd, si eam non habebunt, injusti habebuntur; & nullis præsidiis septi, multis afficientur injuriis. Atque iis etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendíque negotiis implicantur, justitia ad rem gerendam necessaria est. Cujus tanta vis est, ut nec illi quidem, qui maleficio & scelere pascuntur, possint sine ulla particula justitiæ vivere. Nam qui eorum cuipiam, qui unà latrocinantur, clàm furatur aliquid aut eripit, is sibi nè in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem, qui archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut occidetur à sociis, aut relinquetur. Quinetiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas observent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem, & Bargulus Illyricus latro (de quo est apud Theopompum) magnas opes habuit; multò majores Viriatus Lusitanus, cui quidem etiam exercitus nostri, imperatoréque cesserunt: quem C. Lælius, is qui sapiens usurpatur, prætor fregit & comminuit, ferocitatémque ejus ità repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cùm igitur tanta vis justitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat; quantam ejus vim inter leges, & judicia, & instituta reipublicæ fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solùm (ut ait Herodotus) sed etiam apud majores nostros servandæ justitiæ causâ videntur olim bene morati reges constituti: nam cùm premeretur initio multitudo ab iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant virtute præstantem: qui, cùm prohiberet injuriâ tenuiores, æquitate constituendâ summos cum infimis pari jure retinebat. Eadémque constituendarum legum fuit causa, quæ regum. Jus enim semper quæsitum est æquabile, neque enim aliter

A minore exemplum.

Leges latronum inter ipsos.

Bargulus & Viriatus latrones, ob æquitatis opinionem ditissimi.

Cesserunt, verecundè, cùm victos significet.

Usurpatur, id est, vulgò nominatur.

Herodotus in Thalia & Clio.

Justitia opinio primùm reges fecit.

aliter esset jus. Id si ab uno justo & bono viro consequebantur, eo erant contenti: cùm id minùs contingeret, leges sunt inventæ, quæ cum omnibus semper unâ atque eâdem voce loquerentur. Ergò hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de justitia magna esset opinio multitudinis. Adjuncto verò hoc, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his autoribus non posse consequi se arbitrarentur. Omnì igitur ratione colenda & retinenda justitia est, tum ipsa propter sese (nam aliter justitia non esset) tum propter amplificationem honoris & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendę non solùm ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppediter, nec solùm necessarios, sed etiam liberales: sic gloria & quærenda, & collocanda ratione est. Quanquam præclarè Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quasi compendiariam dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis esset. Quòd si qui simulatione, & inani ostentatione, & ficto non modò sermone sed etiam vultu stabilè se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit, atq; etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt, nec simulatum potest quicquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in utramq; partem; sed brevitatis causâ, familiâ erimus contenti unâ: Tiberius enim Gracchus, Publii filius, tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At ejus filii nec vivi probabantur à bonis, & mortui obtinent nomen jure cęsorum. Qui igitur adipisci veram gloriam volet, justitię fungatur officiis. Ea quę essent, dictum est libro superiore. Sed, ut facillimè, quales simus, tales esse videamur; etsi in eo ipso vis maxima est, ut simus ii, qui haberi velimus; tamen quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis, & nominis, aut à patre acce-

Nihil fucatum diuturnum.

Nobilibus curandum, nè quid majorum imaginibus indignum committant.

ptam (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse) aut aliquo casu atque fortunâ: in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum vivat, inquiritur; &, tanquam in clarissima luce versetur, ità nullum obscurum potest nec dictum ejus esse, nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem & obscuritatem, in hominum ignoratione versatur; hi simulac juvenes esse cœperunt, magna spectare, & ad ea rectis studiis debent contendere. Quod eò firmiore animo facient, quia non modò non invidetur illi ætati, verùm etiam favetur.

Adolescentes quibus rebus populo primùm commendentur.

PRima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, siqua ex bellicis rebus comparari potest; in qua multi apud majores nostros extiterunt: semper enim ferè bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. Quo tamen in bello, cùm te Pompeius alæ alteri præfecisset, magnam laudem & à summo viro, & ab exercitu consequebare, equitando, jaculando, omniáque militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum repub. cecidit. Mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. Quamobrem ad ea, quæ restant, pergamus. Ut igitur in reliquis rebus multò majora sunt opera animi, quàm corporis: sic hæ res, quas ingenio ac ratione persequimur, gratiores sunt, quàm illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos benevolentiâ. Facillimè autem, & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes viros, bene consulentes reipublicæ contulerunt, quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt

Cæsariana & Pompeiana.

Cic. filius alæ præfectus.

Commendatur in adolescente modestia, pietas in parentes, benevolentia in suos.

afferunt populo, eorum fore ſe ſimiles, quos ſibi ipſi delegerunt ad imitandum. P. Rutilii adoleſcentiam ad opinionem & innocentiæ, & juris ſcientiæ, P. Murii commendavit domus. Nam Lucius quidem Craſſus, cùm eſſet admodum adoleſcens, non alinde mutuatus eſt, ſed ſibi ipſe peperit maximam laudem ex illa accuſatione nobili & glorioſa. Et quâ ætate qui exercentur, laudibus affici ſolent; ut de Demoſthene accepimus: eâ ætate L. Craſſus oſtendit, id ſe in foro optimè jam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laudè meditari. Sed cùm duplex ſit ratio orationis, quarum in altera ſit ſermo, in altera contentio; non eſt id quidem dubium, quin contentio orationis majorem vim habeat ad gloriam: ea eſt enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu eſt, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitáſque ſermonis. Extant epiſtolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Caſſandrum, & Antigoni ad Philippum, trium prudentiſſimorum; (ſic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benignâ multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militéſque, blandè appellando, ſermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea ſæpe univerſam excitat gloriam. Magna eſt enim admiratio copioſè ſapientérque dicentis; quem qui audiunt, intelligere etiam, & ſapere plùs quàm cæteros arbitrantur. Si verò ineſt in oratione miſta modeſtiæ gravitas, nil admirabilius fieri poteſt; eóque magis ſi ea ſunt in adoleſcente. Sed cùm ſint pluſima cauſarum genera, quæ eloquentiam deſiderant; multíque in noſtra repub. adoleſcentes & apud judices, & apud ſenatum dicendo laudem aſſecuti ſint; maxima admiratio eſt in judiciis: quorum ratio duplex eſt. Nam ex accuſatione & defenſione conſtat:

Familiaritas cum bonis laudatur.

Craſſus adoleſcens accuſat Cneum Carbonis nobiliſſimi civis nobilitatus.

Affabilitas.

Eloquentia.

Maxima admiratio eloquentiæ excitatur in judiciis.

Rarò accusandum & quatenus.

* contra Albutium.

stat: quarum etsi laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata persæpe est. Dixi paulò antè de Crasso: idem fecit adolescens M. Antonius: Etiam P. Sulpitii eloquentiam accusatio illustravit, cùm seditiosum & inutilem civem C. Norbanum in judicium vocavit. Sed hoc quidem non est sæpe faciendum, nec unquam, nisi aut reipublicæ causâ, ut duo Luculli; aut patrocinii, ut nos pro Siculis, pro Sardis, pro * Albutio Julius Cæsar. In accusando etiam Manlio, L. Fusii cognita industria est. Semel igitur, aut non sæpe certè. Sin erit, cui faciendum sit sæpius, reipublicæ tribuat hoc muneris, cujus inimicos ulciscì sæpius, non est reprehendendum: modus tamen adsit. Durienim hominis, vel potiùs vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id enim cùm periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere, ut accusator nominetur.

Brutus accusator vehemens.

Quod contigit M. Bruto, summo genere nato, illius filio, qui juris civilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum

Scelestum, accusare innocentem: humanum, defendere aliquando nocentem.

est, nè quem unquam innocentem judicio capitis arcessas. Id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum, quàm eloquentiam, à natura ad salutem hominum, & ad conservationem datam, ad bonorum pestem perniciémque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, ità habendum est religioni contrarium, nocentem aliquando, & nefarium impiúmque defendere. Vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. Judicis est, semper in causis verum sequi; patroni, nonnunquam verisimile, etiamsi minùs sit verum, defendere. Quod scribere (præsertim cùm de philosophia scriberem) non auderem, nisi idem placeret gravissimo Stoicorum Panætio. Maximè autem & gloria paritur, & gratia defensionibus; eóque major, si quando accidit, ut ei subveniatur, qui potentis ali-

cujus

cujus opibus circumveniri, urgerique videatur: ut nos & sæpe aliàs, & adolescentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sext. Roscio Amerino fecimus: quæ (ut scis) extat oratio.

Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad conciliandam multitudinem adhibendum.

SEd expositis adolescentium officiis, quę valeant ad gloriam adipiscendam, deinceps de beneficentia ac liberalitate dicendum est. Cujus est ratio duplex. Nam aut operâ benignè fit indigentibus, aut pecuniâ. Facilior est hæc posterior, locupleti præsertim: sed illa lautior, ac splendidior, & viro forti claróque dignior. Quanquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas; tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur: largitióque, quę fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit; ità benignitate benignitas tollitur, quâ quò in plures usus sis, eò minùs in multos uti possis. At, qui operâ, id est, virtute & industriâ, benefici & liberales erunt, primùm quò pluribus profuerint, eò plures ad benignè faciendum adjutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclarè in epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quòd largitione benevolentiam Macedonum consectetur. Quæ te (malúm!) inquit, ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecuniâ corrupisses? An tu id agis, ut Macedones non te regem suum, sed ministrum & prębitorem putent? Bene ministrum, & prębitorem, quia sordidú regi: Meliùs etiam, quòd largitionem corruptelam dixit esse. Fit enim deterior qui accipit, atq; ad idem semper expectandum paratior. Hoc ille filio: sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas quæ constat ex opera & industria, & honestior sit, & latiùs

Largitiones immoderatæ ex re familiari multis de causis vitandæ.

pateat, & possit prodesse pluribus. Nonnunquam tamen est largiendum; nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter, atque moderatè. Multi enim patrimonia effuderunt, inconsultè largiendo. Quid autem est stultius, quàm quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinæ. Cùm enim dando egere cœperint, alienis bonis manus afferre coguntur. Ità, cùm, benevolentiæ comparandæ causâ, benefici esse velint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ita reseranda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, ísq; referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissime usurpatum, jámq; in proverbii consuetudinem venit, Largitionem fundum non habere. Etenim quis potest esse modus, cùm & iidem qui consueverunt, & illud idem alii desiderent? Omnino duo sunt genera largorum: quorum alteri prodigi dicuntur, alteri liberales. Prodigi, qui epulis, & viscerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, venationumq; apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem, aut nullam sint relicturi omnino. Liberales autem, qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt; aut æs alienũ suscipiunt amicorum causâ; aut in filiarum collocatione adjuvant; aut opitulantur vel in re quærenda, vel augenda. Itaq; miror quid in mentem venerit Theophrasto in eo libro, quem De divitiis scripsit, in quo multa præclarè, illud absurdè. Est enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliúmq; sumptuum faculteatem, fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus exempla

Adagium à dolio pertuso trãslatum: quod ut infusâ aquâ nunquam implebitur; ità nec populus largitionibus.

Prodigi qui.

Liberales qui.

exempla pauca posui, multò & major videtur & certior. Quantò Aristoteles gravius & verius nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarum *non admiremur, quę fiunt ad multitudinem deliniendam: at ii, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextarium minâ cogerentur, hoc primò incredibile nobis videri, omnésque mirari: sed, cùm *attenderimus, veniam necessitati dare, in his immanibus jacturis, infinitísque sumptibus, nihil nos magnopere mirari: cùm præsertim nec necessitati subveniatur, nec dignitas augeatur; ipsáq; illa delinitio multitudinis ad breve tempus, exiguúmque duratura sit, eáque à levissimo quoq; animo, in quo tamen ipso, una cum satietate, memoria quoque moriatur voluptatis! Bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & servis, & servorum simillimis liberis esse grata; gravi verò homini, & ea quæ fiunt judicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. Quanquam intelligo, in nostra civitate inveterâsse jam bonis temporibus, ut splendor ædilitatum ab optimis viris postuletur. Itaq; & P. Crassius cùm cognomine dives, tum copiis, functus est ædilitio maximo munere; & paulò pòst L. Crassius, cum omnium hominum moderatissimo Q. Mutio, magnificentissimâ ædilitate functus est; deinde C. Claudius Appii filius; multi pòst, Lucullus, Hortensius, Silanus. Omnes autem P. Lentulus, me consule, vicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima verò nostri Pompeii munera secundo consulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen est suspicio avaritiæ: Nam Mamerco, hominum ditissimo, prætermissio ædilitatis, consulatûs repulsam attulit. Quare &, si postulatur à populo, bonis viris si non desiderantibus, attamen approbantibus, faciendũ est; modò pro facultatibus; nos ipsi ut fecimus: &, si quando aliqua res major aut utilior populari largitione acquiritur;

* *Non admiremur* cum contemptu, *aut lege* admiremur.
* attenderint.

Honestũ de causis faciendã nonnunquam largitiones, sed modicæ.

Mos antiquitus decimam partem Herculi consecrare, ut ditescerent: unde decimam Herculanam partem Plautus nominat.

ut Oresti nuper prandia in semitis, decimæ nomine, magno honori fuerunt. Nè Marco quidem Seio vitio datum est, quòd in caritate annonæ asse modium populo dedit. Magnâ enim se, & inveteratâ invidiâ, nec turpi jacturâ, quando erat ædilis, nec maximâ liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quòd gladiatoribus emptis reipub. causâ, quæ salute nostrâ continebatur, omnes Publii Clodii conatus furoresque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. Fabii filius, magno vir ingenio, imprimisque clarus, gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta, Curio. Nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine honorum quos cunctis suffragiis adepti sumus, nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modò nominavi, sanè exiguus sumptus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impensæ meliores sunt, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniáq; quę ad usum reipub. pertinent. Quanquam enim, quod præsens tanquam in manu datur, jucundius est, tamen hæc in posterum gratiora sunt. Theatra, porticus, nova templa, vere cundiùs reprehendo, propter Pompeium: sed doctissimi improbant, ut & hic ipse Panætius, quem multùm in his libris secutus sum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ vituperabat, quòd tantam pecuniam in præclara illa Propylæa conjecit. Sed de hoc genere toto in libris, quos de repub. scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum generum vitiosa est, temporibus necessaria, & * tamen ipsa ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est.

Qui extra ullas largitiones honorem sunt consecuti.

Nostro anno, Emphasis est.

Quibus in rebus sumptus hujusmodi rectiùs collocantur.

Propylæa Minervæ, id est, vestibula sumptuosiùs capta invidiam attulêre Periclî.

* tum.

Privata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.

Nillo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiſcitur, non uno modo in diſparibus cauſis affecti eſſe debemus. Alia cauſa eſt ejus, qui calamitate premitur; & ejus, qui res meliores quærit, nullis ſuis rebus adverſis. Propenſior benignitas eſſe debebit in calamitoſos, niſi fortè erunt digni calamitate. In iis tamen, qui ſe adjuvari volent, non ut nè affligantur, ſed ut ad altiorem gradum aſcendant, reſtricti omnino eſſe nullo modo debemus: ſed in deligendis idoneis judicium & diligentiam adhibere. Nam præclarè Ennius,

Ad ſuccurrendum promptiores eſſe oportet, quam ad ornandum.

Benefacta malè locata, malefacta arbitror.

Carmen adnominationibus & contrariorum reciprocatione decentiſſimum.

Quod autem tributum eſt bono viro & grato, in locum ex ipſo fructus eſt, tum etiam ex cæteris. Teneritate enim remotâ, gratiſſima eſt liberalitas; eóq; jam ſtudio ſiùs plerique laudant, quòd ſummi cujuſq; bonitas commune perfugium eſt omnium. Danda igitur opera eſt, ut hos beneficiis quàm plurimis affigamus, quorum liberis poſteríſque prodatur memoria, ut his ingratis eſſe non liceat. Omnes enim immemorem beneficii oderunt: eámque injuriam in deterrenda liberalitate ſibi etiam fieri; eúmque, qui facit, communem hoſtem tenuiorum, putant. Atque hæc benignitas etiam reipub. utilis eſt, redimi è ſeruitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem nulgò ſolitum fieri ab ordine noſtro, in oratione Craſſi ſcriptum copioſè videmus. Hanc ergò conſuetudinem benignitatis largitioni munerum longè antepono. Hæc eſt gravium hominum, atque magnorum: illa quaſi aſſentatorum populi, multitudinis civitatem voluptate quaſi titillantium. Convenit autem tum in dando munificum eſſe, tum in exigendo non acerbum; in omníq; re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, in vicinitatibus & confiniis æquum & facilem, multa multis de jure ſuo con-

concedentem; à litibus verò, quantùm liceat; & n
scio an paulò plùs etiam, quàm liceat, abhorrente

Paululum alius de suo jure concedere liberalitatis species.

Est enim non modò liberale, paulùm nonnunqua
de suo jure decedere, sed interdum etiam fructu
sum. Habenda autem est ratio rei familiaris; qua
quidem dilabi sinere, flagitiosum est: sed ità, ut ill
beralitatis avaritiæq; absit suspicio. Posse enim lib
ralitate uti, non spoliantem se patrimonio, nimiru

Hospitalitas publicè privatimque utilis ad multa.

is est pecuniæ fructus maximus. Rectè etiam à Th
ophrasto est laudata hospitalitas: est enim, ut mi
quidem videtur, valde decorum, patère domos hom
num illustrium illustribus hospitibus. Idque eti
reipub. est ornamento, homines externos hoc liber
litatis genere in urbe nostra non egere. Est etiam u
hementer utile iis, qui honestè posse multa volu
per hospites apud externos populos valere opibus

Cimonis hospitalitas in contribules suos.

gratiâ. Theophrastus quidem scribit, Cimonem A
thenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem f
isse: ità enim instituisse, & villicis imperâsse, ut om
præberentur, quicunque Laciades in villam su
divertisset.

In altero beneficentiæ genere, quod operis constat multùm valere jurisprudentiam, longè plurimùm eloquentiam.

Quæ autem operâ, non largitione, beneficia d
tur; hæc tum in universam rempublicam, t
in singulos cives conferuntur. Nam in jure cave
consilio juvare, atque hoc scientiæ genere prode
quamplurimis, vehementer & ad opes augendas p
tinet, & ad gratiam. Itaque cùm multa præclara m

Antiquitus in pretio habita jurisprudentia.

jorum, tum quàm optimè constituti juris civi
summo semper in honore fuit cognitio atque int
pretatio; quam quidem ante hanc confusionem te
porum in possessione sua principes retinuerun
nunc, ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic h
jus scientiæ splendor deletus est; idque eò indigni

ùd eo tempore hoc contigit, cùm is eſſet, qui omnes *Laudat Sulpitium.*
periores, quibus honore par eſſet, ſcientiâ facilè
ciſſet. Hæc igitur opera grata multis, & ad benefi-
is adſtringendos homines accommodata. Atq; huic
i finitima eſt dicendi gravior facultas, & gratior,
ornatior. Quid enim eloquentiâ laudabilius & *Eloquentiæ honor.*
ſtabilius, vel admiratione audientium, vel ſpe
digentium, vel eorum, qui defenſi ſunt, gratiâ?
uic quoque ergò à majoribus noſtris eſt in toga di-
itatis principatus datus. Diſerti igitur hominis, & *Turpis mercenaria eloquentia.*
alè laborantis, quódque in patriis eſt moribus,
ultorum cauſas & non gravatè & gratuitò defen-
ntis, beneficia & patrocinia latè patent. Admone-
at me res, ut hoc quoque loco intermiſſionem elo-
entiæ, nè dicam interitum, deplorarem; niſi vere-
r, nè de me ipſo aliquid viderer queri. Sed tamen
demus quibus extinctis oratoribus, quàm in pau-
aſpes, * quantò in paucioribus facultas, quàm in * quám.
ultis ſit audacia. Cùm autem omnes non poſſint, *Ex levioribus quoque operis gratiam conciliari.*
e multi quidem, aut jurisperiti eſſe, aut diſerti; li-
t tamen operâ prodeſſe multis, beneficia peten-
m, commendantem judicibus, aut magiſtratibus,
gilantem pro re alterius, eos ipſos, qui aut * conſu- * conſulun-
nt, aut defendunt, rogantem. Quod qui faciunt, tur.
urimum gratiæ conſequuntur, latiſſimèque eorum
anat induſtria. Jam illud non ſunt admonendi (eſt
im in promptu) ut animadvertant, cùm alios ju- *Aut vitanda, aut mitiganda offenſio.*
re velint, nè quos offendant. Sæpe enim aut eos
dunt, quos non debent; aut eos, quos non expe-
t: ſi imprudentes, negligentiæ eſt; ſi ſcientes, te-
eritatis. Utendum etiam eſt excuſatione adverſus
s, quos invitus offendas, quacunque poſſis, quare
, quod feceris, neceſſe fuerit, nec aliter facere po-
eris: * cæteriſque operis & officiis erit, quod vio- * certiſque.
tum eſt, compenſandum.

Operam

Operam apud tenues & bonos rectiùs, quàm ap locupletes collocari: nulli tamen niſi juſta in præſtandam eſſe.

In juvandis hominibus mores ſpectandi, non fortuna.

SEd cùm in hominibus juvandis, aut mores ſpe ri, aut fortuna ſoleat; dictu quidem eſt procli itáque vulgò loquuntur, ſe in beneficiis collocan mores hominum, non fortunam ſequi. Honeſta o tio eſt: ſed quis eſt tandem, qui inopis & optimi cauſæ non anteponat in opera danda gratiam for nati & potentis? A quo enim expeditior & celer remuneratio fore videtur, in eum ferè eſt voluntas ſtra propenſior. Sed animadvertendum eſt diligenti quæ natura rerum ſit. Nimirum enim inops ille, ſi nus eſt vir, etiamſi referre gratiam non poteſt, habe certè poteſt. Commodè autem, quicunq; dixit, Pe niam qui habeat, non reddidiſſe; & qui reddiderit, jam habere: gratiam autem & qui retulerit, habere, qui habeat, retuliſſe. At qui ſe locupletes, honorat & beatos putant, hi nè obligari quidem beneficio lunt, quin etiam beneficium ſe dediſſe arbitrant cùm ipſi, quamvis aliquid magnum acceperint, æq etiam à ſe aut poſtulari, aut expectari aliquid ſuſ cantur. Patrocinio verò ſe uſos, aut clientes appell mortis inſtar putant. At verò ille tenuis, cùm qui quid factum ſit, ſe ſpectatum, non fortunam, pu non modò illi, qui eſt meritus, ſed etiam illis, à quib expectat (eget enim multis) gratum ſe videri ſtud Neque verò verbis auget ſuum munus, ſi quo fo fungitur, ſed etiam extenuat. Videndúmq; illud e quòd, ſi opulentum fortunatúmq; defenderis, in i uno, aut fortè in liberis ejus manet gratia: ſin aute inopem, probum tamẽ, & modeſtum, omnes non i probi humiles (quæ magna in populo multitudo eſt præſidium ſibi paratum vident. Quamobrem meli apud bonos, quàm apud fortunatos, beneficium co locari puto. Danda tamen omnino opera eſt, ut om

Gratiam qui retulit habet, & in eo quòd habet retulit.

Pauper gratus eſſe poteſt animo, ſi non re.

Beneficium apud bonos potiùs quàm fortunatos collocandum.

gen

eneri ſatisfacere poſſimus. Sed, ſi res in contentionem veniet, nimirum Themiſtocles eſt autor adhibendus; qui cùm conſuleretur, utrùm bono viro pauperi, an minùs probato diviti filiam collocaret: Ego, inquit, malo virum, qui pecuniâ egeat, quàm pecuniam, quæ viro. Sed corrupti mores, depravatíq; ſunt admiratione divitiarum: quarum magnitudo quid ad unumquemque noſtrûm pertinet? Illum fortaſſe adjuvat, qui habet: nè id quidem ſemper. Sed fac juvare: potentior ſanè ſit, honeſtior verò quo modo? Quòd ſi etiam bonus erit vir, nè impediant divitiæ, quò minùs juvetur, modò nè adjuvent: ſítq; omne judicium, non quàm locuples, ſed qualis quiſque ſit. Extremum autem præceptum in beneficiis, operáque danda eſt, nè quid contra æquitatem contendas, nè quid per injuriam. Fundamentum enim perpetuæ commendationis & famæ, eſt juſtitia: ſine qua nihil poteſt eſſe laudabile.

Contentionem, id eſt, conſultationem, & collationem.

Liberalitas in univerſam multitudinem modicè exercenda; exactiones, non niſi in juſta neceſſitate.

Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum eſt, quæ ad ſingulos ſpectant: deinceps iis, quæ ad univerſos, quæque ad rempublicam pertinent, diſputandum eſt. Eorum autem ipſorum partim ejuſmodi ſunt, ut ad univerſos cives pertineant, partim, ſingulos ut attingant, quæ ſunt etiam graviora. Danda eſt opera omnino, ſi poſſit, utriſque; nec minùs, ut etiam ſingulis conſulatur; ſed ità, ut ea res aut profit, aut certè nè obſit reipub. C. Helii & P. Gracchi frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur erarium: modica M. Octavii & reipub. tolerabilis, & plebi neceſſaria; ergò & civibus, & reipublicæ ſalutaris. Imprimis autem videndum erit ei, qui rempublicam adminiſtrabit, ut ſuum quiſque teneat, neque de bonis privatorum publicè diminutio fiat.

Perni-

Perniciosè enim Philippus in tribunatu, cùm legem Agrariam ferret; quam tamen antiquari facilè passus est, & in eo vehementer se moderatum præbuit: sed cum in agendo multa populariter, tum illud malè. Non esse in civitate duo millia hominum, qui res haberent. Capitalis omnino oratio, & ad æquationem bonorum pertinens, quâ peste quæ potest esse major? Hanc enim ob causam maximè, ut sua cuique * tenerentur, respub. civitatésq; constitutæ sunt. Nam eis duce naturâ congregabantur homines; tamen spe custodiæ rerum suarum, urbium præsidia quærebant. Danda etiam opera est, nè, quod apud majores nostros sæpe fiebat, propter ærarii tenuitatem, assiduitatémque bellorum, tributum sit conferendum: idque nè eveniat, multò antè erit providendum. Sin quæ necessitas hujus muneris alicui reipub. obvenerit, (malo enim alteri, quàm nostræ ominari; neq; tantùm de nostra, sed de omni repub. disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salvi esse velint, necessitati esse parendum. Atque etiam omnes, qui rempub. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. Quarum quidem rerum comparatio fieri soleat & debeat, non est necesse disputare; est enim in promptu: * tantùm locus attingendus fuit.

Antiquari, id est, *tolli, & abrogari.*

Capitalis, id est, *ad extremam perniciem spectans.*

* tuerentur.

Exactio tributorum vitanda.

* tamen.

Ad gratiam multitudinis comparandam, maximè valere abstinentiam: contráque ex invasione alieni, summam existere perniciem.

CAput autem est in omni procuratione negotii & muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima suspicio. Utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me servâsset, & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent; non essem passus diutius eos imperare. Næ illi quidem multa secula expectanda fuerunt: modò enim hoc

hoc malum in hanc rempub. invaſit. Itaque facilè patior tunc potiùs Pontium fuiſſe, ſiquidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni ſunt, cùm de pecuniis repetundis à Lucio Piſone lata eſt lex, nulla antea cùm fuiſſet. At verò poſtea tot leges, & proximæ quæque duriores, tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter judiciorum metum excitatum; tanta, ſublatis legibus & judiciis, expilatio direptióq; ſociorum, ut imbecillitate aliorum, non noſtrâ virtute valeamus. Laudat Africanum Panætius, quòd fuerit abſtinens. Quidni * laudetur? Sed in illo alia majora. Laus enim abſtinentiæ non hominis eſt ſolùm, ſed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gazâ, quæ fuit maxima, potitus eſt Paulus; tantum in ærarium pecuniæ invexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum. At hic nihil in domum ſuam intulit, præter memoriam nominis ſempiternam. Imitatus patrem Africanus, nihilo locupletior Carthagine eversâ. Quid? qui ejus collega in cenſura fuit Lucius Mummius, nunquid copioſior, cùm copioſiſſimam urbem funditus ſuſtuliſſet? Italiam ornare quàm domum ſuam maluit. Quanquam, Italiâ ornatâ, domus ipſa mihi videtur ornatior. Nullum igitur vitium eſt tetrius (ut eò, unde egreſſa eſt, referat ſe oratio) quàm avaritia, præſertim in principibus, & rempub. gubernantibus. Habere enim quæſtui rempub. non modò turpe eſt, ſed ſceleratum etiam, & nefarium. Itaque, quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nullâ re aliâ, niſi avaritiâ eſſe perituram: id videtur non ſolùm Lacedæmoniis, ſed & omnibus opulentis populis prædixiſſe. Nullâ autem re conciliare faciliùs benevolentiam multitudinis poſſunt ii qui reipublicæ præſunt, quàm abſtinentiâ, & continentiâ. Qui verò populares eſſe volunt, ob eámque cauſam aut agrariam rem tentant, ut poſſeſſores ſuis ſedi-

Ab hoc Tribuno Pleb. primùm lata lex de repetundis, Cenſorino & Manilio Coſſ.

Africani abſtinentia.

Val. Max. de abſtinentia.

Pauli Æmilii in victoria Perſei abſtinentia.

Lege Plutarchum.

Scipio Æmilianus, qui Africanus minor.

* Laudet.

Mummius Achaicus eversâ Corintho ab omni præda abſtinuit.

Oraculum Spartæ redditum,

Ἀφιλοχρηματίᾳ Σπάρταν ὀλεῖ, ἄλλο δ' οὐδέν.

Spartam cupiditas expugnabit, aliud nihil.

bus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant, ii labefactant fundamenta reipub. Concordiam primùm tollunt, quæ esse non potest, cùm aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet. Id enim est proprium (ut suprà dixi) civitatis, atque urbis, ut sit libera, & non sollicita suæ rei cujusque custodia. Atque in hac pernicie reipub. nè illam quidem consequuntur, quam putant gratiam. Nam cui res erepta est, est inimicus; cui data, etiam dissimulat se accipere voluisse; & maximè in pecuniis creditis occultat suum gaudium, nè videatur non fuisse solvendo. At verò ille, qui accipit injuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum. Nec, si plures sunt ii, quibus improbè datum est, quàm illi, quibus injustè ademptum est, idcirco plus etiam valent: non enim numero hæc judicantur, sed pondere. Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam seculis antè possessum, qui nullum habuit, habeat; qui autem habuit, amittat? At propter hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lysandrum Ephorum expulerunt: Agin regem, quod nunquam antea apud eos acciderat, necaverunt. Ex eóque tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, & optimates exterminarentur, & preclarissimè constituta respub. dilaberetur. Nec verò solùm ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmoniis profecta manârunt latiùs. Quid? nostros Gracchos, Tiberii Gracchi summi viri filios, Africani nepotes, nónne agrariæ contentiones perdiderunt? At verò Aratus Sicyonius jure laudatur, qui, cùm ejus civitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus: cúmque tyrannum * Nicoclem improvisò oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant ejus civitatis locupletissimi,

Condonantur, remittuntur.

Quæ calamitates ex injustis largitionibus.

Arati salutare exemplum.

* *alias*, Methodeum.

Historia extat apud Polybium.

tiſſimi, reſtituit; rémque pub. adventu ſuo liberavit. Sed, cùm magnam animadverteret in bonis & poſſeſſionibus difficultatem, quòd & eos, quos ipſe reſtituerat, quorum bona alii poſſederant, egere iniquiſſimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum poſſeſſiones movere, non nimis æquum putabat, propterea quòd tam longo ſpatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur ſine injuria: judicavit, neque illis adimi, neque his non ſatisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cùm igitur ſtatuiſſet, opus eſſe ad eam rem conſtituendam pecuniâ, Alexandriam ſe proficiſci velle dixit, rémque integram ad reditum ſuum juſſit eſſe: ſique celeriter ad Ptolemæum ſuum hoſpitem venit, qui tum regnabat alter poſt Alexandriam conditam; cui cùm expoſuiſſet, patriam ſe liberare velle, cauſámque docuiſſet, à Rege opulento vir ſummus facilè impetravit, ut grandi pecuniâ adjuvaretur. Quam cùm Sicyonem attuliſſet, adhibuit ſibi in conſilium quindecim principes, cum quibus cauſas cognovit & eorum, qui aliena detinebant, & eorum, qui ſua amiſerant: * perfecítq; æſtimandis poſſeſſionibus, ut * perſuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, & poſſeſſionibus cederent; aliis, ut commodius putarent, numerari ſibi quod tanti eſſet, quàm ſuum recuperare. Ità perfectum eſt, ut omnes, conſtitutâ concordiâ, ſine querela diſcederent. O virum magnum, dignúmque qui in noſtra Rep. natus eſſet! Sic par eſt agere cum civibus: non (ut bis jam vidimus) haſtam in foro ponere, & bona civium voci ſubjicere præconis. At ille Græcus (id quod fuit ſapientis, & præſtantis viri) omnibus conſulendum putavit: Eáq; eſt ſumma ratio, & ſapientia boni civis, commoda civium defendere, non divellere, atque omnes æquitate eâdem continere. Habitant gratis

* Præfecítque.
* & ut perſuaderent.

Stomachatur Cicero nonnihil etiam privato dolore.

in alieno. Quid itá? ut, cùm ego emerim, ædificârim, tuear, impendam, tu, me invito, fruare meo? Quid eſt aliud, aliis ſua eripere, aliis dare aliena? Tabulæ verò novæ quid habent argumenti, niſi ut emas meâ pecuniâ fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem, nè ſit æs alienum, quod reipublicæ noceat, providendum eſt; quod multis rationibus caveri poteſt, ſi hoc non fuerit, ut locupletes ſuum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim ulla res vehementiùs rempub. continet, quàm fides, quæ eſſe nulla poteſt, niſi erit neceſſaria ſolutio rerum creditarum. Nunquam enim vehementiùs actum eſt, quàm me conſule, nè ſolveretur. Armis & caſtris tentata res eſt ab omni genere hominum, & ordine: quibus ità reſtiti, ut hoc tantum malum de repub. tolleretur. Nunquam nec majus æs alienum fuit; nec meliùs, nec faciliùs diſſolutum eſt: fraudandi enim ſpe ſublatâ, ſolvendi neceſſitas conſecuta eſt. At verò hic * noſter victor, tunc quidem victus, quæ cogitârat, ea perfecit, cum ejus jam nihil intereſſet. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipſum eum delectaret, peccare; etiam ſi cauſa non eſſet. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii qui rempub. tuebuntur: imprimíſque operam dabunt, ut juris & judiciorum æquitate ſuum quiſque teneat; & neque tenuiores propter imbecillitatem circumveniantur; neque locupletibus ad ſua vel * tenenda vel recuperanda obſit invidia. Præterea, quibuſcunque rebus vel belli, vel domi poterunt, rempub. augeant imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum hominum ſunt; hæc apud majores noſtros factitata; hæc genera officiorum qui perſequuntur, cum ſumma utilitate reipub. magnam ſibi adipiſcentur & gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper eſt mortuus, duo præcepta

Divisio agrorum indigna. Exaggerat condonationem æris alieni.

* nunc. *Cæſar acriter taxatus.*

* tuenda.

cepta censet esse à Panætio prætermissa; valetudinis curationem, & pecuniæ: Quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quòd essent faciles: sunt certè utiles.

Panetius à Cicerone defensus contra Antipatrum.

Quibus rationibus valetudo, & res familiaris tum paranda, tum tuenda.

SEd valetudo sustentatur notitiâ sui corporis, & observatione, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse; & continentiâ in victu omni, atque cultu, corporis tuendi causâ, & prætermittendis voluptatibus; postremò arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abest turpitudo; conservari autem diligentiâ, & parsimoniâ, iisdem etiam rebus augeri. Has res commodissimè Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur: quem nos istâ ferè ætate cùm essemus, quâ es tu nunc, è Græco in Latinum convertimus.

Oeconomicus, id est, *de familia administranda.*

Quartum genus deliberationis, inter utilia utrum utilius, aut quid utilissimum.

SEd utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermissus) sæpe est necessaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis, corporis, hoc modo comparantur: Valere ut malis, quàm dives esse. Cum corporis, externa, hoc modo: Dives esse potiùs, quàm maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis comparantur sic: Bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, ut gloria divitiis, vectigalia urbana rusticis. Ex quo genere comparationis illud est Catonis senis: à quo cùm quæreretur, quid maximè in re familiari expediret, respondit, Bene pascere; Quid secun-

Quid in re familiari utilissimum sit, Catonis judicium.

secundum, Satis bene pascere; Quid tertium, Bene * vestire; Quid quartum, Arare. Et cùm ille, qui quæsierat, dixisset, Quid fœnerari? Tum Cato, Quid hominem, inquit, occidere? Ex quo, & multis aliis, intelligi debet, utilitatum comparationes solere fieri, rectéque hoc adjunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodiùs à quibusdam optimis viris, ad medium Janum sedentibus, quàm ab ullis philosophis ulla in schola, disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

* vitire.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIB. III.

Hic, Annibale pulso, Africam fecit tributariam. Æqualis ad ætatem referuntur. Cessare pro *otiari*, aut *nihil agere. Acuere*, pro *acriorem facere.*

PUblium Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato, qui fuit ferè ejus æqualis, Nunquam se minùs otiosum esse, quàm cùm otiosus; nec minùs solum, quàm cùm solus esset. Magnifica verò vox, & magno viro, ac sapiente digna; quæ declarat illum & in otio de negotiis cogitare, & in solitudine secum loqui solitum; ut neque cessaret unquam, & interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duæ res, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant, otium & solitudo. Vellem & nobis hoc idem verè dicere liceret: sed, si minùs imitatione tantam ingenii præstantiam consequi possumus, voluntate certè proximè

proximè accedimus. Nam & à repub. forenſibúſque negotiis, armis impiis, víque prohibiti, otium perſequimur; &, ob eam cauſam, urbe relictâ, rura peragrantes, ſæpe ſoli ſumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc ſolitudo cum illa comparanda eſt. Ille enim, requieſcens à reipub. pulcherrimis muneribus, otium ſibi ſumebat aliquando, & à cœtu hominum, frequentiâque interdum, tanquam in portum, ſe in ſolitudinem recipiebat. Noſtrum autem otium negotii inopiâ, non requieſcendi ſtudio, conſtitutum eſt. Extincto enim ſenatu, deletíſque judiciis, quid eſt, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere poſſimus? Itaque, qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus, nunc fugientes conſpectum ſceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos quantùm licet, & ſæpe ſoli ſumus. Sed quia ſic ab hominibus doctis accepimus, non ſolùm ex malis eligere minima oportere, ſed etiam excerpere ex his ipſis, ſi quid ineſſet boni; propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperiſſet otium civitati; nec eam ſolitudinem languere patior, quam mihi affert neceſſitas, non voluntas. Quanquam Africanus majorem laudem vel meo judicio aſſequebatur: nulla tamen ejus ingenii monumenta mandata literis, nullum opus otii, nullum ſolitudinis munus extat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, inveſtigationéque earum rerum, quas cogitando conſequebatur, nec otioſum, nec ſolum unquam fuiſſe. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacitâ à ſolitudine abſtrahamur, ad hanc ſcribendi operam omne ſtudium curámque convertimus. Itaque plura brevi tempore eversâ, quàm multis annis ſtante rep. ſcripſimus. Sed cùm tota philoſophia, mi Cicero, frugifera & fructuoſa, nec ulla pars ejus inculta ac deſerta ſit: tamen

Verecundè collationem ingreditur.

Latenter ſuum otium commendat.

Sapiens neq; otioſus unquam, neque ſolus.

men nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quàm de officiis, à quibus constanter honestéque vivendi præcepta ducuntur. Quare, quanquam à Cratippo nostro, principe hujus memoriæ philosophorum, hęc te assiduè audire atque accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonare, nec eas (si fieri possit) quicquam aliud audire. Quod cùm omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant; tum haud scio, an nemini potiùs, quàm tibi. Sustines enim non parvam expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea grave & Athenarum, & Cratippi: ad quos cùm tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem & urbis autoritatem, & magistri. Quare, quantùm conniti animo potes, quantùm labore contendere (si discendi labor est potiùs, quàm voluptas) tantum fac ut efficias: néve committas, ut cùm omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse videare: Sed hæc hactenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratiâ scripsimus, nunc ad reliquam partem propositæ divisionis revertamur.

Memoriæ, id est, *ætatis. Locum cohortandi primum capit à re, deinde ab expectatione, quam à sua Cratippique persona, tum etiam à loco colligit.*

Novè dixit discendi, *pro* discere.

Reprehensus Panætius, quòd tria genera pollicitus, tertium non exolverit. Ab aliis item notatus, quòd eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum honestate pugnare utilitas, atque à Cicerone defensus.

PAnætius igitur, qui sine controversia de officiis accuratissimè disputavit, quémque nos correctione quadam adhibitâ potissimùm sequuti sumus; tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare de officio solerent: uno, cùm dubitarent, honestúmne id esset, de quo ageretur, an turpe; altero, utilène, an inutile; tertio, si id quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile

utile videretur, quo modo ea diſcerni oporteret: de duobus generibus primis, tribus libris explicavit; de tertio autem genere deinceps ſe ſcripſit dicturum, nec id exolvit quod promiſerat. Quod eò magis miror, quia ſcriptum à diſcipulo ejus Poſidonio eſt, triginta * annos vixiſſe Panætium, poſtquam eos libros edi- * Annis.
diſſet. Quem locum miror à Poſidonio breviter eſſe tractatum in quibuſdam commentariis; præſertim cùm ſcribat nullú eſſe locum in tota philoſophia tam neceſſarium. Minimè verò aſſentior iis, qui negant eum locum à Panætio prætermiſſum, ſed conſultò relictum, nec omnino ſcribendum fuiſſe; quia nunquam poſſet utilitas cum honeſtate pugnare. De quo alterum poteſt habere dubitationem, adhibendúmne fuerit hoc genus, quod in diviſione Panætii tertium eſt, an planè omittendum: alterum dubitari non poteſt, quin à Panætio ſuſceptum ſit, ſed derelictum. Nam qui è diviſione tripartita duas partes abſolverit, huic neceſſe eſt reſtare tertiam. Præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur ſe deinceps eſſe dicturum. Accedit eôdem teſtis locuples Poſidonius; qui etiam ſcribit in quadã epiſtola, P. Rutilium Rufum dicere ſolere, qui Panætium audiverat; ut nemo pictor eſſet inventus, qui * Veneris eam partem, * Cor.
quam Apelles inchoatam reliquiſſet, abſolverit (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi ſpem auferebat) ſic ea, quæ Panætius prætermiſiſſet, & non perfeciſſet, propter eorum, quæ * perfeciſſet, præſtantiam, neminem eſſe perſecutum. Quamobrem de judicio Panætii dubitari non poteſt: recténe autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit, an ſecùs, de eo fortaſſe dubitari poteſt. Nam ſive honeſtum ſolum bonum eſt, ut Stoicis placet; ſive quod honeſtum eſt, id ità ſummum bonum eſt (quemadmodum Peripateticis veſtris videtur) ut omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti inſtar

Nobilis illa Venus Apellis, capite tantùm abſoluta, reliquo corpore delineato ſolùm.
* Feciſſet.

instar habeant: dubitandum non est, quin nunquam possit utilitas cum honestate contendere. Itaq; accepimus, Socratem solitum execrari eos, qui primùm hæc naturâ cohærentia, opinione distraxissent. Cui quidem ità sunt Stoici assensi, ut etiam, quicquid honestum esset, id utile esse censerent; nec utile quicquam, quod non honestum. Quòd si is esset Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quòd ea efficiens utilitatis esset; ut ii, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentiâ metiuntur: liceret ei dicere, honestatem aliquando cum utilitate pugnare. Sed, cùm sit is, qui id solum bonum judicet, quod honestum sit; quę autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec *decessione pejorem: non videtur hujusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honestum est, compararetur. Etenim, quod summum bonum à Stoicis dicitur, Convenienter naturæ vivere, id habet hanc (ut opinor) sententiam, Cum virtute congruere semper: cætera autem, quæ secundum naturam essent, ità legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cùm ità sit, putant quidem hanc comparationem non rectè esse introductam, nec omnino de eo genere quicquam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod propriè verèque dicitur, id in sapientibus est solis, neque à virtute divelli unquam potest: In iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, sed similitudines honesti esse possunt. Hęc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant; & ea communia sunt, & latè patent: quæ & ingenii bonitate multi assequuntur, & progressione discendi. Illud autem officium quod rectum iidem appellant, perfectum atque absolutum est; &, ut iidem dicunt, omnes numeros habet;

* Discessione.

Legere pro sumere, vel deligere.

Vera virtus, in uno sapiente: simulachra ejus etiam in mediocribus.

Media, & adiaphora.

Omnes numeros habet, id est, *nulla pars deest.*

nec

neq; præter ſapientem, cadere in quenquam poteſt. Cùm autem aliquid actum eſt, in quo media officia *compareant, id cumulatè videtur eſſe perfectum: propterea quòd vulgus, quid abſit à perfecto, ferè non ex toto intelligit; quatenus autem intelligit, nihil putat prætermiſſum. Quod item in poëmatibus & in picturis uſu venit, in aliiſq; compluribus, ut delectentur imperiti, laudéntque ea, quæ laudanda non ſint; ob eam credo cauſam, quòd inſit in eis aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in unaquaque re vitii ſit, nequeant judicare. Itaq; cùm ſint docti à peritis, facilè deſiſtunt à ſententia. Hæc igitur officia, de quibus his libris diſſerimus, quaſi ſecunda quædam honeſta dicunt eſſe, non ſapientum modò propria, ſed cum omni hominum genere communia. Itaque his omnes, in quibus eſt virtutis indoles, commoventur. Nec verò, cùm duo Decii, aut duo Scipiones, fortes viri, commemorantur; aut cùm Fabricius, aut Ariſtides juſtus nominatur; aut ab illis fortitudinis, aut ab his juſtitiæ, tanquam à ſapientibus, petitur exemplum. Nemo enim horum ſic ſapiens eſt, ut ſapientem intelligi hîc volumus; nec hi, qui ſapientes habiti ſunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, ſapientes fuerunt: Nec illi quidem ſeptem, ſed ex mediorum officiorum frequentia ſimilitudinem quandam gerebant, ſpeciémque ſapientum. Quocirca nec id, quod verè honeſtum eſt, fas eſt cum utilis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honeſtum, quódque colitur ab iis, qui bonos viros haberi ſe volunt, cum emolumentis unquam eſt comparandum. Támq; id honeſtum, quod in noſtram intelligentiam cadit, tuendum conſervandúmq; eſt nobis, quàm id, quod propriè dicitur, veréq; eſt honeſtum, ſapientibus. Aliter enim teneri non poteſt, ſiqua ad virtutẽ eſt facta progreſſio. Sed hæc quidem de iis, qui conſervatione officiorum exiſtiman-

*Comparantur.

De artibus nemo rectè judicat, niſi artifex: de virtute, non niſi ſapiens.

Docti, participium.

Decii, pater & filius.

Scipiones fratres.

Fabricius auctor contemptor.

Ariſtides Athenienſis, ob abſtinentiam juſti cognomen meruit.

Cato & Lælius ſapientes cognominati.

Epicurei. Exponit quem habeat intellectum, cùm honestas dicitur cum utilitate pugnare.

tur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neq; ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare; boni viri non solent. Itaq; existimo Panætium, cùm dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modò, non etiam oportere. Etenim non modò pluris putare, quod utile videatur, quàm quod honestum; sed hæc etiam inter se comparare, & in his addubitare turpissimum est. Quid est ergò, quod nonnunquam dubitationem afferre soleat, considerandúmq; videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim tempore fit, ut quod plerunque turpe haberi soleat, inveniatur non esse turpe. Exempli causâ, ponatur aliquid quod pateat latiús: Quod potest esse majus scelus, quàm non modò hominem, sed etiam familiarem occidere? Num igitur se adstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur utilitas honestatem, immo verò honestas utilitatem secuta est.

Formula præscripta, nè quando nos falsa utilitatis species ab honestate abducat: ut justitiam, vel solum, vel maximum bonum statuamus; injustitiam malorum maximum: nihilq; ad privatum commodum, sed ad communem societatem referantur omnia.

ITaque, ut sine ullo errore dijudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile: formula quædam constituenda est; quam si sequemur, in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum, rationi, disciplinæq; maximè consentanea; quam quidem in his libris propter-

terea sequimur, quòd, quanquam à veteribus Academicis, & Peripateticis vestris, qui quondam iidem erant qui Academici, quæ honesta sunt anteponuntur iis, quæ videntur utilia: tamen splendidiùs hæc ab iis disseruntur, quibus, quicquid honestum est, idem utile videtur, nec utile quicquam, quod non honestum; quàm ab iis, quibus est honestum aliquod non utile, aut utile non honestum. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut quodcunq; maximè probabile occurrat, id nostro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam, quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cætera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principiò tollit convictum humanum, & societatem. Si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisq; emolumentum spoliet, aut violet alterum: disrumpi necesse est eam, quæ maximè est secundum naturam, humani generis societatem. Ut, si unumquodque membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret se valere, si proximi membri valetudinem ad se traduxisset; debilitari & interire totum corpus necesse esset: sic, si unusquisq; nostrûm rapiat ad se commoda aliorum, detrahátque quod cuique possit, emolumenti sui gratiâ; societas hominum & communitas evertatur necesse est. Nam, sibi ut quisque malit, quod ad usum vitæ pertineat, quàm alteri acquirere, concessum est, non repugnante naturâ. Illud quidem natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus. Neque verò hoc solùm naturâ, id est, jure gentium, sed etiam legibus populorum, quibus in singulis civitatibus respub. continentur, eodem modo constitutum est, ut non liceret sui commodi causâ nocere alteri. Hoc enim spectant leges, hoc volunt, incolumem esse

Olim iidem Academici, & Peripatetici.

Quodvis incommodum potiùs accipiendum, quàm injustè quid committendum.

Rationatura, jus gentium, jus civile quod hic leges populorum vocat.

ſę civium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coërcent. Atque hoc multò magis exigit ipſa naturæ ratio, quæ eſt lex divina, & humana; cui parêre qui velit (omnes autem parebunt, qui ſecundum naturam volent vivere) nunquam committet, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, ſibi aſſumat. Etenim multò magis eſt ſecundum naturam celſitas animi, & magnitudo, itémque * comitas, juſtitia, liberalitas, quàm voluptas, quàm vita, quàm divitiæ. Quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi, & excelſi eſt. Demhere autem alteri, ſui commodi causâ, magis eſt contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cęter generis ejuſdem: Itémq; magis eſt ſecundum naturam, pro omnibus gentibus (ſi fieri poſſit) conſervandis aut juvandis maximos labores moleſtiaſq; ſuſcipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio cœleſtium collocavit; quàm vivere in ſolitudine, non modò ſine ullis moleſtiis, ſed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis, ut excellas etiam pulchritudine & viribus. Quocirca optimo quiſque ſplendidiſſimóq; ingenio longè illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominẽ naturę obedientem homini nocere non poſſe. Deinde qui alterum violat, ut ipſe aliquid commodi conſequatur: aut nihil ſe exiſtimat contra naturam facere; aut magis fugiendam cenſet mortem, paupertatem, dolorem, amiſſionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuipiam injuriã. Si nihil exiſtimat contra naturam fieri in hominibus violandis; quid cum eo diſſeras, qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id quidẽ cenſet, ſed & multò illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd ullum aut corporis, aut fortunæ vitium, animi vitio gravius

* communitas.

gravius existimat. Ergò unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscujusque, & universorum: quam si ad se quisque rapiat, dissolvetur omnis humana consociatio. Atq; si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicunque sit, ob eâm ipsam causam, quòd is homo sit, consultum velit: necesse est, secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. Quod si ità est, unâ continemur omnes, & eâdem lege naturæ. Idque ipsum si ità est, certè violare alterum lege naturæ prohibemur. Verum autem primum: verum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos commodi sui causâ; sed aliam rationem esse civium reliquorum. Hi sibi nihil juris, & nullam societatem, communis utilitatis causâ, statuunt esse cum civibus: quæ sententia omnem societatem distrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt esse habendam, externorum negant; hi dirimunt communem humani generis societatem: quâ sublatâ, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia funditus tollitur: quæ qui tollunt, etiam adversus Deos immortales impii judicandi sunt: ab iis enim constitutam inter homines societatem evertunt: cujus societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi causâ, quàm omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacent justitiâ. Hæc enim una virtus omnium est domina & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit, Nónne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? Minimè verò. Non enim mihi est vita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut violem commodi mei gratiâ. Quid? si Phalarim, crudelem tyrannum, & immanem, vir bonus, nè ipse frigore

Societatis jus non modò cum propinquis, sed etiam cum universis civibus, postremò & cum hospitibus servandum.

Justitia est domina & regina virtutum.

Homini ad nihil utili detrahere licet, si eò spectes, ut societati prosis, non propriè tibi.

gore conficiatur, vestitu spoliare possit, nónne faciat? Hæc ad judicandum sunt facillima. Nam si quid ab homine ad nullam partem utili, tuę utilitatis causâ detraxeris, inhumanè feceris, contráque naturæ legem: sin autem is tũ sis, qui multam utilitatem reipub. atque hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis; si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum: sin autem id non sit ejusmodi, suum cuique incommodum ferendum est potiùs, quàm de alterius commodis detrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid hujusmodi, quàm detractio atque appetitio alieni: sed communis utilitatis derelictio, contra naturam est; est enim injusta. Itaque lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conservat & continet, decernit profectò, ut ab homine inerti atq; inutili ad sapientem, bonum, fortémq; virum transferantur res ad vivendum necessariæ: qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit; modò hoc ità faciat, ut nè ipse de se bene existimans; seséq; diligens, hanc causam habeat ad injuriam. Itaq; semper officio fungetur, utilitati consulens hominum, & ei (quam sæpe commemoro) humanæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile judicium est. Nulla est enim nobis cum tyrannis societas, sed potiùs summa distractio; neque est contra naturam spoliare eum, si possis, quem honestum est necare: atque hoc omne genus pestiferum atque impium ex hominum communitate exterminandum est. Etenim, ut membra quædam amputantur, si à ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas, & immanitas belluæ à communi tanquam humanitate corporis segreganda est. Hujus generis sunt quæstiones omnes eæ in quibus ex tempore officium exquiritur. Ejusmodi igitur credo

Causam, id est, *prætextum, & commentitiam defensionem.*

rc

res Panætium perſecuturum fuiſſe, niſi aliquis caſus aut occupatio conſilium ejus * peremiſſet. Ad quas ipſas conſultationes ex ſuperioribus libris ſatis multa præcepta ſunt, quibus perſpici poſſit, quid ſit propter turpitudinem fugiendum; quid ſit id, quod idcirco fugiendum non ſit, quia omnino turpe non eſt. Sed quoniam operi inchoato, propè tamen abſoluto, tanquam faſtigium imponimus: ut Geometræ ſolent, non omnia docere, ſed poſtulare, ut quædam ſibi concedantur, quò faciliùs quæ velint, explicent: ſic ego à te poſtulo, mi Cicero, ut mihi concedas, ſi potes, Nihil præter id, quod honeſtum ſit, eſſe propter ſe expetendum. Sin hoc non licet per Crantippum tat illud certè dabis, Quod honeſtum ſit, id eſſe maximè propter ſe expetendum. Mihi utrumvis ſatis eſt, & cùm hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quicquam probabile. At primùm Panætius in hoc defendendus eſt, quòd non utilia cum honeſtis pugnare dixerit aliquando poſſe (neq; enim ei fas erat) ſed ea quæ videntur utilia. Nihil verò utile, quod non idem honeſtum, nec honeſtum, quod non idem utile ſit, ſæpe teſtatur: negátque ullam peſtem majorem in vitam hominum invaſiſſe, quam eorum opinionem, qui iſta diſtraxerint. Itaq; non ut aliquando anteponeremus utilia honeſtis, ſed ut ea ſine errore dijudicaremus, ſi quando incidiſſent, induxit eam, quæ videretur eſſe, non quæ eſſet, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, ſed (ut dicitur) Marte noſtro. Neque enim quicquam de hac parte poſt Panætium explicatum eſt, quod mihi probaretur, de iis, quæ in manus meas venerunt.

* Prævenisſet.

Faſtigium, id eſt, *ſummam manum ab ædificio tranſlatum, quibus perfectu conus aliquis imponitur in ſummo.*

Principia prima per ſe nota.

Marte noſtro, proverbialiter à militia tranſlatum, ubi ſuo Marte rem gerere dicebantur, qui nullis auxiliaribus copiis adjuti committerent.

Nè qua nos commoditas quanta vis, cum summa etiam impunitate conjuncta permoveat, ut vel tantillùm ab honesto recedamus, sine quo nihil non pernicioſum.

CUm igitur aliqua ſpecies utilitatis objecta eſt, nos commoveri neceſſe eſt. Sed ſi, cùm animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei, quæ ſpeciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda eſt, ſed intelligendum, ubi turpitudo ſit, ibi utilitatem eſſe non poſſe. Quòd ſi nihil eſt tam contra naturam, quàm turpitudo (recta enim, & convenientia, & conſtantia natura deſiderat, aſpernatúrq; contraria) nihílq; tam eſt ſecundum naturam, quàm utilitas: certè in eadem re & utilitas, & turpitudo eſſe non poteſt. Itémque ſi ad honeſtatem nati ſumus; eáque aut ſola expetenda eſt, (ut Zenoni eſt viſum) aut certè omni pondere gravior eſt habenda, quàm reliqua omnia, (quod Ariſtoteli placet) neceſſe eſt, quod honeſtum ſit, id eſſe aut ſolum, aut ſummum bonum; quod autem bonum, id certè utile itaq; quicquid honeſtum, id utile. Quare error hominum non proborum, cùm aliquid, quod utile viſum eſt, arripuit, id continuò ſecernit ab honeſto. Hinc ſicæ, hinc venena, hinc falſa teſtamenta naſcuntur: hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionéſque ſociorum & civium: hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: poſtremò etiam in liberis civitatibus exiſtunt regnandi cupiditates; quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari poteſt. Emolumenta enim rerum fallacibus judiciis vident: pœnam non dico legum, quas ſæpe perrumpunt, ſed ipſius turpitudinis, quę acerbiſſima eſt, non vident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (eſt enim totum ſceleratum, & impium) qui deliberant, utrùm id ſequantur, quod honeſtum eſſe videant, an ſe ſcientes ſcelere contaminent. In ipſa

Turpis utilitas, omnium ſcelerum parens.

Turpitudo per ſe fugienda, etiam ſummâ impunitate propoſitâ.

ipsa enim dubitatione facinus inest, etiamsi ad id non pervenerint. Ergò ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atq; etiam in omni deliberatione, celandi, & occultandi spes, opinióq; removenda est. Satis enim nobis (si modò in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet, Si omnes deos hominésq; celare possimus, nihil tamen avarè, nihil injustè, nihil libidinosè, nihil incontinenter esse faciendum. Hinc ille Gyges inducitur à Platone, qui, cùm terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatum descendit, æneúmq; equum (ut ferunt fabulæ) animadvertit, cujus in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitatâ, annulúmq; aureum in digito, quem ut detraxit, ipse induit, (erat autem regius pastor) tum in concilium pastorum se recepit. Ibi cùm palam ejus annuli ad palmam converterat, à nullo videbatur, ipse autem omnia videbat: idem rursus videbatur, cum in * lucem annulum inverterat. Itaque hac opportunitate annuli usus, reginæ stuprum intulit: eâque adjutrice regem dominum interemit; sustulítque quos obstare arbitrabatur. Nec in his quisquam eum facinoribus potuit videre: sic repentè annuli beneficio rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quàm si non haberet. Honesta enim bonis viris, non occulta quæruntur. Atque hoc loco philosophi quidam, minimè mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone: quasi verò ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis hujus annuli, & hujus exempli. Si nemo sciturus, nemo nè suspicaturus quidem sit, cùm aliquid divitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causâ feceris, si id diis hominibúsq; futurum sit semper ignotum,

Turpi in re turpe etiam ipsa deliberatio

Aurea præcepta & semper in pectore gestanda.

Lib. 2. de Rep.

Fabula Gygis Platonici.

Pala, *Massa quâ annuli gemma clauditur.*

* Locum.

Gygis fabula quem sensum habeat.

motum, esse facturus: negant id fieri posse, quanquam potest id quidem. Sed quæro, quod negant posse, id si posset, quidnam facerent: Urgent rusticè tanè; negant enim posse, & in eo perstant. Hoc verbum quid valeat, non vident. Cùm enim quærimus, si possint celare, quid facturi sint; non quærimus, possintne celare; sed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut, si responderint, se impunitate propositâ facturos quod expediat, facinorosos se esse fateantur: si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. Sed jam ad propositum revertamur. Incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbant animos utilitatis specie, non, cùm hoc deliberetur, relinquendane sit honestas propter utilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum est) sed illud, possitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cùm Collatino Tarquinio Collegæ Brutus imperium abrogabat; poterat videri facere id injustè: fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti, & consiliorum etiam adjutor. Cùm autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, nomenque Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendam: quod erat utile patriæ consulere, id erat ità honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem, sine qua nec utilitas quidem esse potuisset. Atqui eo rege, qui urbem condidit, non ita: Species enim utilitatis animum pepulit ejus, cui cùm visum esset utilius, solum se, quàm cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic & pietatem, & humanitatem; ut id, quod utile videbatur, neque erat, assequi posset: & tamen muri causam opposuit, speciem honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam. Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.

Collatinus propter invidiam nominis ejectus, neq; id injuriâ; quia publica utilitati consultum est.

Romulus, ut solus imperaret, Remum fratrem occidit, hanc quidem causam prætexens, quod mœnia contra legem transiliisset.

Proprii

Propriis commodis quatenus cuique inſervire permiſſum.

NEc tamen noſtræ nobis utilitates omittendæ ſunt, aliiſque tradendæ, cùm his ipſi egeamus: ſed ſuæ cuique utilitati, quod ſine alterius injuria fiat, ſerviendum eſt. Scitè Chryſippus, ut multa; Qui ſtadium, inquit, currit, eniti & contendere debet, quàm maximè poſſit, ut vincat; ſupplantare eum, quicum certet, aut manu depellere nullo modo debet: Sic in vita ſibi quemque petere, quod pertineat ad uſum, non iniquum eſt; alteri ſurripere, jus non eſt.

Formula in amicitiis, ut ſemper honeſtati cedat benevolentia amici, fides præſtetur, etiam maximis incommodis propoſitis. Communibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, quantum religio, & honeſti ratio patitur. Cæterùm nè qua res turpis aut petatur ab amico, aut præſtetur petenti.

MAximè autem perturbantur officia in amicitiis, quibus & non tribuere, quod rectè poſſis, & tribuere, quod non ſit æquum, contra officium eſt. Sed hujus generis totius breve, & non difficile præceptum eſt. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, & cætera generis ejuſdem, hæc amicitiæ nunquam anteponenda ſunt. At neq; contra rempub. neque contra jusjurandum ac fidem, amici ſui cauſâ, vir bonus facit, nè ſi judex quidem erit de ipſo amico. Ponit enim perſonam amici, cùm induit judicis. Tantum dabit amicitiæ, ut veram amici cauſam eſſe malit, & ut perorandæ liti tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cùm verò jurato dicenda ſententia ſit, meminerit, Deum ſe adhibere teſtem, id eſt (ut arbitror) mentem ſuam, quâ nihil homini dedit ipſe Deus divinius. Itaque præclarum à majoribus accepimus morem rogandi

Commodandum amicis, ſed uſque ad aras.

Perorandæ, finienda.

Malim equidem ad amplificationem, quàm ad elevationem numerum referre.

Judex quod ſalvâ fide præſtare non poſſit, nè rogandus quidem eſt.

di judicis, si eum teneremus, Quæ salvâ fide facere possit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulò antè dixi, honesta amico à judice posse concedi. Nam si omnia facienda sint, quæ amici velint; non amicitiæ tales, sed conjurationes putandæ sunt. Loquor autem de communibus amicitiis: nam in sapientibus viris atque perfectis nihil potest esse tale. Damonem & Pythiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, ut cùm eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causâ postulavisset, vas factus sit alter ejus sistendi: ut, si ille non revertisset, moriendum esset sibiipsi. Qui cùm ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut se in amicitiam tertium adscriberent. Cùm igitur id, quod utile videtur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur, jaceat utilitatis species, valeat honestus. Cùm autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio, & fides anteponatur amicitiæ. Et sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii.

Damon & Pythias, nobile par amicorum.

In publicis consultationibus semper honestum falsâ utilitate potius habendum, neq; consilium ullum videri utile oportere, quod cum honesto pugnat. Atq; hujus rei utramque in partem exempla.

SEd utilitatis specie in republica sæpissime peccatur: ut, in Corinthi disturbatione, nostri. Duriùs etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Æginetis qui classe valebant pollices præciderentur. Hoc visum est utile: nimis enim imminebat propter propinquitatem Ægina Piræo. Sed nihil, quod crudele, utile. Est enim hominum naturæ (quam sequi debemus) maximè inimica crudelitas. Malè etiam qui peregrinos urbibus uti prohibent, eósque exterminant; ut * Pennus apud patres nostros, Papius nuper

In Corintho delenda, falsa utilitatis species fefellit Romanos: nihil enim utiliter fit quod crudeliter.

Ægina insula, è regione Attica; Piræus portus Athenarum.

** Petronius.*

nuper. Nam esse pro cive, qui civis non sit, rectum est non licere: quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus & Scævola. Usu verò urbis prohibere peregrinos, sanè inhumanum est. Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra resp. cùm sæpe aliàs, tum maximè bello Punico secundo, quę, Cannensi calamitate acceptâ, majores animos habuit, quàm unquam rebus secundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. Tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret. Athenienses cùm Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statuerèntq; ut, urbe relictâ, conjugibus & liberis Trœzene depositis, naves conscenderent, libertatémque Græciæ classe defenderent: * Cyrsilum quendam, suadentem ut in urbe manerent, Xerxémque reciperent, lapidibus obruerunt. Atque ille sequi utilitatem videbatur: sed ea nulla erat, repugnante honestate. Themistocles post victoriam ejus belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione se habere consilium reip. salutare, sed id sciri opus non esse: postulavítq;, ut aliquem populus daret, quícum communicaret. Datus est Aristides. Huic ille, classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gytheum, clàm incendi posse: quo facto, frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cùm audivisset, in concionem magnâ expectatione venit, dixítq; perutile esse consilium quod Themistocles afferret, sed minimè honestum. Itaq; Athenienses, quod honestum non esset, id nè utile quidem putaverunt, totámque eam rem, quam nè audiverant quidem, autore Aristide repudiaverunt. Meliùs hi, quàm nos, qui piratas immunes, socios vectigales habemus. Maneat ergò, quod turpe sit, id nunquam esse utile; nè tum quidem, cùm id quod utile esse putes adipiscare. Hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

Cannensi, à Cannis vico Apuliæ, ubi Paulus Æmilius fuit cum innumerabili civium & sociorum Rom. multitudine casus.

Trœzen in Peloponneso, in sinu Argolico: quæ olim Posidonia dicta.

* Alii Lycidam fuisse scribunt. Historia est apud Demosthenem ἐν τῷ περὶ στεφάνου λόγῳ.

Sic accipiendi erant qui nunc tyrannis nostri omnia, vel turpissima suadent, modò quæstuosa.

Gytheum nobile navale Lacedæmoniorum.

In contractibus communibus quæ formula honesti & utilis. Fingit autem speciem quandam, jurisconsultorum more, deq; ea duos Stoicos diversa sentientes: quorum alter ad Stoicam rationem omnia fert, alter ex hominum consuetudine & jure civili moderatur.

Sed incidunt (ut suprà dixi) sæpe causæ, cùm repugnare utilitas honestati videatur; ut animadvertendum sit, repugnétne planè, an possit cum honestate conjungi. Ejus generis hæ sunt quæstiones: Si (exempli gratiâ) vir bonus, Alexandriâ profectus Rhodum, magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summâque annonæ caritate: si idem sciat complures mercatores Alexandriâ solvisse, navésque in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit, dicturúsne sit id Rhodiis, an silentio suum quàm plurimo venditurus. Sapientem, & bonum virum fingimus: de ejus deliberatione & consultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet; sed dubitet, an turpe non sit. In ejusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno & gravi Stoico; aliud Antipatro, discipulo ejus, homini acutissimo: Antipatro, omnia patefacienda, ut nè quid omnino, quod venditor nôrit, emptor ignoret; Diogeni, venditorem, quatenus jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere, cætera sine insidiis agere, &, quoniam vendat, velle quàm optimè vendere. Advexi, exposui, vendo meum non pluris, quàm cæteri, fortasse etiam minoris, cùm major est copia. Cui fit injuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte: Quid agis? tute cùm hominibus consulere debeas, & servire humanæ societati; eâque lege natus sis, ut ea habeas principia naturæ, quibus parêre, & quæ semper sequi debeas, ut utilitas tua, communis utilitas sit; vicissimq; communis utilitas, tua sit; cælabis homines, quid

Solvisse neutraliter, id est, navigâsse.

Festivus dialogismus inter Diogenem & Antipatrum.

jis adsit commoditatis & copiæ? Respondebit Diogenes fortasse sic: Aliud est celare, aliud tacere: neq; ego nunc te celo, si tibi non dico, quę natura deorum sit, quis sit finis bonorum; quæ tibi plùs prodessent cognita, quàm tritici vilitas: Sed non, quicquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. Immo verò (inquit ille) necesse est: siquidem meministi esse inter homines naturâ conjunctam societatem. Memini, inquit ille, sed num ista societas talis est, ut nihil suum cujusque sit? Quod si ità est, nè vendendum quidem quicquam est, sed donandum. Vides in hac tota disceptatione non illud dici; Quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam: sed ità expedire, ut turpe non sit. Ex altera autem parte, eâ re, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse nôrit, cæteri ignorent; pestilentes sint, & habeantur salubres; ignoretur in omnibus *cubiculis apparere serpentes; malè materiatæ, ruinosæ: sed hoc præter dominum nemo sciat. Quæro, si hoc emptoribus venditor non dixerit, ædesque vendiderit pluris multò quàm se venditurum putârit; num * id justè, an improbè fecerit: Ille verò (inquit Antipater) improbè facit. Quid enim est aliud erranti viam non monstrare, (quod Athenis execrationibus publicis sancitum est) si hoc non est, Emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam est, quàm viam non monstrare: nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contrà. Num te emere coëgit, qui nè hortatus quidem est? Ille, quod non placebat, proscripsit: tu, quod placebat, emisti. Quòd si qui proscribunt villam bonam, ut ipsi asserunt, benéque ædificatam, non existimantur fefelliisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione; multò minùs, qui domum non laudârunt. Ubi enim judicium emptoris est, ibi fraus vendi-

* *Quidam* cubilibus *legunt pro* latebris.

* *Aliàs* injustè aut improbè.

Publice execrationes Athenienſium in eos, qui viam erranti non monſtrarent.

venditoris quæ poteſt eſſe? Sin autem dictum non omne præſtandum eſt; quod dictum non eſt, id præſtandum putas? Quid verò eſt ſtultius, quàm venditorem ejus rei quam vendat vitia narrare? Quid autem tam abſurdum, quàm, ſi domini juſſu ità præco prædicet? Domum peſtilentem vendo. Sic ergò in quibuſdam cauſis dubiis ex altera parte defenditur honeſtas, ex altera ità de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modò facere honeſtum ſit, ſed etiam non facere turpe. Hæc eſt illa, quæ videtur utilium fieri cum honeſtis ſæpe, diſſenſio.

Præco auctionarius.

Superiori altercationi philoſophorum ſuam interponit ſententiam, omnino viro bono neq; ſimulandum eſſe quicquam, neq; diſſimulandum ſui commodi cauſâ; etiamſi mos, legéſq; civiles quædam reticeri non vetent.

QUæ dijudicanda ſunt: non enim, ut quæremus, expoſuimus, ſed ut explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic prædium venditor celare emptores debuiſſe. Neque enim id eſt celare, *cùm quid reticeas; ſed cùm, quod tu ſcias, id ignorare, emolumenti tui cauſâ, velis eos, quorum interſit id ſcire. Hoc autem celandi genus quale ſit, & cujus hominis, quis non videt? Certè non aperti, non ſimplicis eſt, non ingenui, non juſti, non viri boni: verſuti potiùs, obſcuri, aſtuti, fallacis, malitioſi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot, & alia plura, nónne inutile eſt vitiorum ſubire nomina? Quòd ſi vituperandi ſunt, qui reticuerunt; quid de iis exiſtimandum eſt, qui orationis vanitatem adhibuerunt? Caius Cannius, eques Romanus, homo nec infacetus, & ſatis literatus, cùm ſe Syracuſas otiandi cauſâ, non negotiandi (ut ipſe dicere ſolebat) contuliſſet, dictitabat ſe hortulos aliquos velle emere, quò invitare amicos, & ubi ſe oblectare ſine interpellatoribus poſſet. Quod cum percrebuiſſet, Pythius

Aliud celare, aliud reticere.

* Quicquid retinent.

Turpe celare quod eſt, turpius mentiri quod non eſt.

ri quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit venales quidem se hortos non habere, sed licere uti Cannio, si vellet, ut suis: & simul ad cœnam hominem in hortos invitavit in posterum diem. Cùm ille promisisset, tum Pythius, ut argentarius qui esset, apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se convocavit, & ab eis petivit, ut ante suos hortulos postridie piscarentur: dixítque quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore venit Cannius: opiparè à Pythio * apparatum erat convivium. Cymbarum ante hortulos multitudo. Pro se quisque, quod ceperat, afferebat. Ante pedes Pythii pisces abjiciebantur. Tum Cannius, Quæso, inquit, quid est, ô Pythi? tantúmne piscium? tantúmne cymbarum? Et ille, Quid mirum, inquit? hoc loco est, Syracusis quicquid est piscium: hîc aquatio, hac villâ isti carere non possunt. Incensus Cannius cupiditate, contendit à Pythio, ut venderet. Gravatè ille primó. Quid multa? impetrat. Emit homó cupidus, & locuples, tanti, quanti Pythius voluit, & emit instructos. Nomina facit, negotium conficit. Invitat Cannius postridie familiares suos. Venit ipse maturè, scalmum nullum videt. Quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piscatorum essent, quòd eos nullos videret. Nullæ, (quod sciam) inquit ille: sed hîc piscari nulli solent, itaque herì mirabar, quid accidisset. Stomachari Cannius: sed quid faceret? nondum enim Aquilius, collega, & familiaris meus, protulerat *de dolo malo* formulas: In quibus ipsis, cùm ex eo quæreretur, quid esset *Dolus malus*, respondebat, cùm esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sanè luculenter, ut ab homine perito definiendi. Ergò & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eorum potest utile esse, cùm sit tot vitiis inquinatum. Quòd si Aquiliana definitio vera est, ex

Fabula per quam amœna, quo astu Gracculus Cannio imposuerit.

* Paratum erat.

Gravatè, vel *gravatim, invitus & vix. Nomina facit, debitorem se constituit.*

Formulæ, juris regulæ. Quod dolo malo gestum est, id in integrum restitui oportet.

omni

omni vita simulatio, dissimulatióque tollenda est. Ità nec, ut emat melìns, nec, ut vendat, quicquam simulàbit, aut dissimulabit vir bonus. Atque ille dolus malus etiam legibus erat vindicatus; ut tota xii tabulis, & circumscriptio adolescentium lege *Latoriâ; & sine lege, judiciis, in quibus *Ex fide bona* * agitur. Reliquorum autem judiciorum hæc verba maximè excellunt; In arbitrio rei uxoriæ, *Melius, Æquius*. In fiduciâ, ut, *Inter bonos bene agier*. Quid ergó? aut in eo, quod *Melius, Æquius* est, potest ulla pars inesse fraudis? aut, cùm dicitur, *Inter bonos bene agier*, quicquam agi dolosè aut malitiosè potest? Dolus autem malus simulatione, & dissimulatione, ut ait Aquilius, continetur: Tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium: Non licitatorem venditor, nec, qui contra se liceatur, emptor *opponet. Uterque si ad eloquendum venerit, non plùs, quàm semel eloquetur. Q. quidem Scævola P. filius, cùm postulâsset, ut sibi fundus, cujus emptor erat, semel indicaretur, ídque venditor ità fecisset, dixit se pluris æstimare: addidit centum millia. Nemo est, qui hoc viri boni fuisse neget; sapientis, negant: ut si minoris, quàm potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa pernicies, quòd alios bonos, alios sapientes existimant. Ex quo Ennius, *Nequicquam sapere sapientem, qui sibi ipsi prodesse nequiret:* Verè id quidem, si, quid esset prodesse, mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panætii, video in iis libris, quos de officiis scripsit Q. Tuberoni, dicere, Sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim solùm nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximéque reipub. Singulorum enim facultates, & copiæ, divitiæ sunt civitatis. Huic Scævolæ factum, de quo paulò antè dixi, placere nullo modo potest.

Tabulæ verum venalium.
Circumscribere, circumvenire, circumducere.
* *Aliàs* Lætoriâ.
* *Aliàs* additur.
Bonæ fidei judicia.
Inter bonos bene agier.
Verba sunt solennia, quibus in negotiis bonæ fidei utebantur.
* apponet.
Judicaretur, id est, *æstimaretur. Semel*, id est, *ut statim summum pretium eloqueretur.*
Simile est vendere minoris quàm possis, & emere pluris quàm possis
Μισῶ σοφὸν ὅστις οὐχ αὑτῷ σοφός. *Eurip. in Medea.*

Ete-

tenim omnino se negat facturum compendii sui causâ, quod non liceat. Huic nec laus magna tribuenda est, nec gratia. Sed sive & simulatio, & dissimulatio dolus malus est; perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: sive vir bonus est is, qui prodest quibus potest, nocet nemini, recte illum virum bonum non facilè reperiemus. Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: Et, quia semper est honestum, virum bonum esse, semper est utile. Ac de jure quidem prædiorum sanctum est apud nos jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota essent venditori. Nam, cùm ex duodecim tabulis satis esset cautum, ea præstari, quæ essent linguâ nuncupata; quæ qui infitiatus esset, dupli pœnam subiret: à Jurisconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta. Quicquid enim inest prædio vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. Ut, cùm in arce augurium augures acturi essent, jussissentque Titum Claudium Centimalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspiciis: Claudius proscripsit insulam, vendidit; emit Publius Calpurnius Lanarius. Huic ab auguribus illud idem denuntiatum est: itaque Calpurnius cùm demolitus esset, cognovissetque Claudium ædes postea proscripsisse, quam esset ab auguribus demoliri jussus, ad arbitrum illum adegit * quid sibi de ea re facere oporteret *ex fide bona*. M. Cato sententiam dixit, hujus nostri Catonis pater. Ut enim cæteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio est nominandus. Is igitur judex ità pronuntiavit: Cùm in venundando rem eam scisset, & non pronuntiâsset, emptori damnum præstari oportere. Igitur *ad fidem bonam* statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nôsset venditor. Quod si rectè judicavit; non rectè frumentarius

Compendium, id est, *lucrum*.

Linguâ nuncupata, veteres jurisprudentium verba.

Claudii reticentia pro dolo malo damnata.

* Quicquid sibi dare, facere oporteret.

rius ille, non rectè ædium pestilentium venditor t
cuit. Sed hujusmodi reticentię jure civili omnes co
prehendi non possunt: quæ autem possunt, diligen
tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus nost
C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eod
ipse paucis antè annis emerat. Hæ Sergio servieba
Sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Addu
res in judicium est. Oratam Crassus, Gratidian
defendebat Antonius. Jus Crassus urgebat; quo
vitii venditor non dixisset sciens, id oportere pra
stari: æquitatem Antonius; quoniam id vitiu
ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisse
nihil fuisse necesse dici; nec eum esse deceptum, q
id, quod emerat, quo jure esset, teneret. Quorsu
hæc? ut illud intelligas, non placuisse majoribus no
stris astutos. Sed aliter leges, aliter philosophi tollu
astutias: Leges, quatenus manu tenere res possun
Philosophi, quatenus ratione, & intelligentiâ. Rat
igitur hoc postulat, nè quid insidiosè, nè quid sim
latè, nè quid fallaciter. Súntne igitur insidiæ, tend
re plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agitaturu
ipsæ enim feræ, nullo insequente, sæpe incidunt: s
tu cùm ædes proscribas, tabulam tanquam plagu
ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliqu
incurrat imprudens. Hoc quanquam video propte
depravationem consuetudinis, neque more turpe h
beri, neque aut lege sanciri, aut jure civili: natur
tamen lege sancitum est. Societas est enim (quo
etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) la
tissimè quidem quæ pateat, * omnium inter omne
interior eorum, qui ejusdem gentis sunt; propior eo
rum, qui ejusdem civitatis. Itaque majores aliud ju
gentium, aliud jus civile esse voluerunt. Quod enim
civile, non idem continuò gentium; quod autem gen
tium, idem civile esse debet. Sed nos veri juris, germa
næq; justitiæ solidam & expressam effigiem nullam
tene

Serviebant, id est, *debebant servitutem.*

Urgebat, id est, *premebat.*

Quid inter leges & philosophorum dogmata.

* Hominum inter homines.

Jus gentium, jus civile continet, non contrà: juris formula à divina & naturali ratione ducta.

nemus: umbrâ & imaginibus utimur, eáſq; ipſas uſinam ſequeremur! Feruntur enim ex optimis* naturæ & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa! *Uti ni propter te, fidemve tuam captus, fraudatúſve ſim.* Quàm illa aurea! Ut, *inter bonos bene agier oportet, & ſine fraudatione.* Sed qui ſint boni, & quid ſit bene agier, magna quæſtio eſt. Q. quidem Scævola, pontifex maximus, ſummam vim eſſe dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus *adderetur, *Ex fide bona:* fideíque bonæ nomen exiſtimabat manare latiſſimé; idque verſari in tutelis, ſocietatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ ſocietas continetur. In his magni eſſe judicis, ſtatuere (præſertim cùm in pleriſque eſſent judicia contraria) quid quemque cuique præſtare oporteret. Quocirca aſtutiæ tollendæ ſunt, eáque malitia, quæ vult quidem videri ſe eſſe prudentiam, ſed abeſt ab ea, diſtátque plurimúm. Prudentia eſt enim locata in delectu bonorum & malorum: malitia (ſi omnia, quæ turpia ſunt, mala ſunt) mala bonis antepónit. Nec verò in prædiis ſolùm jus civile ductum à natura, malitiam fraudémque vindicat; ſed & in mancipiorum venditione, venditorum fraus omnis excluditur. Qui enim ſcire debuit de ſanitate, de fuga, de furtis, præſtat edicto Ædilium. Hæredum alia eſt cauſa. Ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons ſit, hoc ſecundum naturam eſſe, Neminem id agere, ut ex alterius prædetur inſcitia. Nec ulla pernicies vitæ major inveniri poteſt, quàm in malitia ſimulatio intelligentiæ. Ex quo illa innumerabilia naſcuntur, ut utilia cum honeſtis pugnare videantur. Quotus enim quiſque reperietur, qui, impunitate, & ignoratione omnium propoſitâ, abſtinere poſſit injuriâ? Periclitemur (ſi placet) & in iis quidem exemplis in quibus peccari vulgus homi-

* Naturæ principiis, & ver.

* *Alius* ageretur ex fide.

In mancipiis, id eſt, *ſervis aut ancillis, quari ſolet, an ſana, an fugitiva, an furacia.*

hominum fortasse non putat. Neque enim de sica-
is, veneficis, testamentariis, furibus, peculatoribus
hoc loco differendum est; qui non verbis sunt, sed
disputatione philosophorum, sed vinculis & carce-
* fatigandi. * castigandi: sed hęc consideremus, quæ faciunt ii, qui
habentur boni. L. Minutii Basilii, locupletis homi-
nis, falsum testamentum quidam è Græcia Roma-
attulerunt: quod quò faciliùs obtinerent, scripserunt
hæredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, ho-
mines ejusdem civitatis potentissimos; qui cùm illud
falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius esse
conscii culpæ, alieni facinoris munusculum non re-
pudiaverunt. Quid ergò? satin' hoc est, ut non de-
liquisse videantur? Mihi quidem non videtur: quan-
quàm alterum amavi vivum, alterum non odi mor-
tuum. Sed cùm Basilius Marcum Satrium, sororis fi-
lium, nomen suum ferre voluisset, eúmque fecisset
hæredem; hunc dico patronum agri Piceni, &
Sabini: (ô turpem notam temporum illorum!) Num
* Civitatis. erat æquum principes * cives rem habere, ad Sa-
tium nihil præter nomen pervenire? Etenim si is qui
non defendit injuriam, neque propulsat à suis, cùm
potest, injustè facit, ut in primo libro disserui: quale
habendus est is, qui non modò non repellit, sed eti-
Hæredipeta turpes. am adjuvat injuriam? Mihi quidem etiam veræ hæ-
reditates non honestæ videntur; si sint malitiosis
blanditiis officiorum, non veritate, sed simulatione
* Quæsitæ. * acquisitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile inter-
dum, aliud honestum videri solet. Falsò. Nam ea-
dem utilitatis, quæ honestatis, est regula: qui hæ-
* *Aliàs* per-viderit. non * præviderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum
facinus. Sic enim cogitans; Est illud quidem hone-
stum, verùm hoc expedit; res à natura copulatas ne-
debit errore divellere; qui fons est fraudum, malefi-
ciorum, scelerum omnium. Itaque si vir bonus habe-
hanc vim, ut, si digitis concrepuerit, possit in loco
pletu-

pletum testamenta nomen ejus irrepere, hac vi non iretur, nè si exploratum quidem habeat, id omnino neminem unquam suspicaturum. At si dares hanc im M. Crasso, ut digitorum percussione hæres possit scriptus esse, qui re verâ non esset hæres; in foro, mihi crede, saltaret. Homo autem justus, & is, quem intimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, qui sit vir bonus, nescire fateatur. At verò si quis voluerit animi sui complicatam notionem evolvere: jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui prosit quibus possit; noceat nemini, nisi lacessitus injuriâ. Quid ergò? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, ut veros hæredes moveat, in eorum locum ipse succedat? Non igitur faciat (dixerit quis) quod utile sit, quódq; expediat? Immo intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, judicem M. Lutatio Pythiæ fuisse, Equiti Romano sanè honesto, cùm is sponsionem fecisset, *Si vir bonus esset?* Itaq; ei dixisse Fimbriam, se illâ rem nonquam judicaturum; nè aut spoliaret famâ probatum hominem, si contrà judicâsset; aut statuisse videretur, virum bonum aliquem esse, cùm ea res innumerabilibus officiis & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modò Socrates noverat, nullo modo videri potest quicquam esse utile quod non honestum sit. Itaq; talis vir non modò faceret, sed nec cogitare quidem quicquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc nónne est turpe dubitare philosophos, quę nè rustici quidem dubitent? à quibus natum est id, quod jam tritum est vetustate proverbium: cùm enim fidem alicujus, bonitatémq; laudant, *Dignum esse*, dicunt, *quicum in tenebris mices*. Hoc quam habet vim nisi illam; Nihil

Notionem *formam, & speciem dicit.*

Lusus genus erat micatio digitis repentè motu. Cic. de divinatione.

Quid est enim fors? Idem propemodum quod micare, quod talos jacere, quod referat. Citat idem adagium & in secundo de finib. lib.

expedire, quod non deceat, etiamsi id possis nullo refellente obtinere? Videsne igitur hoc proverbio, neq; Gygi illi posse veniam dari, neq; huic, quem paulo antè fingebam digitorum percussione hæreditates *converrere omnium posse *ad sese convertere? Ut enim, quod turpe est, id quamvis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, adversante etiam & repugnante naturâ. At enim, cùm permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius, cùm à spe consulatûs longè abesset, & jam septimum annum post præturam jaceret, neque petiturus unquam consulatum videretur; Q. Metellum, cujus legatus erat, summum virum, & civem, cùm ab eo, imperatore suo, Romam missus esset, apud populum Romanum crimmatus est, bellum *illum *producere: si se consulem fecissent, brevi tempore aut vivum, aut mortuum Jugurtham se in potestatem populi Rom. redacturum. Itaq; factus est ille quidem consul, sed à fide justitiâq; discessit, qui optimum & gravissimum civem, cujus legatus, & à quo missus esset, in invidiam falso crimine adduxerit. Nec noster quidem Gratidianus officio boni viri functus est tum, cùm prætor esset, collegiúmq; prætorum tribuni plebis adhibuissent, ut res nummaria de communi sententia constitueretur. jactabatur enim temporibus illis nummus, sic, ut nemo posset scire, quid haberet. Conscripserunt communiter edictum cum pœna atq; judicio, constituúntq; ut omnes simul in Rostra post meridiem descenderent, & cæteri quidem alius alió: Marius à subselliis in Rostra rectá: idq;, quod communiter compositum fuerat, solus edixit. Et ea res (si quæris) ei magno honori fuit. Omnibus vicis statuæ factæ sunt, ei eas thus, & cerei. Quid multa? nemo unquam multitudini fuit charior. Hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cùm id, in qu violatu

Notatus Marius, qui consulatûs gratiâ ab officio recesserit.

*illud.
*ducere.

Notatus Gratidianus, qui collegarum communem gratiam ad se proprie transtulit.

violatur æquitas, non habetur ità magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur: ut, Mario præripere collegis & tribunis plebis popularem gratiam, non ità turpe; consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc propoſuerat, valde utile videbatur. Sed omnium una regula eſt, quam cupio tibi eſſe notiſſimam: Aut illud, quod utile videtur, turpe nè ſit: aut ſi turpe eſt, nè videatur eſſe utile. Quid igitur? poſſumúſne aut illum Marium virum bonum judicare, aut hunc? Explica, atq; excute intelligentiam tuam; ut videas, quæ ſit in ea ſpecies, forma, & notio viri boni. Cadit ergò in virum bonum, mentiri emolumenti ſui causâ, criminari, præripere, fallere? Nihil profectò minús. Eſt ergò ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni & ſplendorem & nomẽ amittas? Quid eſt, quod afferre tantum utilitas iſta, quæ dicitur, poſſit, quantum auferre, ſi boni viri nomen eripuerit, fidem, juſtitiámq; detraxerit? Quid enim intereſt, utrùm ex homine ſe convertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? Quid? qui omnia recta & honeſta negligunt, dummodo potentiam conſequantur, nónne idem faciunt, quod is, qui etiam ſocerum habere voluit eum, cujus ipſe audaciâ potens eſſet? Utile ei videbatur plurimùm poſſe alterius invidiâ: id quàm injuſtum in patriam, quàm inutile, quàm turpe eſſet, non videbat. Ipſe autem ſocer in ore ſemper Græcos verſus Euripidis de Phœniſſis habebat, quos dicam ut poteró, inconditè fortaſſe, ſed tamen ut res poſſit intelligi:

Nam ſi violandum eſt jus, regnandi gratiâ
Violandum eſt: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Eteocles, vel potiùs Euripides, qui id unum ſolum, quod omnium ſceleratiſſimum fuerat, excoluerit. Quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Roman. dominúſque omnium gentium

Explicat nam ſuperius, complicatam dixit notionem.

Pompeius Magnus, qui turpi conſilio Cæſarem affinem adjunxerit & datâ ei ſuâ filiâ, Euripidem carmen à Cæſare uſurpatum, Εἰ γὰρ δὲ δεῖ τυραννίδος κράτει θεοὺς δίκην τοι τἄλλα δ' εὐσεβεῖν χρεών.

rium esse concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem si quis honestam esse dicit, amens est. Probat enim legum & libertatis interitum: earúmque oppressionem terram & detestabilem, glorioſam putat. Qui autem fatetur, honestum non esse in ea civitate, quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare; sed ei, qui id facere possit, esse utile: quâ hunc objurgatione, aut quo potiùs convitio à tanto errore coner avertere? Potest enim, dii immortales, cuiquam esse utile, fœdissimum & teterrimum parricidium patriæ: quamvis is, qui eo se obstrinxerit, ab oppressis civibus Parens nominetur? Honestate igitur dirigenda utilitas est, & quidem sic ut hæc duo verba inter se discrepare, ac tamen unum sonare videantur. Nunc * adeo ad vulgi opinionem. Quæ major utilitas, quam regnandi, esse possit? Nihil contra inutilius ei, qui id injustè consecutus sit, invenio, cùm ad veritatem cœpit revocare rationem. Possunt enim cuiquam esse utiles angores, sollicitudines, diurni & nocturni metus, vita insidiarum periculorúmque pleniſſima?

Cæsar Pater patriæ *appellatus, sed ab oppressis.*

At Roma Patrem patriæ *Ciceronem liberè dixit.*

* Adeo.

Multi iniqui atq; infideles regno, pauci sunt boni, inquit Accius. Arcui regno? quod à Tantalo & Pelope proditum jure obtinebatur. Nam quantò plures ei regi putas, qui exercitu popul. Roman. populum ipsum Romanum oppressisset, civitatemq; non modò liberam, sed etiam gentibus imperantem, servire sibi coëgisset? Hunc tu quas conscientiæ labes in animo cenſes habuisse? quæ vulnera? Cujus autem vita ipsi potest utilis esse, cùm ejus vitæ ea conditio sit, ut qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus sit, & gloria? Quod si hæc utilia non sunt, quæ maximè videntur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudinis; satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit. Quanquam id quidem cùm sæpe alias, tum Pyrrhi bello à C. Fabricio consule iterum, & à senatu nostro judicatum est. Cùm enim rex Pyrrhus

popul.

popul. Roman. bellum ultro intuliſſet, cúmq; de imperio certamen eſſet cum rege generoſo ac potente: perfuga ab eo venit in caſtra Fabricii, eíque eſt pollicitus, ſi præmium ei propoſuiſſet, ſe, ut clàm veniſſet, ſic clàm in Pyrrhi caſtra rediturum, & eum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum: idq; ejus factum à ſenatu laudatum eſt. Atq; ſi ſpeciem utilitatis, opinionémq; quærimus, magnum illud bellum perfuga unius, & gravem adverſarium imperii ſuſtuliſſet: ſed magnum dedecus, & flagitium, quícum laudis certamen fuiſſet, eum non virtute, ſed ſcelere ſuperatum. Utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Ariſtides Athenis fuit; vel ſenatui noſtro, qui nunquam utilitatem à dignitate ſejunxit, armis cum hoſte certare, an venenis? Si gloriæ causâ imperium expetendum eſt, ſcelus abſit, in quo non poteſt eſſe gloria: ſin ipſæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt eſſe utiles cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi Q. filii ſententia: quas civitates L. Sylla, pecuniâ acceptâ, ex ſenatuſconſulto liberaviſſet, ut hæ rurſus vectigales eſſent; neq; his pecuniam, quam pro libertate dederant, reddéremus. Ei ſenatus eſt aſſenſus. Turpe imperio. Piratarum enim melior fides, quàm ſenatûs. At aucta vectigalia. Utile igitur. Quouſq; audebunt dicere, quicquam utile, quod non honeſtum? Poteſt autem ulli imperio, quod gloriâ debet fultum eſſe, & benevolentiâ ſociorum, utile eſſe odium & infamia? Ego etiam cum Catone meo ſæpe diſſenſi. Nimis enim mihi videbatur præfracte ærarium vectigaliáque defendere, omnia publicanis negare, multa ſociis: cùm in hos benefici eſſe deberemus; cum illis ſic agere, ut cum colonis noſtris ſoléremus. Bóque magis, quòd illa ordinum conjunctio ad ſalutem reipub. pertinebat. Malè etiam Curio, cùm cauſam Tranſpadanorum æquam eſſe dicebat: ſemper autem

Hiſtoria de Pyrrhi medico epiſtolam Fabricio miſſam narrans.

Turpis, eáque nec utilis L. Philippi ſententia.

Cato perſtrictus.

Turpis oratio Curionis, Vincat utilitas.

tem addebat, *Vincat utilitas*. Potiùs diceret non esse æquam, quia non esset utilis reipublicæ; quàm, cùm æquam esse diceret, non esse utilem fateretur.

Formulas aliquot, & rogatiunculas colligit non inamœnas, in quibus videtur aliud hortari utilitas, aliud honestas.

PLenus est sextus liber de officiis Hecatonis talium quæstionum: Sitne boni viri in maxima caritate annonæ, familiam non alere: In utramq; partem disputat; sed tamen ad extremum, utilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. Quærit, si in mari jactura facienda sit, equíne pretiosi potiùs jacturam faciat, * quàm servuli vilis: Hîc aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebítne eam sapiens, si potuerit? Negat, quia sit injurium. Quid dominus navis? eripiétne suum? Minimé; non plùs, quàm si navigantem in altum ejicere de navi velit, quia sua sit. Quoad enim perventum sit eò, quò sumpta navis est, non domini est navis, sed navigantium. Quid, si in una tabula sint duo naufragi, æquè sapientes? * sibíne uterque rapiat, an alter cedat alteri? Cedat verò; sed ei, cujus magìs interfit vel suâ vel reipub. causâ vivere. Quid, si hæc paria in utroque? Nullum erit certamen, sed, quasi in sorte, aut * in dimicando victus, alteri cedat alter. Quid, si pater fana expilet, cuniculos agat in ærarium? indicétne id magistratibus filius? Nè fas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstat omnibus officiis? Immo verò; sed ipsi patriæ conducit, pios habere cives in parentes. Quid, si tyrannidem occupare, si patriam prodere conibitur pater? silebitne filius? Immo verò obsecrabit patrem, nè id faciat: si nihil proficiet; accusabit, minabitur etiam: Ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem ante-

* an.

sumpta, *conducta.*

* *Vetus exemplar*, sibi uter rapiat.

* in micando

Agere cuniculos, *ut est agere rimas.*

ponet ſaluti patris. Quærit etiam, ſi ſapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cùm id reſcierit, ſoluturúſne ſit eos, ſi cui debeat, pro bonis: Diogenes ait; Antipater negat, cui potiùs aſſentior. Qui vinum fugiens vendat ſciens, debeáne dicere: Non neceſſe putat Diogenes; Antipater viri boni exiſtimat. * Hæ ſunt quaſi controverſiæ in jure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendáne vitia: Non ea, quæ niſi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili: ſed hæc, mendacem eſſe, aleatorem, furacem, ebriòſum: alteri dicenda videntur, alteri * non videntur. Si quis aurum vendens, aurichalcum ſe putat vendere, indicétne ei vir bonus aurum illud eſſe, an emat denario, quod ſit mille denariûm. Perſpicuum jam eſt, & quid mihi videatur, & quæ ſit inter eos philoſophos, quos nominavi, controverſia. Pacta, & promiſſa ſempérne ſervanda ſint, quæ nec vi, nec dolo malo (ut prætores ſolent dicere) facta ſint. Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritq; nè illo medicamento unquam poſtea uteretur; ſi eo medicamento ſanus factus fuerit, & annis aliquot pòſt inciderit in eundem morbum; nec ab eo, quícum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti; quid faciendum ſit: Cùm ſit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat injuriæ, vitæ & ſaluti conſulendum eſt. Quid? ſi quis ſapiens rogatus ſit ab eo, qui eum hæredem faciat, cùm ei teſtamento ſeſtertiûm millies relinquatur, ut antè, quàm hæreditatem adeat, luce palàm in foro ſaltet, idq; ſe facturum promiſerit, quòd aliter eum hæredem ſcripturus ille non eſſet: faciat quod promiſerit ille, nécne? Promiſiſſe nollem, & id arbitror fuiſſe gravitatis: ſed, quoniam promiſit, ſi ſaltare in foro turpe ducet, honeſtiùs mentietur, ſi ex hæreditate nihil ceperit, quàm ſi ceperit: niſi

Fugiens, *quæ duraturum non ſit.*

*Hæc controverſia jura.

* Non dicenda.

Aqua intercus, *quæ hydrops, aut hydropiſis.*

forte eam pecuniam in reip. magnum aliquod tempus contulerit, ut vel saltare eum, cùm patriæ consulturus sit, turpe non sit. Ac nè illa quidem promissa servanda sunt, quæ non sunt iis ipsis utilia, quibus illa promiseris. Sol Phaëthonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quicquid optasset: Optavit, ut in currum patris tolleretur: sublatus est, * atque is antequam constitit, ictu fulminis deflagravit. Quantò melius fuerat in hoc, promissum patris non esse servatum! Quid, quòd Theseus exegit promissum à Neptuno? cui cùm tres optiones Neptunus dedisset, optavit interitum Hippolyti filii sui, cùm in patri suspectus esset de novercâ: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid Agamemnon? cùm devovisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit Iphigeniam, quâ nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Promissum potiùs non faciendum, quàm tam tetrum facinus admittendum fuit: Ergò & promissa non facienda nonnunquam: neq; semper deposita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanę mentis deposuerit, repetat insaniens: reddere, peccatum sit; non reddere, officium. Quid si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ? reddésne depositum? Non, credo: Facies enim contra rempub. quæ debet esse charissima. Sic multa, quæ naturâ honesta videntur esse, temporibus fiunt non honesta: Facere promissa, stare conventis, reddere deposita, commutata utilitate, fiunt non honesta. Ac de iis quidem, quę videntur esse utilitates contra justitiam, simulatione prudentiæ, satis arbitror dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem versabimur, cùm docebimus ea, quæ videntur esse utilia, neq; sunt, quàm sint virtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam vult imitari malitia, item q; de justitia, quæ semper est utilis, disputatum est.

De sole & Phaëthonte filio.

* Atque quà constitit.

De Theseo & Neptuno.

De Agamemnone, & filia immolata.

Du-

De Fortitudine.

Reliquæ sunt duæ partes honestatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine & præstantia cernitur; altera in conformatione, & moderatione continentiæ, & temperantiæ. Utile videbatur Ulyssi, ut quidam poëtæ Tragici prodiderunt; nam apud Homerum, optimum autorem, talis de Ulysse nulla suspicio est: sed insimulant eum tragœdiæ, simulatione insaniæ militiam subterfugere voluisse. Non honestum consilium. At utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, & Ithacæ vivere otiosè cum parentibus, cum uxore, cum filio. An ullum tu decus in quotidianis periculis & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? Ego verò istam contemnendam, & abjiciendam: quoniam, quæ honesta non sit, nè utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Ulyssem, si in illa simulatione perseverâsset? qui cùm maximas res gesserit in bello, tamen hæc audivit ab Ajace:

Ulysses, nè ad Trojam iret, furorem simulavit, agrum proscissum sale serens.

Palamedes odoratus illius astutiam, filium ejus, quâ sulcus ducendus erat, objecit.

Cujus ipse princeps juris jurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem:
*Furere assimulavit; nè * coiret, institit.*
Quòd ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percepsit malitiosam audaciam,
Fidei sacratæ jus perpetuò falleret.

Ulysses arte aratrum suspendit, itaque detecta fraus.

Cujus rei memor Ulysses, postea Palamedem falsò criminatus oppressit.

Ex tragœdia quapiam senarii sunt.

* Quò iret.

Illi verò non modò cum hostibus, verùm etiam cum fluctibus (id quod fecit) dimicare melius fuit, quàm deserere consentientem Græciam, ad bellum Barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factam, nostrámque veniamus. M. Atilius Regulus, cùm consul iterum in Africa ex insidiis captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis Hamilcare, juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem:

Is

Is, cùm Romam venisset, utilitatis speciem videbat; sed eam (ut res declarat) falsam judicavit: quæ erat talis: Manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere consularis dignitatis gradum. Quis hæc neget esse utilia? Quid censes? Magnitudo animi & fortitudo negat. An locupletiores quæris autores? Harum enim est virtutum proprium, nil extimescere, omnia humana despicere, nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? In senatum venit, mandata exposuit; sententiam nè diceret, recusavit; quamdiu jurejurando hostium teneretur, non esse se senatorem. Atque illud etiam (ô stultum hominem, dixerit quispiam, & repugnantem utilitati suæ!) reddi captivos negavit esse utile: illos enim adolescentes, & bonos duces esse, se jam confectum senectute. Cujus cùm viguisset autoritas, captivi retenti sunt, ipse Carthaginem rediit: neque eum charitas patriæ retinuit, nec suorum. Neq; verò tum ignorabat, se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci: sed jusjurandum conservandum putabat. Itaq; tum eùm vigilando necabatur, erat in meliori causa, quàm si domi senex, captivus, perjurus, consularis remansisset. At stultè, qui non modò non censuerit captivos remittendos, verùm etiam dissuaserit. Quomodo stultè? etiámne si reip. conducebat? Potest autem, quod inutile reip. sit, id cuiquam civi utile esse? Pervertunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cùm utilitatem ab honestate sejungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eámque rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus. Nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potiùs, qui ea non studiosissimè persequatur? Sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate utilia reperire, propterea il-

h prima & ſumma habemus: utilitatis nomen non tam ſplendidum, quàm neceſſarium ducimus. Quid eſt igitur, dixerit quis, in jurejurando? Num iratum timemus Jovem? At hoc quidē commune eſt omnium philoſophorum, non eorum modò, qui Deum nihil habere ipſum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri, ſed eorum etiam, qui Deum ſemper agere aliquid, & moliri volunt, nunquam nec iraſci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plùs nocere potuiſſet, quàm nocuit ſibi ipſe Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatem præverteret. Anne turpiter faceret? Primùm, *Minima de malis.* Num igitur tantum mali turpitudo iſta habebat, quantum ille cruciatûs? Deinde illud etiam apud * Accium, *Fregiſtine fidem? Neque dedi, neque do infideli cuiquam.* Quanquam ab impio rege dicitur, luculentè tamen dicitur. Addunt etiam quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non ſint; ſic ſe dicere, videri quædam honeſta, quæ non ſint: ut hoc ipſum videtur honeſtum, conſervandi juris jurandi cauſâ ad cruciatum revertiſſe; ſed fit non honeſtum, quia, quod per vim hoſtium eſſet actum, ratum eſſe non debuit. Addunt etiam, quicquid valde utile ſit, id fieri honeſtum, etiam ſi antea non videretur. Hæc ferè contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Jupiter metuendus, nè iratus noceret: quia neque iraſci ſolet, neq; nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne jusjurandum valet. Sed in jurejurando, non qui metus, ſed quæ vis ſit, debet intelligi. Eſt enim jusjurandum affirmatio religioſa. Quod autem affirmatè, quaſi Deo teſte, promiſeris, id tenendum eſt. Jam enim non ad iram deorum, quæ nulla eſt; ſed ad juſtitiam & ad fidem pertinet. Nam præclarè Ennius, *O fides alma, apta pinnis, & jusjurandum Jovis!* Qui igitur jusjurandum

Minima de malu eligenda. Eclipſis uſitata in ſermonibus vulgò uſurpatis.

* Attium.

Jusjurandum quid.

Fides in Capitolio Jovi proxima.

dum violat, is Fidem violat: quam in Capitolio vicinam Jovis Opt. Max. (ut in Catonis oratione est) majores nostri esse voluerunt. At enim nè iratus quidem Jupiter plùs Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus. Certè, si nihil malum esset, nisi dolere. Id autem non modò non summum malum, sed nè malum quidem esse, maximâ autoritate philosophi affirmant, Quorum quidem testem non mediocrem, sed haud scio an gravissimum, Regulum, nolite, quæso, vituperare. Quem enim locupletiorem quærimus, quàm principem *pop. Ro. qui, retinendi officii causâ, cruciatum subierit voluntarium? Nam, quod aiunt, *Minima de malis*, id est, ut turpiter potiùs, quàm calamitosè: An est ullum majus malum turpitudine? Quæ si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa depravatio, & fœditas stupificati animi debet videri? Itaque, nervosiùs qui ista disserunt, solùm audent malum dicere id, quod turpe sit; qui autem remissiùs, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem, *Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam*, idcirco recte à poeta dicitur, quia, cùm tractaretur Atreus, personæ serviendum fuit. Sed si *hoc sibi sumunt, Nullam esse fidem, quæ infideli data sit: videant, nè quæratur latebra perjurio. Est autem jus etiam bellicum, fidésque jurisjurandi sæpe cum hoste servanda. Quod enim ità juratum est, ut mens deferentis conciperet fieri oportere, id observandum est: quod aliter, id si non feceris, nullum perjurium est. Ut, si prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, nè si juratus quidem id non feceris. Nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium. Cum hoc nec fides esse debet, nec jusjurandum commune. Non enim, falsum jurare, pejerare est; sed, quod ex animi tui sententia juraveris, sicut verbis concipi-

Certè *concedentis.*

* Reip.

Nervosiùs, ut Stoici; remissiùs, ut Peripatetici.

* Hinc.

Justis hostibus pacta præstanda, latronibus nihil oportet.

Quid pejerare.

tur.

tur, more nostro, id non facere, perjurium est. Scitè enim Euripides:

Juravi linguâ, mentem injuratam gero.

Regulus verò non debuit conditiones pactionésque bellicas & hostiles perturbare perjurio; cum justo enim & legitimo hoste res gerebatur, adversus quem & totum jus feciale, & multa sunt jura communia. Quod ni ità esset, nunquam claros viros senatus vinctos hostibus dedidisset. At verò T. Veturius & Spurius Posthumius, cùm iterum consules essent, quia, cùm malè pugnatum apud *Caudium esset, legionibus nostris sub jugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: injussu enim populi senatûsque fecerant. Eodémq; tempore T. Numicius, Q. *Æmilius, qui tum tribuni plebis erant, quod eorum autoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitum repudiaretur. Atque hujus deditionis ipse Posthumius, qui dedebatur, suasor & autor fuit. Quod idem multis annis pòst C. Mancinus, qui, ut Numantinis, quibuscum sine senatûs autoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam Lucius Furius & Sextus Atilius ex senatusconsulto ferebant: quâ acceptâ, est hostibus deditus. Honestiùs hic, quàm Q. Pompeius, quo, cùm in eadem causa esset, deprecante, accepta lex non est. Hic ea, quæ videbatur utilitas, plùs valuit, quàm honestas. Apud superiores utilitatis species falsa, ab honestatis autoritate superata est. At non debuit ratum esse, quod erat actum per vim. Quasi verò forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum proficiscebatur, cùm præsertim de captivis dissuasurus esset? Quod maximum in eo est, id reprehenditis. Non enim suo judicio stetit, sed suscepit causam, ut esset judicium senatûs: cui nisi ipse autor fuisset, captivi profectò Pœnis redditi essent. Ità incolumis in patria Regulus restitisset. Quod

quia

In Hippolyto coronato.

Ἡ γλῶσσ' ὀμωμοχ', ἡ δὲ φρὴν ἀνώμοτος.

* Claudium.

* Mælius.

quia patriæ non utile putavit, idcirco honestum sibi & sentire illa & pati credidit. Nam, quod aiunt, quod valde utile sit, id fieri honestum: immo verò esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum; nec, quia utile, honestum est; sed, quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis haud facilè quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud est admiratione dignum, quòd captivos retinendos censuerit. Nam quòd rediit, nobis non mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim vinculum ad astringendam fidem jurejurando majores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in duodecim tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste devincitur fides: indicant notationes, animadversiones que censorum, qui nulla de re diligentius, quàm de jurejurando judicabant. L. Manlio, Aulii filio, cùm dictator fuisset, M. Pomponius tribunus plebis diem dixit, quòd is paucos sibi dies ad dicturam gerendam addidisset: criminabatur etiam, quòd Titum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegâsset, & ruri habitare jussisset. Quod cùm audivisset adolescens filius, negotium exhiberi patri: accurrisse Romam, & * primâ luce Pomponii domum venisse dicitur. Cui cùm esset nuntiatum: quòd illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit è lectulo, remotisque arbitris, ad se adolescentem jussit venire. At ille, ut ingressus est, confestim gladium distrinxit, juravitque se illum statim interfecturum, nisi jusjurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Juravit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit, docuit, cur sibi à causa desistere necesse esset; Manlium missum fecit. Tantum tempo-

Quanta antiquitus juris jurandi religio.

Pomponius jusjurandum etiam metu extortum præstandum putavit.

* cum.

ribus

bus illis jusjurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem, Gallo, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen invenit: cujus tertio consulatu Latini ad Veserim fusi, & fugati. Magnus vir in primis, & qui * nuper indulgens in patrem, idem * acerbus & severus in filium. Sed ut laudandus Regulus in conservando jurejurando; sic decem illi, quos post Cannensem pugnam juratos ad senatum misit Annibal, se in catenas redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de redimendis captivis impetravissent: si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo. Nam Polybius, bonus autor in primis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, novem revertisse à senatu re non impetratâ: unum ex decem, qui paulò pòst, quàm egressus erat è castris, rediisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra, liberatum se esse jure jurando interpretabatur: Non rectè. Fraus enim adstringit, non dissolvit perjurium. Fuit igitur stulta calliditas perversè imitata prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut ille reiterator, & callidus, vinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: Octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent à Paulo & Varrone consulibus. Eos senatus non censuit redimendos, cùm id parvâ pecuniâ fieri potuisset: ut esset insitum militibus nostris, aut vincere, aut emori. Quâ quidem re audità, fractum animum Annibalis scripsit idem, quòd senatus, populusque Romanus, rebus afflictis, tam excelso animo fuisset. Sic bonâ istaris comparatione, ea, quæ videntur utilia, vincuntur. * Acilius autem ille, qui Græcè scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra revertissent, eâdem fraude, ut jurejurando liberarentur, eósque à censoribus, omnibus ignominiis

Torquati cognomen unde.

* Perindulgens.

Indulgens in patrem, quem acerbum in se, sic tamen amavit: idem filium securi percussit.

* acerbè sev.

* Atilius.

omnibus notatos. Sit jam hujus loci finis. Perspicuum est enim, quæ timido animo, humili, demisso fractóque fiant, (quale fuisset Reguli factum, si aut de captivis, quod ipsi opus esse videretur, non quod reipub. censuisset, aut domi remanere voluisset) non esse utilia, quia sunt flagitiosa, fœda, turpia.

DE TEMPERANTIA.

RElinquitur quarta pars, quæ decore, moderatione, modestiâ, continentiâ, temperantiâ continetur. Potest igitur quicquam utile esse, quod sit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaici atque Annicerii philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt; virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quòd efficiens esset voluptatis. Quibus obsoletis, floret Epicurus, ejusdem ferè adjutor auctórque sententiæ. Cum his, velis equísque (ut dicitur) si honestatem tueri ac retinere sententia est, decertandum est. Nam si non modò utilitas, sed vita omnis beata, corporis firmâ constitutione, ejúsque constitutionis spe explorata (ut à Metrodoro scriptum est) continetur, certè hæc utilitas, & quidem summa (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam ubi primùm prudentiæ locus dabitur? An, ut conquirat undique suavitates? Quàm miser virtutis famulatus, sententis voluptati! Quod autem munus prudentiæ? An legere intelligenter voluptates? Fac nihil isto esse jucundius: quid cogitari potest turpius? Jam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum laborumque contemptio? Quamvis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hîc dicit) satis fortiter de dolore: tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit

Cyrenaici, *Epicurei ab Aristippo Cyrenaico.*

Annicerii *ab Annicere, qui priorem sectam emendavit.*

Obsoletis, id est, *obscuratis.*

Velis equísque, *proverbialiter.*

haverit, mala dolore: ut si illum audiam de continentia & temperantia. Dicit ille quidem multa multis locis: sed aquâ hæret, ut aiunt. Nam quî potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? est enim temperantia libidinum inimica; libidines autem consectatrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallidè tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cùm tradunt, rationem negligendæ mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillimè illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt: dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractione fieri. Justitia vacillat, vel jacet potiùs, omnésque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plùs, quàm amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem, utilitatémve referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria: sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quò magis reprehendendos Calliphonem & Dinomachum judico, qui se dirempturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas; aspernatur, repellit. Nec verò finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri & temperari potest. * Sed de hoc hactenus: magna enim res, alio loco pluribus verbis disputata. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ videretur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est suprà disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiam

Aquâ hæret, *Proverb.*

* Sed de hoc (magna enim res est) alio loco pluribus.

voluptas habere dicatur, nulla poteſt eſſe ei cum honeſtate conjunctio. Nam, ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortaſſe nonnihil, utilitatis certè nihil habebit.

PERORATIO OPERIS.

HAbes à patre munus, Marce fili, meâ quidem ſententiâ, magnum; ſed perinde erit, ut acceperis: quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hoſpites, erunt recipiendi. Sed ut, ſi ipſe veniſſem Athenas (quod quidem eſſet factum, niſi me è medio curſu clarâ voce patria revocâſſet) aliquando me quoque audires: ſic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea eſt, tibues his, temporis quantum poteris; poteris autem, quantum voles. Cùm verò intellexero, te hoc ſcientiæ genere gaudere: tum & præſens tecum propediem (ut ſpero) &, dum aberis, abſens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibique perſuade, te mihi quidem eſſe chariſſimum: ſed multò fore chariorem, ſi talibus * monumentis præceptiſque lætabere.

* *Al. leg.* monitis, *& melius.*

Marci Tullii Ciceronis libri tertii De Officiis

FINIS.

M. T.

M.T. CICERONIS LÆLIUS, SIVE DE AMICITIA Dialogus ad T. Pomponium Atticum.

PRÆFATIO.

QUintus Mucius Scævola augur multa narrare de C. Lælio, socero suo, memoriter & jucundè solebat, nec dubitare illum in omni sermone appellare sapientem. Ego autem à patre ità eram deductus ad Scævolam, sumptâ virili togâ, ut, quoad possem, & liceret, à senis latere nunquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter & commodè dicta, memoriæ mandabam; fieríque studebam ejus prudentiâ doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævolam contuli, quem unum nostræ civitatis & ingenio, & * industriâ præstantissimum audeo dicere. Sed de hoc aliàs: nunc redeo ad augurem. Cùm sæpe multa narraret, tum memini, domi in hemicyclo sedentem (ut solebat) cùm & ego essem unà, & pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum ferè omnibus erat in ore. Meministi enim profectò (ut opinor) Attice, & eò magis, quòd P. Sulpicio utebare multùm, cùm is tribunus pleb. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat consul, dissideret, quicum conjunctissimè & amantissimè vixerat, quanta hominum esset vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola, cùm in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælii de amicitia, habitum ab illo secum, & cum altero genero C. Fannio, Marci filio, paucis diebus post mortem Africani. Cujus disputa-

Lælius, Scævolæ augurio, & Fannii socer.

Toga, virilem mores exigebat.

Scævola pontifex.

* Justitiâ.

Hemicyclos *cathedra in modum medii circuli.*

tionis ſententias memoriæ mandavi, quas in hoc libro expoſui meo arbitratu. Quaſi enim ipſos introduxi loquentes, nè *Inquam*, & *Inquit*, ſæpius interponeretur. Atque ideo feci, ut tanquam à præſentibus coràm haberi ſermo videretur. Cùm enim ſæpe mecum ageres, Attice, ut de amicitia ſcriberem aliquid; digna mihi res cùm omnium cognitione, tum noſtrâ familiaritate viſa eſt: itaque feci non invitus, ut prodeſſem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone majore, qui eſt ſcriptus ad te de ſenectute, Catonem induxi ſenem diſputantem, quia nulla videbatur aptior perſona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm ejus, qui & diutiſſimè ſenex fuiſſet, & in ipſâ ſenectute præ cæteris floruiſſet: ſic cùm accepiſſemus à patribus maximè memorabilem C. Lælii & P. Scipionis familiaritatem fuiſſe; C. Lælii idonea mihi viſa eſt perſona, quæ de amicitia ea ipſa differeret, quæ diſputata ab eo meminiſſet magiſter meus Scævola. Genus autem hoc ſermonum, poſitum in hominum veterum autoritate, & eorum illuſtrium, plus (neſcio quo pacto) videtur habere gravitatis. Itaq; ipſe mea legens, ſic afficior interdum, ut Catonem, non me, loqui exiſtimem. Sed, ut tum ad ſenem ſenex de ſenectute, ſic in hoc libro ad amicum amiciſſimus de amicitia ſcripſi. Tum eſt Cato locutus, quo erat nemo ferè ſenior temporibus illis, nemo prudentior: Nunc Lælius & ſapiens (ſic enim eſt habitus) & amicitiæ gloriâ excellens, de amicitia loquitur. Tu velim à me animum parumper avertas, Lælium loqui ipſum putes. C. Fannius & Q. Mucius ad ſocerum veniunt poſt mortem Africani; ab his ſermo oritur: reſpondet Lælius; cujus tota diſputatio eſt de amicitia, quam legens tu ipſe cognoſces. *Fan.* Sunt iſta vera, Læli: nec enim melior vir fuit Africano quiſquam, nec clarior. Sed exiſtimare debes, omnium oculos in te eſſe conjectos: unum te ſapien-

C. Lælii & P. Scipionis familiaritas.

Plus habet gravitatis ſermo poſitus in autoritate veterum & illuſtrium virorum.

sapientem & appellant, & existimant. Tribuebatur hoc modò M. Catoni. Scimus L. * Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem. Sed uterque alio quodam modo: Acilius, quia prudens esse in jure civili putabatur; Cato, quia multarum rerum usum habebat, multáque ejus & in senatu & in foro vel provisa prudenter, vel acta constanter, vel responsa acutè ferebantur; propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis. Te autem alio quodam modo dicunt, non solùm naturâ, & moribus, verùm etiam studio & doctrinâ esse sapientem: nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem; qualem in reliqua Græcia neminem. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærunt, in numero sapientum non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum judicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanósque casus virtute inferiores putes. Itaque ex me quærunt, credo item ex te Scævola, quonam pacto mortem Africani feras, eóque magis, quòd his proximis Nonis, cùm in hortos D. Bruti Auguris, commentandi causâ (ut assolet) venissemus, tu non affuisti, qui diligentissimè semper illum diem & illud munus solitus esses obire. *Scævola.* Quærunt quidem, C. Læli, multi, ut est à Fannio dictum: sed ego id respondeo, quòd animadverti te dolorem, quem acceperis cùm summi viri, tum amantissimi morte, ferre moderatè, nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ: quòd autem his Nonis in nostro collegio non affuisses, valetudinem causam, non mœstitiam, fuisse. *Lælius.* Rectè tu quidem, Scævola, & verè. Nec enim ab isto beneficio, quod semper usurpavi cùm valerem, abduci incommodo meo debui: nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut

*Atilium.

Septem Græcia sapientes.

Socrates Apollinis oraculo sapientissimus judicatus.

ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amicè: sed (ut mihi videris) non rectè judicas de Catone. Aut enim nemo (quod quidem magis credo) aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem filii tulit? Memineram Paulum, videram * Caium: sed hi nec comparantur Catoni, maximo, & spectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas nè ipsum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum judicavit: hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut jam cum utroque loquar) sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moveri negem; quàm id rectè faciam, viderint sapientes, sed certè mentiar. Moveor enim tali amico orbatus, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit, & (ut confirmare possum) nemo certè fuit. Sed non egeo medicina: me ipse consolor, & maximè illo solatio, quòd eo errore careo, quo, amicorum decessu, plerique angi solent. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis graviter angi, non amicum, sed seipsum amantis est. Cum illo verò quis neget actum esse præclarè? Nisi enim (quod ille minimè putabat) immortalitatem optare vellet; quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? Qui summam spem civium, quam de eo jam puero habuerant, continuò adolescens incredibili virtute superavit: qui consulatum petiit nunquam, factus est consul bis; primùm, ante tempus; iterum, sibi suo tempore, reipub. penè serò: qui, duabus urbibus eversis, inimicissimis huic imperio, non modò præsentia, verùm etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? justitiâ in omnes? Hæc nota sunt vobis. Quàm autem civitati charus fuerit, mœrore funeris indicatum

* Gallum.

Socratem.

Scipionis luctus.

Scipionis mors à tota Roma deplorata.

indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio juvare potuisset? Senectus enim quamvis non sit gravis (ut memini Catonem anno antè, quàm mortuus est, mecum & cum Scipione disserere) tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam * tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere. Moriendi autem sensum celeritas abstulit: de quo genere mortis difficile dictu est. Quid homines suspicentur, videtis. Hoc tamen verè licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos lætissimósq; viderit, illum diem clarissimum fuisse, cùm, senatu dimisso, domum reductus ad vesperam est à patribus conscriptis, à populi Romani sociis, & Latinis, pridie quàm excessit è vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur potiùs, quàm ad inferos perveniſſe. Neque enim assentior iis, qui hæc nuper disserere cœperunt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri. Plus apud me antiquorum autoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt: quod non feciſſent profectò, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur: vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnámq; Græciam (quæ nunc quidem deleta est, tunc florebat) institutis & præceptis suis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus; qui non tum hoc, tum illud, ut in plerisque, sed idem dicebat semper, animos hominum esse divinos, iisque, cùm è corpore excessissent, reditum ad cœlum patere, optimóque & justissimo cuique expeditissimum: quod idem Scipioni videbatur. Qui quidem, quasi præsagiret, perpaucis ante mortem diebus, cùm & Philus & Manlius adessent, & alii plures, túq; etiam, Scævola, mecum venisses, triduum disseruit de republica. Cujus disputationis fuit extremum ferè de immortalitate animorum:

* Nunc.

Quòd anima sit immortalis.

Socratis.

rum: quæ sein quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cujusque animus in morte facillimè evolet, tanquam è custodia vinculisque corporis: cui censemus cursum ad deos faciliorem fuisse, quàm Scipioni? Quocirca mœrere hoc ejus eventu, vereor, nè invidi magis, quàm amici sit. Sin autem illa * vereor, ut idem interitus sit animorum & corporum, nec ullus sensus maneat: ut nihil boni est in morte, sic certè nihil mali. Sensu enim amisso, sit idem, quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum, & nos gaudemus, & hæc civitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (ut suprà dixi) actum optimè est; mecum autem incommodiùs: quem fuit æquius, ut priùs introieram in vitam, sic priùs exire de vita. Sed tamen recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, ut beatè vixisse videar, quia cum Scipione vixerim: quocum mihi conjuncta cura de re publica & de privata fuit; quocum domus, & militia communis; & id, in quo est omnis vis amicitiæ, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. Itaque non tam ista me sapientiæ, quam modò Fannius commemoravit, fama delectat, falsa præsertim; quàm quòd amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternam fore: idque mihi eò magis est cordi, quòd ex omnibus seculis vix tria aut quatuor nominantur paria amicorum. Quo in genere sperare videor Scipionis amicitiam & Lælii notam posteritati fore. *Fan.* Istud quidem, Læli, ità necesse est: sed, quoniam amicitiæ mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scævolæ, si, quemadmodum soles de cæteris rebus, cùm ex te quæruntur, sic de amicitia disputabis, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. *Scæ.* Mihi verò pergratum hoc erit: atque id ipsum cùm tecum agere conarer, Fannius anevertit. Quamobrem utrique nostrûm gratum admodum

* Veriora.

Quid sit amicitia.

Ex omnibus seculis vix tria aut quatuor amicorum paria nominantur.

modum feceris. *Læl.* Ego verò non gravarer, si mihi ipse confiderem. Nam & præclara visa res est, & sumus, ut dixit Fannius, otiosi. Sed quis ego sum? aut quę in me est facultas? Doctorum est ista consuetudo, eáque Græcorum, ut iis proponatur, de quo disputent, quamvis subitó. Magnum opus est, egétque exercitatione non parvâ. Quamobrem, quæ disputari de amicitia possunt, ab eis censeo petatis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantùm possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel secundas vel adversas. Sed hoc primùm sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. Neq; id ad vivum reseco, ut illi, qui hęc subtiliùs disserunt, fortasse verè, sed ad communem utilitatem parùm. Negant enim quenquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sanè: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. Nos autem ea, quæ sunt in usu, vitâq; communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, * sperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, M. Curium, T. Coruncanium, quos sapientes nostri majores judicabant, ad horum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen, & invidiosum, & obscurum; concedantq;, ut hi boni viri fuerint. Nè id quidem facient: negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. Agamus igitur pingui Minervâ, ut aiunt. Qui ità se gerunt, ità vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas; nec sit in eis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia; sintque magnâ constantiâ, ut hi fuerunt, quos modò nominavi: hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; qui sequuntur, quantùm homines possunt, naturam, optimam rectè vivendi ducem. Sic enim perspicere mihi videor, ità natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam: major autem, ut quisque proximè accederet. Itaque

Amicitia omnibus rebus humanis anteponenda.

Amicitia nisi in bonis esse non potest: declarat autem qui sint boni.

* spectare.

Pingui Minervâ, *Prov.*

Natura, optima rectè vivendi dux.

cives potiores sunt, quàm peregrini; & propinqui quàm alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit, sed ea non satis habet firmitatis. Namque hoc præstat amicitia propinquitati, quòd ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest. Sublatâ enim benevolentiâ, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maximè potest, quòd ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ità contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium divinarum humanarúmq; rerum, cum benevolentia & charitate, summa consensio. Quâ quidem haud scio an, exceptâ sapientiâ, quicquam melius homini sit à diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. Belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora sunt caduca & incerta, posita non tam in nostris consiliis, quàm in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclarè illi quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiam & gignit, & continet; nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest. Jam virtutem ex consuetudine vitæ, sermonisque nostri interpretemur: nec metiamur eam (ut quidam indocti) verborum magnificentiâ: virósq; bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, *Caios, Scipiones, Philos: his communis vita contenta est. Eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitias tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principiò, *cui potest esse vita vitalis (ut ait Ennius) qui non in amici mutua benevolentia conquiescat? Quid dulcius, quàm habere, quîcum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tam

Amicitiæ definitio.

Sine virtute amicitia esse non potest.

* Gallos.

* quî potest: alias, quis.

fructu

fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æquè, ac tu ipse, gauderet? Adversas verò res ferre difficile esset sine eo, qui illas graviùs etiam, quàm tu, ferret. Denique cæteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt singulæ rebus ferè singulis: divitiæ, ut utare; opes, ut colare; honores, ut laudere; voluptates, ut gaudeas; valetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis. Amicitia plurimas res continet; quocuò te verteris, præstò est; nullo loco excluditur; nunquam intempestiva, nunquam molesta est. Itaq; non aquâ, non igni, non aëre (ut aiunt) pluribus locis utimur, quàm amicitiâ. Neque ego nunc de vulgari aut de mediocri, quæ tamen ipsa delectat, & prodest, sed de vera & perfecta loquor; qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas res splendidiores facit amicitia, & adversas partiens, communicánsque, leviores. Cúmq; plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quòd bonâ spe præluet in posterum, nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum enim amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca & absentes adsunt; & egentes abundant; & imbecilles valent; &, quod difficilius dictu est, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quòd si exemeris ex natura rerum benevolentiæ conjunctionem; nec domus ulla, nec urbs stare poterit; nec agri quidem cultus permanebit. Id si minùs intelligitur, quanta vis amicitiæ concordiæque sit: ex dissensionibus atque ex discordiis percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma civitas est, quæ non odiis atque dissidiis funditus possit everti? Ex quo, quantum boni sit in amicitia, judicari potest. Agrigentinum quidem doctum quendam virum, carminibus Græcis vaticina-

Amicitia aquà necessaria, ac elementa.

Omnia sine amicitia cæruunt.

Empedocles, Agrigentinus poëta, dicebat omnes res, & mundum totum constare ex amicitia.

vaticinatum ferunt; quæ in rerum natura, totóque mundo constarent, quæque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. Itaq; si quando aliquod officium exstitit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis; quis est, qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores totâ caveâ nuper, hospitis, & amici mei M. Pacuvii fuerunt in nova fabula, cùm, ignorante rege uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autem, ità ut erat, Orestem se esse perseveraret? Stantes plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera fuisse facturos? Facilè indicabat ipsa natura vim suam; cùm homines, quod facere ipsi non possent, id rectè fieri in altero judicarent. Hactenus mihi videor de amicitia, quid sentirem, potissimè dixisse: si qua præterea sunt (credo autem esse multa) ab iis, si videbitur, qui ista disputant, quæritote. *Fan.* Nos autem à te potiùs; quanquam etiam ab istis sæpe quæsivi, & audivi, non invitus equidem: sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. *Scæv.* Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cùm est de republica disputatum, affuisses: qualis tum patronus justitiæ fuit contra accuratam orationem Phili! *Fan.* Facile id quidem fuit, justitiam justissimo viro defendere. *Scæv.* Quid amicitiam? nonne facile ei erit, qui ob eam, summâ fide, constantiâ, justitiâq; servatam, maximam gloriam ceperit? *Læl.* Vim hoc quidem est afferre. Quid enim refert, quâ me ratione cogitis? Cogitis certè. Studiis enim generorum, præsertim in re bona, cùm difficile est, tum nè æquum quidem obsistere. Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitanti, maximè illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem atq; inopiam desideranda sit amicitia; ut in dandis, recipiendisque meritis, quod quisque minùs po-

M. Pacuvii tragœdia de Oreste & Pylade.

e posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet: n esset hoc quidem proprium amicitiæ; sed antiqui-r, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia ausa esset. Amor enim, ex quo amicitia est nomina-a, princeps est ad benevolentiam conjungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæ-e, qui simulatione amicitiæ coluntur, & observan-r causâ temporis. In amicitia autem nihil fictum, ni-il simulatum; & quicquid in ea est, id verum & vo-ntarium est. Quapropter à natura mihi videtur po-iùs, quàm ab *imbecillitate, orta amicitia, & appli-tione magis animi cum quodã sensu amandi, quàm gitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam imadverti potest; quæ ex se natos ità amant ad oddam tempus, & ab eis ità amantur, ut facilè ea-m sensus appareat. Quod in homine multò est evi-ntius. Primùm ex ea charitate, quæ est inter na-s & parentes; quæ dirimi, nisi detestabili scelere, n potest. Deinde, cùm similis sensus extitit amo-, si aliquem nacti sumus, cujus cum moribus & na-a congruamus, quòd in eo quasi lumen aliquod obitatis & virtutis perspicere videamur. Nihil est e-m amabilius virtute; nihil quod magis alliciat ho-ines ad diligendum: quippe cùm propter virtutem & obitatem, eos etiam, quos nunquam vidimus, quo-m modo diligimus. Quis est, qui C. Fabricii, M. Cu-, cum charitate aliqua & benevolentia, memoriam n usurpet, quos nunquam viderit? Quis autem est, Tarquin. Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Meli-non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in ia decertatum est, Pyrrho & Annibale. Ab altero, pter probitatem ejus, non nimis alienos animos emus. Alterum, propter crudelitatem ejus, sem-hæc civitas oderit. Quòd si tanta vis probitatis ut eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel,

Antiquior, id est, *nobilior*.

Amicitia à natura potiùs, quàm ab imbecillitate orta.

* indigentia.

quod

quod majus est, in hoste etiam diligamus: quid mi
rum, si animi hominum moveantur, cùm eorum,
quibuscum usu conjuncti esse possunt, virtutem &
bonitatem perspicere videantur? Quanquam confir
matur amor & beneficio accepto, & studio perspecto,
& consuetudine adjunctâ: quibus rebus ad illum pri
mum motum animi & amoris adhibitis, admirabi
lis quædam exardescit benevolentiæ magnitudo;
quam siqui putant ab imbecillitate proficisci, ut is
per quam quisque assequatur, quod desideret; humi
lem sanè relinquunt, & minimè generosum, ut ita
dicam, ortum amicitiæ, quàm ex inopia atque
indigentia natam volunt. Quod si ità esset, * ut
quisque minimum in se esse arbitraretur, ità ad
amicitiam esset aptissimus: quod longè secus
est. Ut enim quisque sibi plurimùm confidit,
& ut quisque maximè virtute & sapientiâ sic mu
nitus est, ut nullo egeat, suáque omnia in sip
so posita judicet: ità in amicitiis expetendis co
lendisque maximè excellit. Quid enim? Afri
canus erat indigens mei? Minimè hercle. Ac
nè ego quidem illius: sed ego admiratione quæ
dam virtutis ejus, ille vicissim opinione fortas
nonnullâ, quam de meis moribus habebat, me
dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed quæ
quàm utilitates multæ & magnæ consecutæ sunt
non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi pro
ctæ. Ut enim benefici liberalésque sumus, non u
exigamus gratiam (neque enim beneficium fœne
mur, sed naturâ propensi ad liberalitatem sumus)
amicitiam, non spe mercedis adducti, sed, quòd o
nis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam
tamus. Abiis, qui pecudum ritu ad voluptatem o
nia referunt, longè dissentimus. Nec mirum:
enim altum, nihil magnificum ac divinum suspic
possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt

* *Aliàs*, ut quisque minimum valetudinis in se.

Non esse fœnerandum beneficium. Amicitia non spe mercedis, sed ex fructu amoris expetenda est.

rem tam humilem, támque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus, à natura gigni sensum diligendi, & benevolentiæ charitatem, factâ significatione probitatis. Quam qui appetiverunt, applicant sese, & propiùs admovent, ut & usu ejus, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus; sintque pares in amore, & æquales, propensioréque ad bene merendum, quàm ad reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur; & erit ejus ortus à natura, quàm ab imbecillitate, & gravior, & verior. Nam si utilitas amicitiam conglutinaret, eadem commutata dissolveret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiæ sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiæ videtis, nisi quid adhuc fortè vultis. *Fan.* Tu verò perge, Lælii: pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. *Scæv.* Rectè tu quidem: quamobrem audiamus.

Sicut natura mutari non potest, ità amicitia, quæ à natura est, perpetuò durat.

Lælius.

AUdite verò optimi viri ea, quæ sæpissime inter me & Scipionem de amicitia disserebantur: quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quàm amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere. Nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere sæpe; vel ut de repub. non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, aliàs adversis rebus, aliàs ætate ingravescente. Atque eam rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis: quòd summi puerorum amores sæpe ità cum prætexta* & toga deponerentur. Sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione, * vel luxuriæ, vel conditionis, vel commodi alicujus, quòd idem adipisci uterq; non posset. Quòd si qui longiùs in amicitia provecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem inci-

Nihil difficilius, quàm amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere

* sumptâ togâ.

* vel uxoriæ conditionis, vel, &c.

Nulla major pestis in amicitia, quàm pecunia cupiditas.

incidissent. Pestem enim majorem esse nullam in amicitiis, quàm in plerisque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibusque honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos extitisse. Magna etiam dissidia, & plerunq; justa nasci, cùm aliquid ab amicis quod rectum non esset, postularetur; ut aut libidinis ministri, aut adjutores essent ad injuriam. Quod qui recusarent, quamvis honestè id facerent, jus tamen amicitiæ deserere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent illos autem, qui quævis ab amico auderent postulare, postulatione ipsâ profiteri omnia se amici causâ esse facturos: eorum querela inveterata, non modò familiaritates extingui solere, sed etiam odia gigni maxima atque sempiterna. Hæc ità multa, quasi fata, impendere amicitiis, ut omnia subterfugere non modò sapientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi videri. Quamobrem

Quatenus amor in amicitia progredi debeat.

primùm videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuêre? Num* Buscelinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium juvare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum, rempub. vexantem, à Q. Tuberone, æqualibúsque amicis derelictum videbamus. At C. Blossius Cumanus, hospes familiæ vestræ, Scævola, cùm ad me, qui aderam* cum Lænate & Rupilio consulibus in consilio, deprecatum venisset; hanc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quòd tanti Tib. Gracchum fecisset, ut, quicquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego, Etiamne, inquam, si te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluisset: id quidem: sed, si voluisset, paruisset. Videtis quàm nefaria vox & hercle ità fecit, vel plane etiam, quàm dixit. Non enim paruit ille Tiberi Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaque hæc amentia

*Viscellinum.

*Lænati.

Deprecari, id est, à se crimen removere

Nefaria vox C. Blossii.

quæstio

quæstione novâ perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas reipublicæ graves justásque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causâ peccaveris. Nam, cùm conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Quòd si rectum statuerimus, vel concedere amicis, quicquid velint, vel impetrare ab amicis, quicquid velimus, perfectâ quidem sapientiâ *si simus, nihil habeat res vitii: sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maximè, qui ad sapientiam proximè accedunt. Vidimus *Paulum Æmilium, C. Luscinio familiarem fuisse (sic à patribus accepimus) bis unà consules, & collegas in censura: tum etiam cum iis, & inter se conjunctissimos fuisse M. Curium, & T. Coruncanium, memoriæ *traditum est. Igitur ne suspicari quidem possumus, quenquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra rempub. esset: nam hoc quidem in talibus vitis quid attinet dicere? si contendisset, scio impetraturum non fuisse; cùm illi sanctissimi viri fuerint. Æquè autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Tiberium Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimè tunc quidem Caius frater, nunc idem acerrimus *inimicus.

Nulla est excusatio peccati, si amici causâ peccaveris.

* sumus, si nihil.

* Papum.

* proditum.

* hostis.

LÆc igitur prima lex in amicitia sanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excusatio est, & minimè accipienda, cùm in cæteris peccatis, tum si quis contra rempub. amici causâ fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni & Scævola, locati sumus, ut nos longè prospicere oporteat futuros casus reipub. Deflexit enim jam aliquantulum de spatio curriculóque consuetudo majorum.

Prima lex in amicitia, ut neq; rogemus res turpes, nec faciamus rogati.

jorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Nunquid simile pop. Rom. audierat, aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici,& propinqui,quid in P.Scipionem Nasicam effecerint, sine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem*quoq;, quem modo posuimus,propter recentem pœnam Tib.Gracchi sustinuimus. De C. Gracchi autem tribunatu quid expectem,non libet augurari.Serpit enim deinde res,quæ proclivis ad perniciem,cùm semel cœpit,labitur. Videtis in tabella jam antè,quanta sit facta labes,primò Gabiniâ lege;biennio autem pòst,Cassiâ. Videre jam videor pop.Rom.à senatu disjunctum,multitudinisq; arbitrio res maximas agi. Plures enim discent,quemadmodum hæc fiant, quàm quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? quia sine sociis nemo quicquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis,ut si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, nè existiment ità se alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in rempub. peccantibus non discedant. Improbis autem pœna statuenda est;nec minor verò iis, qui secuti erunt alterum, quàm iis qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle?quis potentior?qui, cùm imperator bello Persico servitute Græciam liberâsset,propterq;invidiam in exilium missus esset,ingratè patriæ*injuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xx annis antè apud nos fecerat Coriolanus. His adjutor contra patriam inventus est nemo:itaq; mortem sibi uterq; consciv it. Quare talis improborum consensio, non modò excusatione amicitiæ tegenda non est,sed potiùs omni supplicio vindicanda: ut nè quis sibi concessum putet, amicum bellum patriæ inferentem sequi. Quod quidẽ, ut res cœpit ire,haud scio,an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis resp. post mortem meam futura sit, quàm qualis hodie sit.

* quoquo modo potuimus.

* *aliàs* invidiam.

Hæc

HÆc igitur prima lex amicitiæ ſanciatur, ut ab amicis honeſta petamus, amicorum causâ honeſta faciamus: neque expectemus quidem, dum rogemur; ſed ſtudium ſemper adſit, cunctatio abſit; conſilium verò dare gaudeamus liberè. Plurimùm in amicitia amicorum bene ſuadentiũ valeat autoritas: eáque adhibeatur ad monendum non modò apertè, ſed etiam acriter, ſi res poſtulabit; & autoritati adhibitæ pareatur. Nam quibuſdam, quos audio ſapientes fuiſſe habitos in Græcia, placuiſſe opinor mirabilia quædam (ſed nihil eſt, quod illi non perſequantur ſuis argutiis) Partim fugiendas eſſe nimias amicitias, nè neceſſe ſit, unum ſolicitum eſſe pro pluribus: Satis ſupérque eſſe ſibi ſuarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari moleſtum eſſe: Commodiſſimũ eſſe, quàm laxiſſimas habenas habere amicitiæ, quas vel adducas, cùm velis, vel remittas. Caput enim eſſe ad beatè vivendum ſecuritatem; quâ frui non poſſit animus, ſi tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt etiam multò inhumaniũs: (quem locum breviter perſtrinxi paulò antè) Præſidii, adjumentíque causâ, non benevolentiæ, neque charitatis, amicitias eſſe expetendas. Itaque, ut quiſque minimum firmitatis habeat, minimúmque virium, ità amicitias appetere maximé. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præſidia quærant, quàm viri; & inopes, quàm opulenti; & calamitoſi, quàm ii, qui putantur beati. O præclaram ſapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: quâ à diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius. Quæ eſt enim iſta ſecuritas? ſpecie quidẽ blanda, ſed re ipsâ multis locis repudianda eſt. Neque enim eſt conſentaneum, ullam honeſtam rem, actionémve, nè ſolicitus ſis, aut non ſuſcipere, aut ſuſceptam deponere. Quòd ſi curâ fugimus, virtus fugienda eſt, quæ

Honeſta ab amicis petenda; non niſi honeſta amicorum causâ faciendo.

Solem è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt.

necesse est, cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur, atque oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignavia fortitudo. Itaq; videas rebus injustis justos maximè dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. Ergò hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor (qui profectò cadit, nisi ex ejus animo extirpatam humanitatem arbitremur) quæ causa est, *ut amicitiam funditus tollamus è vita, nè aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest, motu animi sublato, non dico inter pecudem & hominem, sed inter hominem & saxum, aut truncum, aut quidvis generis ejusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui virtutem duram, & quasi ferream esse volunt: quæ quidem est cum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atque tractabilis, ut & bonis amici quasi diffundatur, & incommodis contrahatur. Quâobrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantùm valet, ut tollat è vita amicitiam: non plùs, quàm ut virtutes, quia nonnullas curas & molestias afferunt, repudientur. Cùm autem contrahat virtus amicitiam (ut suprà dixi) siqua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & adjungat: id cùm contingit, amor ibi exoriatur necesse est. Quid enim tam absurdum, quàm delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloriâ, ut ædificio, ut vestitu cultúque corporis: animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel (ut ità dicam) redamare possit, non admodum delectari? nihil est enim remuneratione benevolentiæ, nihil vicissitudine studiorum officiorúmq; jucundius. Quòd si etiam illud addimus, quod rectè addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tam alliciat, & tam attrahat, quàm ad amicitiam similitudo: concedatur profectò verum esse, ut bonos boni diligant, adsciscántq; sibi quasi pro-

Proprium animi bene constituti.

** cur.*

Stoici.

Morum similitudo amicitiam contrahit: Ὅμοιον ὁμοίῳ φίλον.

propinquitate conjunctos, atque naturâ: nihil est enim appetentius similium sui, nihil rapacius, quàm natura. Quamobrem hoc quidem Fanni & Scævola, constat (ut opinor) bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse: qui est amicitiæ fons, à natura constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non est enim inhumana virtus, neque immanis, neque superba; quæ etiam populos universos tueri, eisque optimè consulere soleat: quod non faceret profectò si à charitate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causâ fingunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiæ tollere. Non enim tam utilitas parta per amicum, quàm amici amor ipse delectat: tumq; illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum amore & studio est profectum. Tantúmq; abest, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus, & copiis, maximéq; virtute præditi, in qua plurimum est præsidii, minimè alterius indigeant, liberalissimi sint, & beneficentissimi. Atque haud scio, an nè opus sit quidem, nihil unquam omnino deesse amicis. Ubi enim studia nostra viguissent, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam operâ nostrâ nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consequuta est. Non ergò erunt homines divitiis affluentes, audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est (proh deûm fidem atque hominum!) qui velit, ut neque diligat quenquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim est tyrannorum vita; nimirum in qua nulla fides, nulla charitas, nulla stabilis benevolentiæ potest esse fiducia: omnia semper suspecta atque sollicita sunt; nullus locus est amicitiæ. Quis enim aut eum diligat, quem

Tyrannorum vita qualis.

quem metuit, aut eum, à quo se metui putat? Coluntur tamen simulatione amicitiæ duntaxat ad tempus: quòd si forte (ut fit plerunque) ceciderint; tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum.

In adversis cognoscuntur amici.

Quod Tarquinium dixisse ferunt tum, cùm exul esset, se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quósque infidos, cùm jam neutris gratiam referre posset. Quanquam miror, in illa superbia & importunitate, si quenquam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores, veros amicos parare non potuêre: sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles. Non enim solùm ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerunque efficit cæcos, quos complexa est. Itaque illi efferuntur fastidio ferè, & contumaciâ: neque quicquam insipiente fortunato intolerabilius *dari potest. Atque hoc quidem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, sperníque ab iis veteres amicitias, & *indulgeri novis. Quid autem stultius, quàm, *ut plurimùm copiis, facultatibus, opibus possint, cætera parare, quę parant, pecuniam, equos, famulos, vestes egregias, vasa pretiosa; amicos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ (ut ità dicam) supellectilem? Etenim cætera cùm parant, cui parent nesciunt, nec cujus causâ laborent. Ejus enim est istorum *quicquid est, qui vincit viribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certa possessio; ut, etiamsi illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis non possit esse jucunda. Sed hæc hactenus. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi termini deligendi. De quibus tres video sententias ferri, quarum nullam probo: Unam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmet ipsos: Alteram, ut nostra in amicos benevolentia illorum erga nos benevolentiæ pariter æqualitérque respondeat:

Fortuna cæca.

*Insipiente fortunato nihil intolerabilius * fieri.*

** Indulgere.*
** cium.*

Melius laudabiliúsque est amicos, quàm divitias parare.
** quodque.*

Qui sint in amicitia fines.

deat: Tertiam, ut, quanti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior. Nec enim illa prima vera est, ut quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. Quàm multa enim, quæ nostrâ causâ nunquam faceremus, facimus causâ amicorum! precari ab indigno, supplicare, tum acerbiùs in aliquem invehi, injectaríque vehementiùs: quæ in nostris rebus non satis honestè, in amicorum fiunt honestissimè. Multę quoque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahíque patiuntur, ut iis amici potiùs, quàm ipsi, fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus. Hoc quidem est nimis exiguè & exiliter ad calculos revocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum, & datorum. Ditior mihi & affluentior videtur esse vera amicitia: nec observare strictè, nè plus reddat, quàm acceperit. Neq; enim verendum est, nè quid excidat, aut nè quid in terram defluat, aut nè plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius verò ille finis determinus, ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunę fractior. Non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est: sed *potiùs eniti, & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducátque in spem cogitationémque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ constituendus est, si priùs, quid maximè reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitiæ potuisse reperiri, quàm ejus, qui dixisset, Ità amare oportere, ut si aliquando esset osurus. Nec verò se adduci posse, ut hoc (quemadmodum putaretur) à Biante dictum esse crederet, qui sapiens habitus esset unus è septem: sed impuri cujusdam, & ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quonam enim

* potiùs debet eniti.

Οὐ δεῖ φιλεῖν ὡς μισήσοντα, ἀλλὰ μᾶλλον μισεῖν ὡς φιλήσοντα. Arist. *Rhet.*

modo quisquam amicus ejus esse poterit, cujus se putabit inimicum esse posse? Quin etiam necesse erit cupere, & optare, ut quàm sæpissime peccet amicus, quò plures det sibi tanquam ansas ad reprehendendum. Rursum autem rectè factis, commodisque amicorum necesse erit angi, dolere, invidere. Quare hoc quidem præceptum, cujuscunque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potiùs præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis, ut nè quando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus. Quin etiam si minùs felices in deligendo fuissemus; ferendum id Scipio potiùs, quàm inimicitiarum tempus cogitandum, putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cùm emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, & voluntatum sine ulla exceptione communitas: ut etiam, siqua fortuna acciderit, ut minùs justæ amicorum voluntates adjuvandæ sint, in quibus eorum aut de capite agatur, aut fama, declinandum sit de via, modò nè summa turpitudo sequatur. Est enim, quatenus amicitiæ dari venia possit. Nec verò negligenda est fama: nèc mediocre telum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam civium; quam blanditiis & assentationibus colligere turpe est. Virtus, quam sequitur charitas, minimè repudianda est. Sed sæpe (redeo enim ad Scipionem, cujus omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligentiores essent: capras & oves quot quisque haberet, dicere posse; amicos quot haberet, non posse dicere: & in illis quidem parandis curam adhibere; in amicis eligendis negligentes esse; nec habere quasi signa quædam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, & constantes eligendi: cujus generis est magna penuria;

Quousque amicitia producenda sit.

tia; & judicare difficile est sanè, nisi expertum. Experiendum autem est in ipsa amicitia: ità præcurrit amicitia judicium, tollitque experiendi potestatem. Est igitur prudentis sustinere, ut *cursum, sic impetum benevolentiæ, quo utamur, quasi * aquis tentatis, sic amicitiis, aliquâ parte periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpe in parva pecunia perspiciuntur, quàm sint leves: quidam autem quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magna. Si verò erunt aliqui reperti, qui, pecuniam præferre amicitiæ, sordidum existiment: ubi eos inveniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitiæ non anteponant; ut, cùm ex altera parte proposita hæc sint, ex altera *vis amicitiæ, non multò illa malint? Imbecilla enim * natura est ad contemnendam potentiam: quam etiamsi, neglectâ amicitiâ, consecuti sunt, excusatum iri se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitiæ difficillimè reperiuntur in iis, qui in honoribus, réq; publica versantur. Ubi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? (hæc ut omittam) quàm graves, quàm difficiles plerisque videntur calamitatum societates! ad quas, non est facilè inventus, qui descendat. Quanquam Ennius rectè,

Amicus certus in re incerta cernitur.

Tamen hæc duo, levitatis & infirmitatis pleroſque convincunt: aut si in bonis rebus contemnunt amicos, aut si in malis deserunt. Qui igitur utraque in re gravem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maximè raro hominum genere judicare debemus, & penè divino. Firmamentum autem stabilitatis constantiæque ejus, quam in amicitia quærimus, fides est. Nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicem præterea, & communem, & consentientem, * & qui rebus iisdem moveantur, eligi

Difficile est amicum fidum & constantem invenire.

* currum.

* equis temperatis.

* Jus.

* *Aliàs* humana natura.

Graves pleriſque videntur calamitatum ſocietates.

Fides, ſtabilis amicitiæ fundamentum.

* *Aliàs*, id est, qui rebus.

ligi par est: quę omnia pertinent ad fidelitatem. Neq; enim fidum potest esse multiplex ingenium, & tortuosum: neque verò, qui non iisdem rebus movetur, & natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendum eôdem est, ut nè criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat *illatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, constantiam. Ità fit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri (quem eundem sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia. Primum, nè quid fictum sit, néve simulatum: Apertè enim vel odisse, magis *ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam. Deinde, non solùm ab aliquo illatas criminationes repellere, sed nè ipsum quidem esse suspicioſum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suavitas quædam oportet sermonum, atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitiæ. Tristitia autem, & in omni re severitas absit. Habet illa quidem gravitatem, sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem facilitatémque proclivior. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis. Nunquando amici novi, non indigni amicitiâ, veteribus sint anteponendi; ut equis vetulis, teneros anteponere solemus. Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrimæ quæque (ut ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suavissimæ: verúmque illud est, quod vulgò dicitur, Multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiæ munus expletum sit. Novitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conservanda est: Maxima est enim vis vetustatis & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cujus modò

* Oblatis.

* ingenui.

Tristitia & severitas abesse debent ab amicitia.

Novi amici non sunt veteribus anteponendi.

Notandum proverbium.

mentionem

mentionem feci) si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentiùs utatur, quàm intrectato, & novo. Nec modò in hoc, quod est animal, sed in iis etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo valet: cùm locis etiam ipsis montuosis delectemur, & sylvestribus, in quibus diutiùs commorati sumus. Sed maximum est in amicitia, Superiorem parem esse inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam sunt: qualis erat Scipionis, in nostro (ut ità dicam) grege. Nunquam se ille Philo, nunquam *Rutilio, nunquam Mummio antepositi, nunquam inferioris ordinis amicis: Q. verò Maximum fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, quòd is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat; suósq; omnes per se esse posse ampliores volebat. Quod faciendum, imitandúmque est omnibus; ut, si quam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis, communicéntque cum proximis: ut, si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortunâ, eorum augeant opes, eísque honori sint & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam stirpis & generis, in famulatu fuerint, cùm cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen charitatem in pastores, quos patres suos multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multò profectò magis in veris patribus cernísque faciendum. Fructus enim ingenii, & virtutis, omnísque præstantiæ tum maximè capitur, cùm in proximum quemq; confertur. Ut igitur ii, qui sunt in amicitiæ conjunctionísque necessitudine superiores, æquare se cum inferioribus debent: sic inferiores dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortunâ, aut dignitate superari. Quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant: póque magis, si aliquid habere se putant, quod officiosè,

* Rupilio.

Superior ætate, colendus est

ficiosè aut amicè, & cum labore suo aliquo factum queant dicere. Odiosum sanè genus hominum, officia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt; non commemorare, qui contulit. Quamobrem ut ii, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia: sic quodammodo inferiores extollere. Sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cùm ipsi se contemni putant: quod non ferè contingit nisi iis, qui etiam contemnendos se arbitrantur: qui hac opinione non modò verbis, sed etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum est, primùm, quantum ipse efficere possis: deinde etiam, quantum ille, quem diligas, atque adjuves, possit sustinere. Non enim tu possis (quantùm vis licèt excellas) omnes tuos ad honores amplissimos perducere: ut Scipio P. * Rutilium potuit consulem efficere, fratrem ejus * Lucium non potuit. Quòd si etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino amicitiæ, corroboratis jam confirmatisque & ingeniis, & ætatibus, judicandæ sunt. Nec, siqui ineunte ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt. Isto enim modo nutrices & pædagogi jure vetustatis plurimum benevolentiæ postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo colendi. Aliter enim amicitiæ stabiles permanere non possunt. Dispares enim mores disparia studia sequuntur, quorũ dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi, quòd tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum studiorúmq; distantia. Rectè etiam præcipi potest in amicitiis, nè quis intemperatâ quadam benevolentiâ (quod persæpe fit) impediat magnas utilitates amicorum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam Neopto-

Meminisse debet is, in quem collatum est beneficium; non commemorare, qui contulit.

Χάριν λαβὼν μεμνησο· δοὺς δ' ἐπιλάθου.

Proverb. Gr.

* Rupilium.
* Lælium.

Amicitiæ ætate provectâ judicandæ sunt.

Dispares mores disparia studia sequuntur.

Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impedientem, audire voluisset. Et sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quòd desiderium non facilè ferat, is & animus est, mollisq; naturâ, & ob eam ipsam causâ in amicitia parùm justus. Atque in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, & quid patiare à te impetrari. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitiis dimittendis nonnunquam necessaria. Jam enim à sapientum familiaritatibus, ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiæ sunt remissione usûs dirimendæ, & (ut Catonem dicere audivi) diffluendæ magis, quàm discindendæ sunt: nisi quædam admodum intolerabilis injuria exarserit; ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio, disjunctióque facienda sit. Sin autem morum aut studiorum commutatio quædam (ut fieri solet) facta erit, aut in reipublicæ partibus dissidio intercesserit: (loquor enim, ut paulò antè dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitiis) cavendum erit, nè non solùm amicitiæ deponi, sed inimicitiæ etiam suscepti videantur. Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se removerat (ut scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in rep. alienatus est à collega nostro Metello. Utrumq; egit graviter, auctoritate, & offensione animi non acerbâ. Quamobrem primùm danda opera est, nè qua amicorum simultas fiant: sin tale aliquid evenerit, ut extinctæ potius amicitiæ, quàm oppressæ esse videantur. Cavendum verò est, nè etiam in graves inimicitias conver-

Neoptolemus. Lycomedes.

Considerandum est, quid ab amicis petatur, quid nos petamus.

Dissuendæ magis, quàm discindendæ amicitiæ.

convertant se amicitiæ, è quibus jurgia, maledictæ contumeliæ gignuntur. Quæ tamen si tolerabiles erunt, ferendæ sunt: & hic honos veteri amicitiæ tribuendus est, ut in culpa sit qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum atq; incommodorum una cautio est, atq; una provisio, ut nè nimis citò diligere incipiamus, néve indignos. Digni autem sunt amicitiâ, quibus in ipsis inest causa cur diligantur. Rarum istud genus (& quidem omnia præclara rara) nec quicquam difficilius, quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed pleriq; neque in rebus humanis quicquam bonum nôrunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tanquam pecudes, eos potissimùm diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. Itaque pulcherrimâ illâ & maximè naturali carent amicitiâ, per se, & propter se expetendâ: nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis amicitiæ qualis & quanta sit. Ipse enim se quisq; diligit, non ut aliquam à se ipse mercedem exigat charitatis suæ, sed quòd per se sibi quisq; charus est: quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur. Est enim is amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quòd si hoc appâret in bestiis, volucribus, agrestibus, natantibus, cicuribus, feris; primùm, ut se ipsæ diligant (id enim pariter cum omni animante nascitur) deinde, ut requirant, atq; appetant, ad quas se applicent ejusdem generis animantes: idque faciunt, cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani: quantò id magis in *homine fit naturâ, qui & se ipse diligit, & alterum acquirit, cujus animum ità cum suo commisceat, ut efficiat penè unum ex duobus? Sed plerique perversè, nè dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt; quæq; ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par est autem, primùm ipsum esse virum bonum,

Fide, sed cui vide.

Βεβαίως μὲν φίλος γίνε, χὴ τὰ ἔξης. *Isocrat.*

Amicus, alter idem.

* hominis sit natura. *Arist. defin. Amicitiam,* μίαν ψυχὴν δυοῖν σωμάτοιν ἐνοικοῦσαν. *Hinc* Ovid. *de* Pyl. & Oreſt. *Qui duo corporibus, mentibus unus erant.*

rum, tum alterum similem sui quærere. In talibus ea, quam jamdudum tractamus, stabilitas amicitiæ confirmari potest, cùm homines benevolentiâ conjuncti, primùm cupiditatibus iis, quibus cæteri serviunt, imperabunt: deinde æquitate justitiâq; gaudebunt, omniáq; alter pro altero suscipiet; neq; quicquam unquam, nisi honestum & rectum, alter ab altero postulabit; neq; solùm colent se inter se, ac diligent, sed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in iis pernicioſus est error, qui existimant libidinum peccatorúmque omnium patêre in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adjutrix à natura data est, non vitiorum comes: ut, quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quę summa sunt, pervenire, conjuncta & * sociata cum altera perveniret: quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus beatissimúsq; comitatus. Hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atq; jucunditas: ut, cùm hæc adsint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cùm optimum maximúmq; sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est, sine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus. Eâ verò neglectâ, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique erráſſe sentiunt, cùm eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quocirca (dicendum est enim sæpius) cùm judicaveris, diligere oportet; non, cùm dilexeris, judicare. Sed, cùm multis in rebus negligentiâ plectimur, tum maximè in amicis & deligendis, & colendis. Præposteris enim utimur consiliis, & acta agimus, quod vetamur veteri proverbio. Nam implicati citro & citro, vel usu diuturno, vel etiam officiis, repentè in medio cursu amicitias, exortâ aliquâ offensione,

Nihil præter honestum & rectum ab amicis petendum est.

Non debet verecundia ab amicitia abesse.

* consociata.

— 20

Apophthegma.

Judicandum est prius, quàm diligamus.

Actum agere, *Proverb.*

sione, dirumpimus. Quò etiam magis vituperanda est rei maximè necessariæ tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de cujus utilitate omnes uno ore consentiunt: quanquam à multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam, atque ostentatio esse dicitur. Multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultúsq; delectat: honores verò, quorum cupiditate quidam inflammantur, quàm multi ità contemnunt, ut nihil inanius esse, nihil levius existiment? Itémq; cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idem sentiunt, & ii, qui ad remp. se contulerunt, & ii, qui rerum cognitione doctrinâque delectantur, & ii, qui suum negotium gerunt otiosi: postremò ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modò velint aliqua ex parte liberaliter vivere. Serpit enim nescio quo modo per omnium vitam amicitia: nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quinetiam, si quis asperitate eâ est, & immanitate naturæ, ut congressus & societatem hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus: tamen is pati non possit, ut non acquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitatis suæ. Atq; hoc maximè judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in solitudine uspiam collocaret; atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset, cuíq; non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum igitur illud est quod à Tarentino Archyta (ut opinor) dictum, nostros senes commemorare audivi, ab aliis fortasse quidam: Si quis cœlum ascendisset, naturámque

Timon Athenienſis, Anthropomiſus.

mq; mundi, & pulchritudinem ſyderum perſpexiſſet, inſuavem illam admirationem ei fore: quæ jucundiſſima fuiſſet, ſi aliquem, cui narraret, habuiſſet. Sic natura ſolitarium nihil amat: ſempérq; ad aliquod tanquam adminiculum annititur, quod in amiciſſimo quoq; dulciſſimum eſt. Sed cùm tot ſignis eadem natura declaret, quid velit, ac quærat, quid deſideret: obſurdeſcimus tamen neſcio quomodo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. Eſt enim varius & multiplex uſus amicitiæ, multæq; cauſæ ſuſpicionum, offenſionúmq; dantur, quas tum evitare, tum elevare, tum ferre ſapientis eſt. Una illa ſublevanda offenſio eſt, ut & *veritas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici ſæpe ſunt, & objurgandi: & hæc acciendа amicè, cùm benevolè fiunt. Sed neſcio quomodo verum eſt, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit; *Obſequiũ amicos, veritas odium parit.* Moleſta veritas eſt, ſi quidẽ ex ea naſcitur odiũ, quod eſt venenum amicitiæ: ſed obſequium multò moleſtius, quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri ſinit. Maxima autem culpa in eo eſt, qui & veritatem aſpernatur, & in fraudem obſequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia eſt: primùm, ut monitio acerbitate, deinde objurgatio contumeliâ careat. In obſequio autem (quoniam Terentiano verbo libenter utimur) comitas adſit: aſſentatio vitiorum adjutrix procùl amoveatur, quæ non modò amico, ſed nè libero quidem digna eſt. Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures clauſæ veritati ſunt, ut ab amico verum audire nequeat, hujus ſalus deſperanda eſt. Scitum eſt enim illud Catonis, Multò meliùs de quibuſdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces videantur: illos verum ſæpe dicere, hos nunquam. Atque illud abſurdum eſt, quòd ii ſciliçet, qui monentur, eam moleſtiam, quam debent ca-

Natura nihil ſolitarium amat.

* *Utilitati.*

An verum ſit Terentianum illud, Obſequium amicos, veritas odium parit.

Fugienda eſt aſſentatio.

Audienda eſt veritas.

pere, non capiunt: eam capiunt, quâ debent carere. Peccâsse enim se, non anguntur; objurgari, molestè ferunt: quod contrà oportebat; delicto dolere, objurgatione gaudere. Ut igitur & monere, & moneri proprium est veræ amicitiæ; & alterum liberè facere, non asperè; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitiis pestem esse majorem, quàm adulationem, blanditias, assentationem. Quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum, atq; fallacium, ad * voluptatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cùm autem omnium rerum simulatio est vitiosa, (tollit enim judicium veri, idque adulterat) tum amicitiæ repugnat maximè: delet enim veritatem, sine qua nomen amicitiæ valere non potest. Nam cùm amicitiæ vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus: quî id fieri poterit, si nè in uno quidem unus animus erit, idémq; semper, sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quàm animus ejus, qui ad alterius non modò sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur? *Negat quis? nego: ait? aio. Postremò imperavi egomet mihi, omnia assentari*, ut ait idem Terentius; sed ille sub Gnathonis persona: quod amici genus adhibere, omnino levitatis est. Multi autem Gnathonum similes cùm sint, loco, fortunâ, famâ superiores: horum est assentatio molesta, cùm ad vanitatem accessit autoritas. Secerni autem blandus amicus à vero, & internosci tam potest adhibitâ diligentiâ, quàm omnia fucata & simulata à sinceris atque veris. Concio quæ ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid interst inter popularem, id est, assentatorem & levem civem, & inter constantem, severum & gravem. Quibus blanditiis C. Papyrius consul nuper influebat in aures concionis, cùm ferret legem de tribunis pleb.

Assentatio amicitia pestis.

Amicitia unum quasi animum ex pluribus facit.

Papyrius consul blanditiis in aures concionis influebat.

pleb. reficiendis? Dissuasimus nos. Sed nihil de me; de Scipione dicam libentiùs. Quanta illi (Dii immortales) fuit gravitas! quanta in oratione majestas! ut facilè ducem populi Rom. non comitem diceres: sed assuistis, & est in manibus oratio. Itaq; lex popularis suffragiis populi repudiata est, atq; (ut ad me redeam) meministis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino consulibus, quàm popularis lex de sacerdotiis C. Licinii Crassi *videbatur: cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atq; is primùm instituit in forum *versibus agere cum populo. Tamen illius vendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facilè vincebat. Atque id actum est prætore me, quinquennio antequam consul sum factus. Itaque re magis, quàm autoritate, causa illa defensa est. Quòd si in scena, id est, in concione, in qua rebus fictis & adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modò id patefactum & illustratum est: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua nisi (ut dicitur) *apertum pectus videas, tuúmq; ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: nè amare quidem, aut amari possis, cùm, id quàm verè sciat, ignores. Quanquam ista assentatio, quamvis periculosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque eâ delectatur. Ità fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maximè, qui ipse sibi assentetur, & se maximè ipse delectet. Omnino est amans sui virtus: optimè enim se ipsa novit, quámque amabilis sit, intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Virtute enim ipsâ non tam multi præditi esse, quàm videri volunt. Hos delectat assentatio: his fictus ad eorum *voluntatem sermo cùm adhibetur, orationem illam vanam, testimonium esse laudum suarum putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cùm alter verum

* Jubebatur.

* Versus.

Veritas in scena valet multò magis in amicitia.

* Apertum amici pectus.

Assentationem amat, qui ipse sibi assentatur.

* Voluptatem.

rum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdiis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites glorioſi. *Magnas verò agere gratias Thaïs mihi?* Satis erat respondere, Magnas: *Ingentes*, inquit: Semper auget assentatio id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem quamvis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allectant & invitant: tamen etiam graviores, constantioresque admonendi sunt, ut animadvertant, nè callidâ assentatione capiantur. Apertè enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus ille, & occultus nè se insinuet, studiosè cavendum est: nec enim facillimè agnoscitur, quippe qui etiam adversando sæpe assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus vicisse videatur. Quid autem turpius, quàm illudi? Quod nè accidat magis cavendum est, ut in Epicureo:

Semper auget assentatio.

Nota.

Hodie me ante omnes comicos stultos senes
Versaris, atque luseris lautissimè:

Hæc enim in fabulis stultissima persona est, improvidorum, & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id est, sapientum (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leves amicitias *deflexit oratio. Quamobrem ad illam primam redeamus, eámque ipsam concludamus aliquando. Virtus, virtus inquâ, C. Fanni, & tu Q. Muci, & conciliat amicitias, & conservat. In ea est enim convenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia. Quæ cùm se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit, agnovitque in alio, ad id se admovet, vicissimque accipit illud, quod in altero est: ex quo eorum exardescit sive amor, sive amicitia; utrumque enim dictum est ab amando. Amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames,

*Aliàs defluxit.

Epilogus disputationis de amicitia.

Virtus conciliat amicitias & conservat.

Quid sit amare.

ámes, nullâ indigentiâ, nullâ utilitate quæsitâ. Quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minùs secutus sis. Hac nos adolescentes benevolentiâ senes illos, L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, T. Gracchum, Scipionis nostri socerũ dileximus. Hęc etiam magis elucet inter æquales: ut inter me & Scipionem, L. Furium, P. Rutilium, Sp. Mummium. Viciſſim autem senes in adoleſcentium charitate acquieſcimus: ut ego in veſtra & in Q. Tuberonis equidem etiam admodum adoleſcens, P. Rutilii & A. Virginii familiaritate delector. Quandoquidem enim ità ratio comparata eſt vitæ, naturæ q̃; noſtræ, ut alia ætas oriatur ex alia: maximè quidem optandum eſt, ut cum æqualibus poſſis vivere, quibuſquam tanquam è carceribus emiſſus, cum iiſdem ad calcem (ut dicitur) pervenire poſſis. Sed quoniam res humanæ fragiles caducæq́; ſunt, ſemper aliqui acquirendi ſunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. Charitate enim, benevolentiâque ſublatâ, omnis eſt è vita ſublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quanquam eſt ſubitò ereptus, vivit tamen, ſempérque vivet. Virtutem enim ſemper amavi illius viri, quæ extincta non eſt: nec mihi ſoli verſatur ante oculos, qui illam ſemper in manibus habui; ſed etiam poſteris erit clara & inſignis. Nemo unquam animo aut ſpe majora ſuſcipiet, qui ſibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis poſſim comparare. In hac mihi de republica conſenſus, in hac rerum privatarum conſilium, in eadem requies plena oblectationis fuit: nunquam illum, nè minimâ quidem re, offendi, quod quidem ſenſerim; nihil audivi ex eo ipſe, quod nollem. Una domus erat, idem victus, iſque communis: neque ſolùm militia, ſed etiam peregri-

—Amicitias tu tibi jungo pares. Ovid.

Virtus ignara ſepulchri eſt.

nationes, rusticationésq; communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne otium tempúsque contrivimus. Quarum rerum recordatio & memoria si unà cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi viri, atque amantissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, aluntúrque potiùs, & augentur cogitatione, & memoriâ. Et si planè illis orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim jam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem brevia tolerabilia esse debent, etiamsi magna sint. Hæc habui de amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ità virtutem locetis (sine qua amicitia esse non potest) ut, eâ exceptâ, nihil amicitiâ præstabilius esse putetis.

M. T. C. Lælii, seu de amicitia, finis.

M. T.

M. T. CICERONIS CATO MAJOR, SEU DE SENectute ad T. Pomponium Atticum.

DIALOGI PERSONÆ.

SCIPIO, CATO, LÆLIUS.

PRÆFATIO.

O Tite, si quid ego adjûro, curámve levâſſo,
Quæ nunc te coquit, & verſat ſub pectore fixa,
*Ecquid erit * pretii?* * Prænd.

Licet enim verſibus iiſdem mihi affari te, Attice, quibus affatur Flaminium ille vir haud magna in re, ſed fidei plenus: quanquam certò ſcio non, ut Flaminium,

Sollicitari te, Tite, ſic, noctéſque, diéſque. Attice,

Novi enim moderationem animi tui, & æquitatem; téque non cognomen ſolùm Athenis deportâſſe, ſed humanitatem & prudentiam intelligo. Et tamen ſuſpicor iiſdem rebus te, quibus meipſum ſentio interdum, graviùs commoveri: quarum conſolatio & major eſt, & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi viſum eſt, de ſenectute aliquid ad te ſcribere: hoc enim onere, quod mihi tecum communè eſt, aut jam urgentis, aut certè adventantis ſenectutis, & te, & meipſum levari volo: etſi te quidem id modeſtè, ac ſapienter, ſicut omnia, & ferre, & laturum eſſe certò ſcio. Sed mihi, cùm de ſenectute aliquid vellem ſcribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo

uterque noſtrûm communiter uteretur. Mihi quidem ità jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modò omnes abſterſerit ſenectutis moleſtias; ſed effecerit mollem etiam & jucundam ſenectutem. Nunquam igitur ſatìs laudari dignè poterit philoſophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis ſine moleſtia poſſit degere. Sed de cæteris & diximus multa, & ſæpe dicemus. Hunc verò librum de ſenectute ad te miſimus. Omnem autem ſermonem tribuimus, non Tithono, ut Ariſto Chius, nè parum eſſet autoritatis, tanquam in fabula: ſed M. Catoni ſeni, quò majorem autoritatem haberet oratio. Apud quem, Lælium & Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facilè ſenectutem ferat; iiſque eum reſpondentem. Qui ſi eruditiùs videbitur diſputare, quàm conſuevit ipſe in ſuis libris, attribuito Græcis literis: quarum conſtat eum perſtudioſum fuiſſe in ſenectute. Sed quid opus eſt plura? Jam enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtram omnem de ſenectute ſententiam.

Perſonarum dignitas addit orationi autoritatem.

DIALOGUS.

P. SCIPIO, C. LÆLIUS, ET CATO interlocutores.

SCIPIO.

SÆpenumero admirari ſoleo cum hoc C. Lælio, tum cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectámque ſapientiam, tum vel maximè, quòd ſenectutem tuam nunquam tibi gravem eſſe ſenſerim: Quæ pleriſque ſenibus ſic odioſa eſt, ut onus ſe Ætnâ gravius dicant ſuſtinere. *Cato.* Rem haud ſanè, Scipio & Læli, difficilè admirari videmini. Quibus enim nihil opis eſt in ipſis ad bene beatéq; vivendum, iis omnis gravis eſt ætas: qui autem omnia bona

bona à seipsis petunt, iis nihil potest malum videri, quod naturæ necessitas afferat. Quo in genere in primis est senectus: quam ut adipiscantur, omnes optant; eandem accusant adepti: Tanta est inconstantia, stultitia, atq; perversitas. Obrepere aiunt eam citiùs, quàm putâssent. Primùm, quis coëgit eos falsum putare? Quî enim citiùs adolescentiæ senectus, quàm pueritiæ adolescentia, obrepit? Deinde, quî minùs gravis esset iis senectus, si octingentesimum annum agerent, quàm si octogesimum? præterita enim ætas, quamvis longa, cùm effluxisset, nullâ consolatione permulcere posset stultam senectutem. Quocirca, si sapientiam meam admirari soletis (quæ utinam digna esset opinione vestrâ, nostróq; cognomine!) in hoc sumus sapientes, quòd naturam optimam ducem tanquam deum sequimur, eíq; paremus: A qua non verisimile est, cùm cæteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tanquam ab inerti poëta, esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, &, tanquam in arborum baccis, terræq; frugibus, maturitate tempestivâ, quasi vietum & caducum: quod ferendum est molliter sapienti. Quid enim est aliud, gigantum more bellare cum diis, nisi naturæ repugnare? *Læl.* Atqui Cato gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si (quoniam volumus, & speramus quidem certè senes fieri) multò antè à te didicerimus, quibus facillimè rationibus ingravescentem ætatem ferre possimus. *Cato.* Faciam verò, Lęli, præsertim si utriq; vestrûm gratum (ut dicis) futurum sit. *Scip.* Volumus sanè, nisi molestum est, Cato, tanquam aliquam viam longam confeceris, quâ nobis quoq; ingrediendum sit, istuc, quò perveneris, videre quale sit. *Cato.* Faciam, ut potero, Læli: sæpe enim interfui querelis meorum æqualium (*Pares autem cum paribus, veteri proverbio, facillimè congregantur*) * quæ

Γῆρας ὅταν μὲν ἀπῇ, πᾶς ἔυχε-ται· ἦν δ' ἔ ποτ' ἔλθῃ, Μέμφεται.

Cato sapiens dicebatur.

ἔπε θεῷ.

Quid sit gigantes cum diis bellare,

Θεομαχεῖν

Proverb. * quas.

C. Sali-

C.Salinator, quæ Spu. Albinus, homines consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant: tum, quòd voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent; tum, quòd spernerentur ab iis, à quibus esse coli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum. Nam si id culpâ senectutis accideret, eadem mihi usu evenirent, reliquíque omnibus majoribus natu, quorum ego multorum cognovi senectutem sine querela, qui se & à libidinum vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. Moderati enim, & nec difficiles senes, nec inhumani, tolerabilem agunt senectutem: importunitas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est. *Læl.* Est, ut dicis, Cato: sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem videri; id autem non posse multis contingere. *Cato.* Est illud quidem, Læli, aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia: ut Themistoclem ferunt Seriphio cuidam in jurgio respondisse, cùm ille dixisset, non eum suâ, sed patriæ gloriâ splendorem assecutum: Nec hercle, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis; nec, si tu Athenienses esses, clarus unquam fuisses. Quod eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia levis esse senectus potest nè sapienti quidem; nec insipienti, etiam in summa copia, non gravis. Aptissima omnino sunt, Scipio & Læli, arma senectutis, artes exercitationésque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cùm multùm diúque vixeris, mirificos afferunt fructus; nec solùm quia nunquam deserunt, nè in extremo quidem tempore ætatis, (quanquam id maximum est) verùm etiam, quia conscientia bene actæ vitæ, multorúmq; benefactorum recordatio jucundissima est. Ego quidem Q. Maximum, cum, qui Tarentum recepit, adoles-

In moribus est culpa, non in ætate.

Themistoclis responsio ad Seriphium quendam.

Ὅτι οὐκ ἂν αὐτὸς Σερίφιος ὢν ὀνομαστὸς ἐγένετο, οὐδ' εἰ σὺ Ἀθηναῖος.

Plut. Senectutis arma.

ſcens ità dilexi ſenem, ut æqualem: Erat enim in illo viro comitate condita gravitas; nec ſenectus mores mutaverat. Quanquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, ſed tamen jam ætate provectũ. Anno enim pòſt, quàm primùm conſul fuerat, ego natus ſum; cúmq; eo quartùm conſule adoleſcentulus miles profectus ſum ad Capuam; quintóq; anno pòſt ad Tarentum quęſtor; deinde ædilis; quadriennio pòſt factus ſum prætor: quem magiſtratum geſſi conſulibus Tuditano & Cethego. Tum quidem ille admodum ſenex, ſuaſor legis Cinciæ de donis & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, ut adoleſcens, cùm planè grandis eſſet: & Annibalem, juveniliter exultantem, patientiâ ſuâ molliebat: de quo præclarè familiaris noſter Ennius:

Capua Apuliæ civitas.

Cincia lex.

Unus homo nobis cunctando reſtituit rem.
Non ponebat enim rumores ante ſalutem:
Ergò póſtque magiſque viri nunc gloria claret.

Cunctator Fabius.

Tarentum verò quâ vigilantiâ, quo conſilio recepit? cùm quidem, me audiente, Salinatori, qui, amiſſo oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque ità dicenti, Meâ operâ (Q. Fabi) Tarentum recepiſti: Certè, inquit, ridens; nam niſi tu amiſiſſes, ego nunquam recepiſſem. Nec verò in armis præſtantior, quàm in toga; qui conſul iterum, Sp. Carvilio collegâ quieſcente, C. Flaminio tribuno plebis, quoad potuit, reſtitit, agrum Picenum & Gallicum viritim contra ſenatûs autoritatem dividenti. Augúrque cùm eſſet, dicere auſus eſt, optimis auſpiciis ea geri, quæ pro reipub. ſalute gererentur; quæ contra remp. fierent, contra auſpicia fieri. Multa in eo viro præclara cognovi: ſed nihil eſt admirabilius, quàm quomodo ille mortẽ M. filii tulit, clari viri, & conſularis. Eſt in manibus viri laudatio, quã cùm legimus, quem philoſophũ non contemnimus? nec verò ille in luce modò, atq; in oculis civium magnus; ſed intus, domíq; præſtantior.

Q. Fabii reſponſio ad Salinatorem, de recepto Tarento.

Εἷς οἰωνὸς ἄριστος, ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης. *Hom.*

ſtantior. Qui ſermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ ſcientia juris augurandi? multæ etiam, ut in homine Romano, literæ: omnia memoriâ tenebat, non domeſtica ſolùm, ſed etiam externa bella. Cujus ſermone ità tum cupidè fruebar, quaſi jam divinarem id, quod evenit, illo extincto, unde diſcerem, fore neminem. Quorſum igitur hæc tam multa de Maximo? Quia profectò videtis, nefas eſſe dictu, miſeram fuiſſe talem ſenectutem. Nec tamen omnes poſſunt eſſe Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedeſtres navaléſque pugnas, ut bella à ſe geſta, triumphóſque recordentur. Eſt etiam quietè, & purè, & eleganter actæ ætatis placida ac lenis ſenectus: qualem accepimus Platonis, qui uno & octogeſimo anno ſcribens mortuus eſt: qualem Iſocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inſcribitur, quarto & nonageſimo anno ſcripſiſſe dicitur, vixítque quinquennium poſtea: cujus magiſter Leontinus Gorgias, centum & ſeptem complevit annos: neq; unquam in ſuo ſtudio atque opere ceſſavit. Qui, cùm ex eo quæreretur, cur tamdiu vellet eſſe in vita: Nihil habeo, inquit, quod accuſem ſenectutem. Præclarum reſponſum, & docto homine dignum. Sua enim vitia inſipientes, & ſuam culpam in ſenectutem conferunt: quod non faciebat is cujus modò mentionem feci, Ennius:

Sicut fortis equus, ſpatio qui ſæpe ſupremo
Vicit Olympia, nunc ſenio confectus quieſcit.

equi fortis & victoris ſenectuti comparat ſuam: quem quidem probè meminiſſe poteſtis. Anno enim undeviceſimo poſt ejus mortem, hi conſules, T. Flaminius & M. *Attilius facti ſunt: ille autem *Cæpione & Philippo iterum conſulibus mortuus eſt, cùm ego quidem V & LX annos natus, legem Voconiam voce magnâ & bonis lateribus ſuaſiſſem. Sed annos LXX natus (tot enim vixit Ennius) ità ferebat duo, quæ

Not. uno *pro* primo.

* Acilius.
* Scipione.
Lex Voconia.

quæ maxima putantur, onera, paupertatem, & ſenectutem, ut eis penè delectari videretur. Etenim, cùm complector animo, quatuor cauſas reperio, cur ſenectus miſera videatur: unam, quòd avocet à rebus gerendis; alteram, quòd corpus faciat infirmum; tertiam, quòd privet omnibus ferè voluptatibus; quartum, quòd haud procul abſit à morte. Earum, ſi placet, cauſarum quantùm quæque valeat, quantúmque juſta ſit unaquæque, videamus. A rebus gerendis ſenectus abſtrahit. Quibus? an iis, quæ geruntur juventute & viribus? Nullæné igitur res ſeniles ſunt, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen adminiſtrentur? Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus, pater tuus, Scipio, ſocer optimi viri, filii mei? Cæteri ſenes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cùm rempub. conſilio & autoritate defendebant, nihil agebant? Ad Appii Claudii ſenectutem accedebat etiam, ut cæcus eſſet: tamen is, cùm ſententia ſenatûs inclinaret ad pacem, & fœdus faciendũ cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ verſibus perſecutus eſt Ennius,

Cur ſenectus miſera videatur.

Senectutem impedimento non eſſe rebus gerendis.

Appius cæcus

Quò vobis mentes, rectę quæ ſtare ſolebant
*Antehac, *dementi ſeſe flexêre ruinâ?*

* dementes.

cæteráque graviſſimé. Notum enim vobis carmen eſt: & tamen ipſius Appii extat oratio: atque hanc ille egit ſeptem & decem annis poſt alterum conſulatum cùm inter duos cõſulatus anni x interfluxiſſent, cenſórque ante conſulatum ſuperiorem fuiſſet. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem ſanè fuiſſe: & tamen ſic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt qui in re gerenda verſari ſenectutem negant: ſimiléſque ſunt, ut ſi qui gubernatorem in navigando nihil agere dicant, cùm alii malos ſcandant, alii per foros curſitent, alii ſentinam exhauriant; ille autem clavum tenens, ſedeat in puppi quietus. Non facit ea quæ juvenes: at verò multò majora & meliora facit.

Non

Non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; sed consilio, autoritate, sententiâ: quibus non modò non orbari, sed etiam augeri senectus solet. Nisi fortè ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cùm bella non gero: at senatui, quæ sunt gerendo, præscribo; & quomodo Carthagini, malè jamdiu cogitanti, bellum inferatur, multò antè denuntio: de qua non antè vereri desinam, quàm illâ excisam esse cognovero. Quam palmam utinam immortales dii tibi, Scipio, reservent lut avi reliquias persequare: cujus à morte hic tertius & tricesimus est annus: sed memoriam illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me censorem mortuus est, novem annis post meum consulatum, cùm consul iterum, me consule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ pœniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminus hastis, aut cominus gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententiâ. Quæ nisi essent in senibus, non summum concilium majores nostri appellâssent senatum. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam appellantur senes. Quòd si legere & audire voletis externa, maximas respub. ab adolescentulis labefactatas, à senibus sustentaras & restitutas reperietis.

Senatus à senio.

Γέροντες senes, unde γερουσία, summum concilium, apud Lacedæmonios.

Cedò, quî vestram remp. tantam amisistis tam citò? sic enim percontanti, ut est in Nævii poëtæ ludo, respondentur & alia, & hæc in primis,

Proveniebant oratores novi, stulti, adolescentuli.

Iambicus tetrameter.

Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia senectutis. At memoria minuitur. Credo. nisi exerceas eam, aut etiam si sis naturâ tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat: num igitur censetis eum, cùm ætate processisset, qui Aristides esset,

Memoriam in senectute non minui. Themistoclis memoria.

Lysi-

ysimachum ſalutare ſolitum? Equidem non modò os, qui ſunt, novi; ſed eorum patres etiam, & avos. Nec ſepulchra legens, vereor (quod aiunt) nè perdam memoriam: his enim ipſis legendis in memoriam redeo mortuorum. Nec verò quenquam ſenem audivi oblitum, quo loco theſaurum obruiſſet: omnia, quæ curant, meminerunt; vadimonia conſtituta, qui ſibi, quibus ipſi debeant. Quid juriſconſulti? Quid pontifices? Quid augures? Quid philoſophi ſenes? quàm multa meminerunt! Maneant ingenia ſenibus, modò permaneat ſtudium & induſtria. Nec ea ſolùm in claris & honoratis viris, ſed in vita etiam privata & quieta. Sophocles ad ſummam ſenectutem tragœdias fecit: qui propter ſtudium, cùm rem familiarem negligere videretur, à filiis in judicium vocatus eſt: ut, quemadmodum noſtro more, malè rem gerentibus patribus, bonis interdici ſolet; ſic illum, quaſi deſipientem, à re familiari removerent judices. Tum ſenex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proximè ſcripſerat, Oedipum Coloneum recitâſſe judicibus, quæſiſſéque num illud carmen deſipientis videretur? Quo recitato, ſententiis judicum eſt liberatus. Num igitur hunc, num Heſiodum, num Simonidem, num Steſichorum, num, quos antè dixi, Iſocratem, Gorgiam, num Homerum, num philoſophorum principes Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Socratem, num poſtea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidiſtis, Diogenem Stoicum coëgit in ſuis ſtudiis obmuteſcere ſenectus? An non in omnibus eis ſtudiorum agitatio vitæ æqualis? Agè, ut iſta divina ſtudia omittamus, poſſum nominare ex agro Sabino ruſticos * vicinos & familiares meos, quibus abſentibus nunquam ferè ulla in agro majora opera fiunt, non ſerendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quanquam in illis

Sophocles *ſenex tragœdias fecit.*

In judicium à filiis vocatus, ut qui eſſet deſipiens.

Sententiis judicum liberatus.

Ejus apologia,

Εἰ μὲν εἰμὶ Σοφοκλῆς, ἐ παραφρονῶ· εἰ δὲ παραφρονῶ, Σοφοκλῆς οὐκ εἰμί.

Catalogus ſenum ſtudioſorum.

* Romanos.

hoc

hoc minùs mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere. Sed iidem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere:

Serunt arbores, quæ alteri seculo prosint,

Statii duo fuerunt.

ut ait Statius noster in Synephebis. Nec verò dubitat agricola, quamvis senex, quærenti, cui serat, respondere, Diis immortalibus, qui me non accipere modò hæc à majoribus voluerunt, sed etiam posteris prodere. Melius Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente, quàm illud:

Statius Cæcilius.

Ædepol, senectus, si nil quicquam aliud vitii
Apportet secum, cùm advenit, id unum est satis,
Quòd quis vivendo multa, quæ non vult, videt:

Et multa fortasse, quæ vult. Atq; in ea quidem quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitiosiùs:

Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire eâ ætate esse se odiosum alteri.

Jucundum potiùs quàm odiosum. Ut enim adolescentibus bonâ indole præditis, sapientes senes delectantur, leviórque fit eorum senectus, qui à juventute coluntur & diliguntur: sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minùs intelligo me vobis, quàm vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus, non modò languida atq; iners non sit, verùm etiam sit operosa, & semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet, quale cujusq; studium in superiore vita fuit. Quid quòd etiam addiscunt aliquid? ut Solonem versibus gloriantem videmus; qui se, quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas literas senex didici. Quas quidem sic avidè arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens; ut [illegible] mihi nota essent, quibus me nunc exp[illegible] videtis. Quod cùm fecisse Socratem in [illegible] audirem; vellem equidem [illegible] (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis quoq; elabora[illegible]

Solonis versus Γηράσκω δ' αἰεὶ, πολλὰ διδασκόμενος.

Cato senex Græcas literas didicit, quas puer contempserat.

Nec

NEc nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim locus erat alter de vitiis senectutis) non plus, quàm adolescens etiam vires tauri aut elephantis desiderabam. Quod enim homini naturaliter infirmum est, eo uti decet: & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quàm Milonis Crotoniatæ? qui cùm senex esset, athletásq; in curriculo exercentes videret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrymánsq; dixisse, *At hi quidem jam mortui sunt.* Non verò tam isti, quàm tu ipse, nugator: neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus & lacertis tuis. Nihil Sextus* Ælius tale, nihil multis annis antè T. Coruncanius, nihil modò P. Crassus: à quibus jurà civibus præscribebantur; quorum usque ad extremum spiritum provecta est prudentia. Orator, metuo, nè languescat senectute: est enim munus ejus non ingenii solùm, sed laterum etiam, & virium. Omnino canorum illud in voce splendescit etiam, nescio quo pacto, in senectute; quod equidem non amisi adhuc, & tamen videris annos meos: sed tamen decorus est senio senis, quietus & remissus; facítque persæpe ipsa sibi audientiam diserti senis compta & mitis oratio. Quod si ipse exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim est jucundius senectute, stipatâ studiis juventutis? Anne eas quidem vires senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? Quo quidem opere quid potest esse præclarius? Mihi verò Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Æmilius & P. Africanus, comitatu nobilium juvenum fortunati videntur. Nec ulli bonarum artium magistri non beati videndi, quamvis consenuerint vires, atque defecerint: etsi ista ipsa defectio virium, adolescentiæ vitio efficitur sæpius, quàm senectutis. Libidinosa etenim, & intemperans adolescentia effœtum corpus tradit

Secunda vituperatio senectutis.

Senectutem eo nomine miseram non esse, quòd corpus infirmum reddat.

Milonis querimonia.

* Ælius.

Senectutem non officere oratori.

Cyri senis fortitudo.

tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cùm admodum senex esset, negat se unquam sensisse senectutem suam imbecilliorem factam, quàm adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer (qui cùm quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus esset, viginti & duos annos ei sacerdotio præfuit) ità bonis viribus esse in extremo tempore ætatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de meipso dicere, quanquam est id quidem senile; ætatiq; nostræ conceditur. Videtisne, ut apud Homerum sæpissime Nestor de virtutibus suis prædicet?

Se ipsum laudare senex quis potest.

Tertiam enim jam ætatem hominum vixerat; nec erat ei verendum, nè vera de se prædicans, nimis videretur aut insolens, aut loquax. Etenim (ut ait Homerus) ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus. Et tamen ille dux Græciæ nunquam optat, ut Ajacis similes decem habeat, aut ut Nestoris quandoque: quod si acciderit, non dubitat quin brevi Troja sit peritura. Sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogesimum; equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis esse viribus, quibus aut miles Punico bello, aut quæstor eodem bello, aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, cùm tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, M. * Attilio Glabrione consule: sed tamen, ut vos videtis, non planè me enervavit, non afflixit senectus: non curia vires meas desiderat; non rostra, non amici, non clientes, non hospites. Nec enim unquam sum assensus illi veteri laudatóque proverbio, quod monet, Maturè fieri senem, si diu velis esse senex. Ego verò me minùs diu senem esse mallem, quàm esse senem antèquam essem. Itaque nondum adhuc convenire me * valuit, quin fuerim cu-

Nestoris senectus & eloquentia in Iliad. primo. Decem Nestoris similes optat Agamemnon in secundo Iliad.

* Acilio.

Proverbium.

* voluit.

cupatus. At minus habeo virium quàm vestrûm utervis. Nec vos quidem T. Pontii centurionis vires habetis. Num idcirco ille est præstantior vobis? Moderatio modò virium adsit, & tantum, quantum quisque potest, nitatur: næ ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cùm humeris sustineret bovem: utrùm igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? Denique isto bono utare, dum adsit; cùm absit, nè requiras: nisi fortè adolescentes pueritiam, paululùm ætate progressi adolescentiam debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & via una naturæ, eáque simplex; suáque cuique parti ætatis tempestivitas est data. Ut enim infirmitas puerorum est, & ferocitas juvenum, & gravitas jam constantis ætatis; sic senectutis maturitas naturale quiddam habet, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, hospes tuus Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus; cùm ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere: cùm equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis officia & munera. Potest igitur exercitatio, & temperantia etiam in senectute conservare aliquid pristini roboris. Non sunt in senectute vires. Nec postulantur quidem vires à senectute: ergò & legibus & institutis, vacat ætas nostra muneribus iis, quæ non possunt sine viribus sustineri. Itaque non modò, quod non possumus, sed nè quantum possumus quidem, cogimur. At ità multi sunt imbecilli senes, ut nullum officii, aut omnino vitæ munus exequi possint. At id quidem non proprium senectutis est vitium, sed commune valetudinis. Quàm fuit imbecillus Pub. Africani filius, is, qui te adoptavit? quàm tenui, aut nullâ potiùs valetudine?

T. Pontii robur.

Milo.

Maturitas senectutis.

Masinissa Numidarum regis robur & tolerantia in senectute.

tudine? quod nisi ità fuisset, alterum ille extitisset lumen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi, doctrina uberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cùm nè id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum, Læli & Scipio, senectuti est, & ejus vitia diligentiâ * compensanda sunt. Pugnandum tanquam contra morbum est, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis: utendum exercitationibus modicis. Tantum cibi & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori solùm subveniendum est, sed etiam menti atque animo multò magis: nam hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute. Et corpora quidem defatigatione & exercitatione ingravescunt: animi autem se exercendo levantur. Nam, quos ait Cæcilius comicos stultos senes, hos significat credulos, oblivioſos, dissolutos: quæ vitia sunt non senectutis, sed inertis, ignavæ, somniculosæ senectutis. Ut petulantia, ut libido magis est adolescentum, quàm senum; nec tamen omnium adolescentum, sed non proborum: sic ista senilis stultitia, quæ deliratio appellari solet, senum levium est, non omnium. Quatuor robustos filios, & filias quinque, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & senex, & cæcus. Intentum enim animum, tanquam arcum, habebat, nec languescens succumbebat senectuti. Tenebat non modò auctoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant eum servi, verebantur liberi, charum omnes habebant; vigebat in ea domo patrius mos, & disciplina. Ità enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si nemini mancipata est, si usque ad extremum spiritum dominatur in suos. Ut enim adolescentem, in quo senile aliquid, sic senem, in quo adolescentis est aliquid, laudamus: quod qui sequitur, corpore senex esse

* corrigenda *Documenta ad resistendum senectuti.*

Corpus exercitatione ingravescit, animus levatur.

Deliratio.

Appius cæcus.

esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi Originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium, quascunq; defendi, nunc quàm maximè conficio orationes: Jus augurum, pontificum, civile tracto: multùm etiam Græcis literis utor; Pythagoreorúmque more, exercendæ memoriæ gratiâ, quid quôque die dixerim, audiverim, egerim, commemoro vesperi. Hæ sunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis. In his desudans atque elaborans, corporis vires non magnopere desidero. Adsum amicis, venio in senatum frequens, ultrόq; affero res multùm & diu cogitatas, eásque tueor animi, non corporis viribus. Quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem: sed, ut possim, facit acta vita. Semper enim in iis studiis laboribúsque viventi, non intelligitur, quando obrepat senectus. Ità sensim sine sensu ætas senescit, nec subitò frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

Originum libri à Catone scripti.

Pythagoreorum mos.

Μηδ' ὕπνον μαλακοῖσιν ἐπ' ὄμμασι προσδέξασθαι, Πρὶν ἥ ἡμερινῶν ἔργων ἕκαστον ἐπελθεῖν. Pythag.

SEquitur tertia vituperatio senectutis, quòd eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis! siquidem id aufert à nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum. Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis, & præclari viri; quæ mihi tradita est, cùm essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo: Nullam capitaliorem pestem, quàm corporis voluptatem, hominibus dicebat à Natura datam: cujus voluptatis avidæ libidines, temerè & effrænatè ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditiones, hinc rerumpublicarum eversiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: stupra inde, adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis

Tertia vituperatio senectutis.

Senectutem miseram non esse, quòd privet voluptatibus.

Oratio Archytæ contra voluptatem.

Ἡ ἡδονὴ δ' ἐλεεᾶ τῶν κακῶν

illecebris excitari, nisi voluptatis. Cúmque homini sive natura, sive quis deus, nihil mente præstabilius dedisset; huic divino muneri ac dono nihil tam esse inimicum, quàm voluptatem. Nec enim, libidine dominante, temperantiæ locum esse omnino, nec in voluptatis regno virtutem posse consistere: Quod quò magis intelligi posset, fingere animo jubebat tantâ incitatum aliquem voluptate corporis, quanta percipi posset maxima: nemini censebat fore dubium, quin tamdiu dum ità gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quocirca nihil esse tam detestabile, támque pestiferum, quàm voluptatem; Siquidem ea, cùm major esset, atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite patre ejus, à quo Caudino prælio Sp. Posthumius & T. Veturius consules superati sunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia populi Romani permanserat, se à majoribus natu accepisse dicebat: cùm quidem ei sermoni interfuisset Plato Athemensis, quem Tarentum venisse L. * Æmilio Appio Claudio consulibus, reperio. Quorsum hæc ut * intelligatis, si voluptatem aspernari ratione & sapientiâ non *possumus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ * effecerit, ut id non liberet quod non oporteret. Impedit enim consilium voluptas rationi inimica, ac mentis (ut ità dicam) perstringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Invitus quidé feci, ut fortissimi viri T. Flaminii fratrem, L. Flaminium è senatu ejicerem, septem annis postquà consul fuisset: sed notandam libidiné putavi. Illè enim cùm esset consul in Gallia, exoratus est in convivio à scorto, ut securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis. Hic Tito, fratre suo, censore (qui proximus ante me fuerat) elapsus est: mihi verò & Flacco nec tiqua

Menti voluptas inimica.

Plato quo tempore Tarentum venerit.

*Camillo.
* intelligeretis.
* possemus.
* efficeret.

Detestabile scelus à L. Flaminio factum ob voluptatem.

liquam probari potuit tam flagitiosa & tam perdita libido, quæ cum probro privato conjungeret imperii dedecus. Sæpe à majoribus natu audivi, qui se porrò pueros à senibus audiviſſe dicebant, mirari ſolitum C. Fabricium, quòd, cùm apud regem Pyrrhum legatus eſſet, audiſſet à Theſſalo Cinea, Athenis quendam eſſe qui ſe ſapientem profiteretur, eúmque dicere, Omnia, quæ faceremus, ad voluptatem eſſe referenda. Quod ex eo audientes, M. Curium & Titum Coruncanium optare ſolitos, ut id Samnitibus ipsíq; Pyrrho perſuaderet; quò faciliùs vinci poſſent, cùm ſe voluptatibus dediditſſent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum conſulem ſe pro republica quarto conſulatu devoverat. Nôrat eundem Fabricius, nôrat Coruncanius: qui cùm ex ſua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii facto, judicabant eſſe profectò aliquid naturâ pulchrum atque præclarum, quod ſuâ ſponte peteretur; quódque, ſpretâ & contemptâ voluptate, optimus quiſque ſequeretur. Quorſum igitur tam multa de voluptate? Quia non modò vituperatio nulla, ſed etiam ſumma laus ſenectutis eſt, quòd ea voluptates nullas magnopere deſiderat. Caret epulis, extructíſque menſis, & frequentibus poculis: caret ergò vinolentiâ, cruditate, & inſomniis. Sed ſi aliquid dandum eſt voluptati, quoniam ejus blanditiis non facilè obſiſtimus (divinus enim Plato eſcam malorum appellat voluptatem, quòd eâ videlicet homines capiantur, ut hamo piſces) quanquam immoderatis epulis careat ſenectus, modicis conviviis tamen poteſt delectari. C. Duillium M. filium, qui primus Pœnos claſſe devicerat, redeuntem à cœna ſenem ſæpe videbam puer: delectabatur cereo funali, & tibicine; quæ ſibi, nullo exemplo, privatus ſumpſerat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipſum jam revertor. Primùm habui ſemper

Epicurus philoſophus.

P. Decius ſe pro republ. devovit.

Voluptas malorum eſca.

Δέλεαρ τῶν κακῶν ἡ ἡδονή.

C. Duillius, primus Pœnos claſſe devicit.

semper sodales. Sodalitates autem, me quæstore, constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus, omnino modicè: sed erat tamen quidam fervor ætatis, quâ progrediente, omnia fiunt etiam indies mitiora. Neque enim ipsorum conviviorum delectationem, corporis voluptatibus magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus, metiebar. Bene enim majores nostri accubationem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, convivium nominârunt: meliùs quàm Græci; qui hoc idem tum compotationem, tum concœnationem vocant; ut, quod in eo genere minimum est, id maximè probare videantur. Ego verò, propter sermonis delectationem, tempestivis conviviis delector, nec cum æqualibus solùm, qui pauci jam admodum restant, sed cum vestra etiam ætate, atque vobiscum: habeóque senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis aviditatem auxit, potionis & cibi sustulit. Quòd si quem etiam ista delectant, nè omnino bellum indixisse videar voluptati, cujus est etiam fortasse quidam naturalis * motus: non intelligo, nè in istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senectutem. Me verò & magisteria delectant à majoribus instituta: & is sermo, qui, more majorum, à summo magistro adhibetur in poculo: & pocula, sicut in sympolio Xenophontis, minuta, atque rorantia: & refrigeratio æstate, * & vicissim aut sol, aut ignis hybernus. Quæ quidem in Sabinis etiam persequi soleo; conviviúmque vicinorum quotidie compleo: quod ad multam noctem, quàm maximè possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo, sed nec desideratio quidem. Nihil autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, cùm ex eo quidam jam confectâ ætate quæreret, uteretúrne rebus Venereis, Dii meliora, inquit: libenter verò istinc, tanquam

Convivium dicitur à *convivendo.*

συμπόσιον à συμπίνειν, id est, *à compotando.*

* modus.

Συμποσιαρχίαι. *Xenophontis Sympositum.*

* vicissim in hyeme, aut sol.

Pulchra Sophoclis responsio.

à

à domino agresti, ac furioso, profugi. Cupidis enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere: satiatis verò & expletis jucundius est carere, quàm frui. Quanquam non caret is, qui non desiderat. Ergò, non desiderare, dico esse jucundius, quàm frui. Quòd si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur libentiùs: primùm parvulis fruitur rebus, ut diximus: deinde iis, quibus senectus, etiamsi non abundè potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat; delectatur tamen etiam, qui in ultima: sic adolescentia, voluptates propè intuens, magis fortasse lætatur; sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans, tantùm, quantùm sat est. At illa quanti sunt, animum, tanquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secúmque (ut dicitur) vivere! Si verò habet aliquod tanquam pabulum studii, atque doctrinæ, nihil est otiosâ senectute jucundius. Mori videbamur in studio dimetiendi penè cœli atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio. Quoties illum lux, noctu aliquid describere ingressum; quoties nox oppressit, cùm cœpisset manè! Quàm delectabatur, cùm defectiones solis & lunæ multò nobis antè prædiceret! Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis! Quàm gaudebat bello suo Punico Nævius! quàm Truculento Plautus! quàm Pseudolo! Vidi etiam senem Livium, qui, cùm septem annis antequam ego natus sum, fabulam * edidisset, Cethego Tuditanóque consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi, & pontificii, & civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? Atqui eos omnes quos commemoravi, his studiis flagrantes senes vidimus: M. verò Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit Ennius,

Proverbium Senectus studiosa jucunda.

Gallus astrologus.

Livius Andronicus.

* Docuisset legit Gaza.

Suadæ medulla *M. Cethegus dictus.*

Ennius, quanto ſtudio exerceri in dicendo videbamus etiam ſenem! Quæ ſunt igitur epularum, aut ludorum, aut ſcortorum voluptates, cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem ſtudia ſunt doctrinæ, quæ quidem prudentibus & bene inſtitutis pariter cum ætate creſcunt: ut honeſtum illud Solonis ſit, quod ait verſiculo quodam (ut antè dixi) ſeneſcere ſe multa indies addiſcentem: quâ voluptate animi nulla certè poteſt eſſe major. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ullâ impediuntur ſenectute, & mihi ad ſapientis vitam proximè videntur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recuſat imperium; nec unquam ſine uſura reddit quod accepit, ſed aliàs minore, plerunque majore cum fœnore. Quanquam me quidem non fructus modò, ſed etiam ipſius terræ vis, ac natura delectat: quæ cùm gremio mollito ac ſubacto ſemen ſparſum excepit, primùm id occatum cohibet; ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata eſt: deinde tepefactum vapore & complexu ſuo diffundit, & elicit herbeſcentem ex eo viriditatem; quæ nixa fibris ſtirpium ſenſim adoleſcit, culmóque erecta geniculato, vaginis jam quaſi pubeſcens includitur: è quibus cùm emerſerit, fundit frugem ſpicæ ordine ſtructam, & contra avium minorum morſum munitur vallo ariſtarum. Quid ego vitium ſatus, ortus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non poſſum, ut meę ſenectutis *requiem oblectamentúmq; noſcatis. Omitto enim vim ipſam omnium, quæ generantur e terra, quę ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarum frugum aut ſtirpium minutiſſimis ſeminibus tantos truncos ramóſque procreat: malleoli, plantæ, ſarmenta, viviradices, propagines, nónne ea efficiunt, ut quemvis non ſine admiratione delectent? Vitis, quæ naturâ caduca eſt, &, niſi fulta ſit

Vid. ſupr. verſic. Græc. Solonis.

Agriculturæ laus.

**Requietem legit Priſcianus, lib. 2.*

ad terram fertur; eadem, ut se erigat, claviculis suis, quasi manibus, quicquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu, & erratico, ferro amputans coërcet ars agricolarum, nè sylvescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere in iis, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum, ea quæ gemma dicitur; à qua oriens uva sese ostendit; quæ & succo terræ, & calore solis augescens, primò est peracerba gustatu; deinde maturata dulcescit, vestitáque pampinis, nec modico tepore caret, & nimios solis *defendit ardores. Quâ quid potest esse cùm fructu lætius, tum aspectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me solùm (ut antè dixi) sed etiam cultura, & ipsa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum conjugatio, religatio, propagatio vitium, sarmentorúmq; ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immissio. Quid ego irrigationes, quid agri fossiones, repastinationésque proferam, quibus fit multò terra fœcundior? Quid de utilitate loquar stercorandi? dixi in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus nè verbum quidem fecit, cùm de cultura agri scriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, antè seculis fuit, Lacrtem lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum stercorantem facit. Nec verò segetibus solùm & pratis, & vineis, & arbustis res rusticæ lætæ sunt, sed pomariis etiam & hortis, tum pecudum pastu, & apum examinibus, tum florum omnium varietate. Nec consitiones modò delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil invenit agricultura solertius. Possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum: sed ea ipsa, quę dixi, sentio fuisse longiora. Ignoscetis autem, nam & studio rerum rusticarum provectus sum, & senectus est naturâ loquacior, nè ab omnibus eam vitiis videar vindicare.

*Defugit *legit Gaza.*

Cato de re Rustica.

Homerus ante Hesiodum.

vindicare. Ergò in hac vita Man. Curius, cùm de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphâſſet, conſumpſit extremum tempus ætatis: cujus quidem villam ego contemplans (abeſt enim non longè à me) admirari ſatis non poſſum vel ipſius hominis continentiam, vel temporum diſciplinam. Curio ad focum ſedenti magnum auri pondus Samnites cùm attuliſſent, repudiati ab eo ſunt. Non enim aurum habere, præclarum ſibi videri dixit; ſed iis, qui haberent aurum, imperare. Poterátne tantus animus non jucundam efficere ſenectutem? Sed venio ad agricolas, nè à meipſo recedam. In agris erant tum ſenatores, id eſt, ſenes. Siquidem L. Quintio Cincinnato in agro aranti nuntiatum eſt, eum dictatorem eſſe factum: cujus dictatoris juſſu magiſter equitum C. Servilius Ahala, Sp. Melium, regnum appetentem, & occupare volentem interemit. A villa in ſenatum accerſebantur & Curius, & cæteri ſenes; ex quo qui eos accerſebant, viatores nominati ſunt. Num igitur eorum ſenectus miſerabilis fuit, qui ſe * agricolatione oblectabant? Meâ quidem ſententiâ, haud ſcio hic an ulla vita beatior eſſe poſſit: neque ſolùm officio, quòd hominum generi univerſo cultura agrorum eſt ſalutaris, ſed & delectatione quam dixi, & ſaturitate, copiâque omnium rerum, quæ ad victum hominum, & cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidam deſiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni aſſiduíque domini referta cella vinaria, olearia, mellaria, & penaria eſt, villáque tota locuples eſt: abundat porco, hœdo, agno, gallinâ, lacte, caſeo, melle. Jam hortum ipſi agricolæ ſuccidiam alteram appellant: tum conditiora facit hæc etiam, ſupervacanei operis aucupium, atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum olivetorúmque ſpecie dicam? Brevi expe-

Senatores *ſenes.*

A villa in ſenatum accerſebantur ſenes.

Viatores *unde.*

* *No. Marcellus legit*, agri cultione, *duabus dictionibus; an vitio ſcriptoris neſcio.*

diam

diam. Agro bene culto nihil poteſt eſſe nec uſu ubertius, nec ſpecie ornatius: ad quem fruendum non modò non retardat, verùm etiam invitat atque allectat ſenectus. Ubi enim poteſt illa ætas aut meliùs, aut æquè caleſcere, vel apricatione, vel igni? vel viciſſim umbris, aquiſve refrigerari ſalubriùs? Habeant igitur alii ſibi arma, ſibi equos, ſibi haſtas, ſibi clavam, & pilam, ſibi natationes, & curſus: nobis ſenibus ex luſionibus multis talos relinquant & teſſeras: id ipſum tamen, ut libebit: quoniam ſine his beata eſſe ſenectus poteſt. Multas ad res perutiles Xenophontis libri ſunt, quos legite, quæſo, ſtudioſè, ut facitis. Quàm copioſè ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui eſt de tuenda re familiari, qui oeconomicus inſcribitur! Atque, ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quàm ſtudium agri colendi; Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo; Cyrum minorem, Perſarum regem, præſtantem ingenio, atq; imperii gloriâ, cùm Lyſander Lacedæmonius, vir ſummæ virtutis, veniſſet ad eum Sardis, eíque dona à ſociis attuliſſet, & cæteris in rebus comem erga Lyſandrum atque humanum fuiſſe, & ei quendam conſeptum agrum, diligenter conſitum, oſtendiſſe. Cùm autem admiraretur Lyſander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum ſubactam, atque puram, & ſuavitatem odorum, qui afflarentur è floribus: tum eum dixiſſe, mirari ſe non modò diligentiam, ſed etiam ſolertiam ejus, à quo eſſent illa dimenſa, atque deſcripta: Et ei Cyrum reſpondiſſe, Atqui ego ſum omnia iſta dimenſus; mei ſunt ordines, mea deſcriptio; multæ etiam iſtarum arborum meâ manu ſunt ſatæ: Tum Lyſandrum, intuentem purpuram ejus, & nitorem corporis, ornatumque Perſicum multo auro, multiſque gemmis, dixiſſe, Rectè verò te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta eſt. Hac igitur fortunâ

Ἀγρὸν γὰρ τε λέγουσιν Ἀμαλθείης χάρας εἶναι.

Ager bene cultus quanti ſit.

Laudat Xenophontis libros omnes.

Xenophontis Oeconomicum laudat.

Cyrus minor agriculturæ ſtudioſus.

nâ frui licet ſenibus: nec ætas impedit, quò minùs & cæterarum rerum, & in primis agri colendi ſtudia teneamus uſque ad ultimum tempus ſenectutis. M. quidem Valerium Corvinum accepimus ad centeſimum annum vitam perduxiſſe, cùm eſſet actâ jam ætate in agris, eóſque coleret: cujus inter primum & ſextum conſulatum, ſex & quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantum ſpatium ætatis majores noſtri ad ſenectutis initium eſſe voluerunt, tantus illi curſus honorum fuit: atque ejus extrema ætas hoc beatior, quàm media, quòd autoritatis plus habebat, laboris verò minus. Apex autem ſenectutis eſt autoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello! quanta in Attilio Calatino! in quem illud elogium unicum,

Elogium.

Uno ore plurimæ conſentiunt gentes, populi primarium fuiſſe virum.

Πρῶτος ἀνὴρ ὅδ' ἔλιω ἄστεος ἐυρυόχλε.

Notum eſt ejus carmen inciſum in ſepulchro. Jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium eſſet fama conſentiens. Quem virum P. Craſſum, nuper Pontificem maximum! quem poſtea M. Lepidum, eodem ſacerdotio præditum, vidimus! Quid de Paulo aut Africano loquar? aut, ut jam antè, de Maximo? quorum non in ſententia ſolùm, ſed etiam in nutu reſidebat autoritas. Habet ſenectus, honorata præſertim, tantam autoritatem, ut ea pluris ſit, quàm omnes adoleſcentiæ voluptates. Sed in omni oratione mementote, eam me laudare ſenectutem, quæ fundamentis adoleſcentiæ conſtituta ſit. Ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum aſſenſu omnium dixi, Miſeram eſſe ſenectutem, quæ ſe oratione defenderet. Non cani, non rugæ repentè autoritatem afferre poſſunt: ſed honeſtè acta ſuperior ætas fructus capit autoritatis extremos. Hæc enim ipſa ſunt honorabilia, quæ videntur levia atq; communia; ſalutari, appeti, decedi, aſſurgi, deduci, redu-

ci, conſuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optimè morata, ità diligentiſſimè obſervantur. Lyſandrum Lacedæmonium (cujus modò mentionem feci) dicere aiunt ſolitum, Lacedæmone eſſe honeſtiſſimum domicilium ſenectutis: nuſquam enim tantum tribuitur ætati; nuſquam eſt ſenectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum eſt, cùm Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu veniſſet, in magno conſeſſu locum ei à ſuis civibus nuſquam datum: cùm autem ad Lacedæmonios acceſſiſſet, qui, cùm legati eſſent, in loco certo conſederant, conſurrexiſſe omnes illi dicuntur, & ſenem illum *ſeſſum recepiſſe. Quibus cùm à cuncto conſeſſu plauſus eſſet multiplex datus, dixiſſe ex iis quendam, Athenienſes ſcire, quæ recta eſſent, ſed facere nolle. Multa in noſtro collegio præclara ſunt: ſed hoc, de quo agimus in primis, quòd, ut quiſq; ætate antecellit, ità ſententiæ principatum tenet. Neq; enim ſolùm honore antecedentibus, ſed iis etiam, qui cum imperio ſunt, majores natu augures anteponuntur. Quæ ſunt igitur voluptates corporis cum autoritatis præmiis comparandæ? quibus qui ſplendidè uſi ſunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregiſſe; nec, tanquam inexercitati hiſtriones, in extremo actu corruiſſe. At ſunt moroſi, & anxii, & iracundi, & difficiles ſenes: ſi quærimus, etiam avari. Sed hæc morum vitia ſunt, non ſenectutis. At moroſitas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excuſationis, non illius quidem juſtę, ſed quæ probari poſſe videatur. Contemni ſe putant, deſpici, illudi: præterea in fragili corpore odioſa omnis offenſio eſt, quæ tamen omnia dulciora fiunt & bonis moribus, & artibus: idque tum in vita, tum in ſcena intelligi poteſt ex iis fratribus, qui in Adelphis ſunt: quanta in altero duritas, in altero comitas! Sic ſe res habet. Ut enim non omne vinum, ſic non omnis ætas vetuſtate coacęſcit.

Apud Lacedæmonios, honeſtiſſimum erat ſenectutis domicilium.

* ſeſſum.

Athenienſes ſciunt quæ recta ſint, ſed facere nolunt.

cescit. Severitatem in senectute probo, sed eam (sicut alia) modicam; acerbitatem nullo modo. Avaritia verò senilis quid sibi velit, non intelligo: potest enim quicquam esse absurdius, quàm, quo minus viæ restat, eo plus viatici quærere?

Senectutem hoc miseram non esse, quòd haud procul absit à morte.

Quarta restat causa, quæ maximè angere, atque sollicitam habere nostram ætatem videtur: appropinquatio mortis, quæ certè à senectute non potest longè abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non viderit! quæ aut planè negligenda est, si omnino extinguit animum; aut etiam appetenda, si aliquò eum deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui tertium certè nihil inveniri potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? Quanquam quis est tam stultus (quamvis sit adolescens) cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? Quinetiam ætas illa multò plures, quàm nostra, mortis casus habet. Faciliùs in morbos incidunt adolescentes, graviùs ægrotant, tristiùs curantur. Itaque pauci veniunt ad senectutem. Quod nisi ità accideret, meliùs & prudentiùs viveretur. Mens enim, & ratio, & consilium in senibus est, qui si nulli fuissent, nullę omnino civitates fuissent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud est crimen senectutis, cùm illud videatis cum adolescentia esse commune? Sensi ego tum in optimo filio meo, tum in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens diu se victurum: quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat. Quid enim est stultius, quàm incerta pro certis habere, falsa pro veris? At senex nè, quod speret, habet quidem. At est eò meliore conditione, quàm adolescens; cùm id, quod sperat ille, hic jam assecutus est. Ille vult diu viveret hic

Οἱ πρεσβύται τῶν νέων τὰ μὲν πολλὰ νοσέουσιν ἧσσον.
Hippocrat.

Omni ætati mortem esse communem.

Melior senis quàm adolescentis conditio.

hic diu vixit. Quanquam (ô dii boni) quid eſt in hominis vita diu? Da enim ſupremum tempus; exſpectemus Tarteſſiorum regis ætatem: fuit enim (ut ſcriptum video) Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi nè diuturnum quidem quicquam videtur, in quo eſt aliquid extremum: cùm enim id advenerit, tunc illud, quod præteriit, effluxit; tantùm remanet, quod virtute & rectè factis ſis conſecutus. Horæ quidem cedunt, & dies, & menſes, & anni; nec præteritum tempus unquam revertitur; nec, quid ſequatur, ſciri poteſt. Quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet contentus eſſe. Neque enim hiſtrioni, ut placeat, peragenda eſt fabula; modò, in quocunque fuerit actu, probetur: nec ſapienti uſque ad Plaudite, * vivendum. Breve enim tempus ætatis ſatis eſt longum ad bene honeſteque vivendum. Sin proceſſeris longiùs, non magis dolendum eſt, quàm agricolæ dolent, præteritâ verni temporis ſuavitate, æſtatem, autumnúmque veniſſe. Ver enim tanquam adoleſcentiam ſignificat, oſtenditq; fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, & percipiendis accommodata ſunt. Fructus autem ſenectutis eſt (ut ſæpe dixi) in antè partorum bonorum memoria, & copia. Omnia verò quæ ſecundum naturam fiunt, ſunt habenda in bonis. Quid eſt autem tam ſecundum naturam, quàm ſenibus emori? quod idem contingit adoleſcentibus, adverſante & repugnante naturâ. Itaque adoleſcentes mori ſic mihi videntur, ut cùm aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: ſenes autem, ſicut ſuâ ſponte, nullâ adhibitâ vi, conſumptus ignis extinguitur. Et quaſi poma ex arboribus, ſi cruda ſunt, vi avelluntur; ſi matura & cocta, decidunt: ſic vitam adoleſcentibus vis aufert, ſenibus maturitas. Quæ mihi quidem tam jucunda eſt, ut quò propiùs ad mor-

Tarteſſiorum rex, regnavit annos 80, vixit 120.

veniendum.

Veri ſimile adoleſcentia.

Adoleſcentia acerba, ſenij verò maturi mors.

tem accedam, eò citiùs quasi terram videar videre, aliquandóq; in portum ex longa navigatione esse venturus. Omnium ætatum certus est terminus; senectutis autem nullus certus est terminus; rectéq; in ea vivitur, quoad munus officii exequi & tueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quàm adolescentia, & fortior. Hoc est illud, quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est: cùm illi quærenti, Quâ tandem spe fretus, sibi tam audacter obsisteret, respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, cùm, integrâ mente, cæterisque sensibus, opus ipsa suum, eadem, quæ coagmentavit, natura dissolvit. Ut enim navem, ut ędificium idem destruit facillimè, qui construxit: sic hominem eadem optimè, quæ conglutinavit, natura dissolvit. Nam omnis conglutinatio recens, ægré; inveterata, facilè divellitur. Ità fit, ut illud breve vitæ reliquum, nec avidè appetendum senibus, nec sine causa deserendum sit. Vetátq; Pythagoras, in jussu Imperatoris, id est, Dei, de præsidio & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum, lamentísque vacare. Vult se charum, credo, suis esse. Sed haud scio, an meliùs Ennius:

Mors seni contemnenda.

Solonis responsum. Herodis Sophist. non dissimile responsum apud Philostr.

Γέρων ὀλίγα φοβεῖται.

Solonis elogium extat apud Plutarchum.

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit. Cur? Volito vivu' per ora virûm.

Ennii versus.

Non esse lugendam mortem censet, quam immortalitas consequatur. Jam, sensus moriendi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni. Post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certè est, & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis possit animo consistere? De qua non ità longâ disputatione

Non est lugenda mors, quam immortalitas consequatur.

tione opus esse videtur, cùm recorder non solùm L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus; non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursùm equorum incitaverunt; non M. Attilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conservaret; non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt; non avum tuum L. Paulum, qui morte suâ luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cujus interitum nè crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est: sed legiones quidem nostras (quod scripsi in Originibus) in eum locum sæpe profectas alacri animo, & erecto, unde se nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ii quidem non solùm indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino (ut mihi quidem videtur) rerum omnium satietas, vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? Sunt & ineuntis adolescentiæ num ea jam constans requirit ætas, quæ dicitur media? Sunt etiam hujus ætatis: nè ea quidem in senectute quæruntur. Sunt autem extrema quædam studia senectutis. Ergò ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. Quod cùm evenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam dicere vobis: quòd eò meliùs cernere mihi videor, quò ab ea propiùs absum. Ego vestros patres, P. Scipio, tuque C. Læli, viros clarissimos, mihiq; amicissimos, vivere arbitror, & eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda. Nam dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi opere perfungimur. Est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus & quasi demersus in terram, locum divinæ naturæ, æternitatiq; contrarium.

Qui pro patria mortui sint.

Οἱ ἄνθρωποι ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ τοῦτον τὸν χρόνον ζῶσιν, ὃς δὴ ὀνομάζεται βίος.

Apollonius apud Philost.

Anima est cœlestis origo.

Quare animus immortalis in corpora humana infusus sit.

rium. Sed credo deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quíque cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum, vitæ modo atque constantiâ. Nec me solùm ratio, ac disputatio impulit, ut ità crederem; sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & autoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreósque, incolas penè nostros, qui essent Italici Philosophi quondam nominati, nunquam dubitâsse, quin ex universa mente divina delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates, supremo vitæ die de immortalitate animorum disseruisset, is, qui esset sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cùm tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorúmq; prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cúmque animus semper agitetur, nec principium motûs habeat, quia ipse se moveat; nec finem quidem habiturum esse motûs, quia nunquam se ipse sit relicturus. Et, cùm simplex animi natura sit, neq; habeat in se quicquam admistum, dispar sui, atque dissimile, non posse eum dividi; quòd si non possit, non posse interire: magnóq; esse argumento, homines scire pleraq;, antequam nati sint, quòd jam pueri, cùm artes difficiles discant, ità celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primùm accipere videantur, sed reminisci & recordari. Hæc Platonis sunt ferè. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major hæc dicit: Nolite arbitrari, ô mihi chariſſimi filii, me, cùm à vobis discessero, nusquam, aut nullum fore: nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis; sed, eum esse in hoc corpore, ex iis rebus, quas gerebam, intelligebatis. Eundem igitur esse creditote, etiamsi nullum videbitis. Nec verò clarorum viro-

Σοφὸς Σοφοκλῆς, σοφὸς Εὐριπίδης, πάντων δ' ὁ σοφώτατος Σωκράτης.

Verba oraculi. Animorum immortalitas probatur.

Verba Cyri morientis, apud Xenophontem.

rum

sum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quò diutius memoriam sui teneremus. Mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, vivere; cùm exissent ex iis, emori: nec verò tum animum esse insipientem, cùm ex insipienti corpore evasisset: sed cùm omni admistione corporis liberatus, purus & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atque etiam, cùm hominis natura morte dissolvitur, cæterarum rerum perspicuum est quò quæque discedant: abeunt enim illùc omnia, unde orta sunt; animus autem solus, nec cùm adest, nec cùm discedit, apparet. Jam verò videtis nihil morti tam esse simile, quàm somnum. Atqui dormientium animi maximè declarant divinitatem suam: multa enim, cùm remissi & liberi sint, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cùm se planè corporis vinculis relaxaverint. Quare, si hæc ità sunt, sic me colitote, inquit, ut deum: sin unà interiturus est animus cum corpore; vos tamen deos verè tes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur & regunt, memoriam nostri piè inviolatéque servabitis. Cyrus quidem hæc moriens. Nos (si placet) nostra videamus. Nemo unquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos avos Paulum & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstantes viros, quos enumerare necesse non est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent; nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere posse. An censes (ut de meipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos nocturnósque domi militiæque susceptu rum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? Nónne melius multò fuisset, otiosam ætatem, & quietam, sine ullo labore & contentione, traducere? Sed nescio quomodo ani-

Σῶμα μὲν ὃν γαίης ἔχομεν, χὴ πάντες ἐς αὐτὴν Λυόμενοι κόνις ἐσμέν. Phocyl.

Nihil tam morti simile, quàm somnus.

Stulte, quid est somnus gelida nisi mortis imago? Ovid.

mus erigens se, posteritatem semper ità prospiciebat, quasi, cùm excessisset è vita, tum denique victurus esset. Quod quidem ni ità se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cujusque animus maximè ad immortalem gloriam niteretur. Quid, quòd sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nónne vobis videtur animus is, qui plus cernat, & longiùs, videre se ad meliora proficisci; ille autem, cujus obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros, quos colui & dilexi, videndi. Neque eos verò solùm convenire aveo, quos ipse cognovi: sed illos etiam, de quibus audivi, & legi, & ipse conscripsi. Quò quidem me proficiscentem haud sanè quis facilè retraxerit, néve tanquam Peliam recoxerit. Quòd si quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascam, & in cunis vagiam, valde recusem: nec verò velim, quasi decurso spatio, à calce ad carceres revocari. Quid enim habet vita commodi? quid non potiùs laboris? Sed habeat sané: habet certè tamen aut satietatem aut modum. Non libet enim mihi deplorare vitam: quod multi, & hi docti, sæpe fecerunt. Nec me vixisse pœnitet: quoniam ità vixi, ut frustra me natum non existimem; & ex vita istà discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo; commorandi enim natura diversorium nobis, non habitandi, dedit. O præclarum diem, cùm ad illud divinorum animorum concilium cœtúmq; proficiscar, & cùm ex hac turba & colluvione discedam! proficiscor enim non ad eos solùm viros, de quibus antè dixi, sed etiam ad Catonem meum; quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior; cujus à me corpus crematum est: quod contrà decuit ab illo meum. Animus verò non me deserens, sed respectans, in ea profectò loca discessit, quò mihi ipsi cernebat esse veniendum. Quem

Stulti iniquo animo mortem ferunt, sapientes verò aquissimo.

Sic vixit Cato, ut frustra se natum non existimaret. Commorandi, non habitandi diversorium habemus.

Ὦ ἡδεῖα ἡμέρα.

Apollon. ad tyran. mort. minitant.

ego meum casum fortiter ferre visus sum; non quòd æquo animo ferrem; sed me ipse consolabar, existimans non longinquum inter nos digressum & discessum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solùm non molesta, sed etiam jucunda. Quòd si in hoc erro, quòd animos hominum immortales esse credam; libenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo: sin mortuus (ut quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam; non vereor, nè hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. Quòd si non sumus immortales futuri, tamen extingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis est, tanquam fabulæ: cujus defatigationem fugere debemus, præsertim adjunctâ satietate. Habui hæc de senectute, quæ dicerem: ad quam utinam perveniatis! ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

Senectus peractio ætatis est, tanquam fabula.

M. T. Ciceronis de senectute finis.

M. T. CICERONIS PARADOXA, AD MARCUM BRUTUM.

ANimadverti, Brute, sæpe Catonem avunculum tuum, cùm in senatu sententiam diceret, locos graves ex philosophia tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi & publico: sed dicendo consequi tamen, ut illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eò majus est illi, quàm aut tibi, aut nobis, quia nos eâ philosophiâ plùs utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multùm discrepant ab opinione populari. Cato autem perfectus (meâ sententiâ) Stoicus, & ea sentit, quæ non sanè probantur in vulgus: & in ea est hæresi, quæ nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, sed minutis interrogatiunculis, & quasi punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. Quod cùm ità putarem, feci etiam audaciùs, quàm ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude virtutis, de diis immortalibus, de charitate patriæ, Stoicè solet, nullis oratoriis ornamentis adhibitis, dicere. Ego autem illa ipsa, quæ vix in gymnasiis & in otio Stoici probant, fudens conjeci in communes locos. Quæ quia sunt admirabilia contráque opinionem omnium, ab ipsis etiam παράδοξα appellantur: tentare volui, possémne proferri in lucem, id est, in forum, & ità dici, ut probarentur, an alia quædam essent erudita, alia popularis oratio. Eóque scripsi libentiùs, quòd mihi ista παράδοξα quę appellantur,

Paradoxa, id est, præter opinionem.

lantur, maximè videntur esse Socratica, longéq; verissima. Accipies igitur hoc parvum opusculum, lucubratum his jam contractioribus noctibus: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. Degustabis & hoc genus exercitationum mearum, quibus uti consuevi, cùm ea, quæ dicuntur in scholis θετικά, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum ut proferas, nihil postulo: non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa * Minerva Phidiæ; tale tamen est, ut ex eadem officina exîsse appareat.

* Ex ebore. Plin. lib. 34. cap. 8.

Ὅτι μόνον ἀγαθὸν τὸ καλόν· id est,
Quòd solum bonum honestum.

VEreor, nè cui vestrûm ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu, deprompta hæc videatur oratio. Dicam tamen, quod sentio, & dicam breviùs, quàm res tanta dici possit. Nunquam mehercule ego neq; pecunias istorum, neq; tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maximè adstricti sunt, voluptates, in bonis rebus, * aut expetendis, duxi: quippe cùm viderem, homines rebus his circumfluentes, ea tamen desiderare maximè, quibus abundarent. Neq; enim unquam expletur, nec satiatur cupiditatis sitis: neque ea solùm, quæ habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem continentissimorum hominum, majorum nostrorum, sæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla & commutabilia pecuniæ membra, solo verbo bona putaverunt appellanda; cùm re ac factis longè aliter judicavissent. Potéstne bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? Atqui ista omnia talia videmus, ut etiam imbecilli habeant, & obsint probis. Quamobrem, licet videat, si quis vult: plùs apud me tamen vera ratio valebit,

Pecunia & id genus alia non sunt in bonis numeranda.

*esse numerandas duxi. Πλούτου δ' οὐδὲν τέρμα. Theog.

Ὀνόματα πράγματος ἔρημα. Πολλοὶ μὲν πλουτοῦσι κακοὶ· ἀγαθοὶ δὲ τέρονται. Theog.

valebit, quàm vulgi opinio. Neq; ego unquam illum bona perdidisse dicam, si quis pecus aut supellectilem amiserit. Nec non sepe laudabo sapientem illum Biantem, ut opinor, qui enumeratur inter septem sapientes: cujus cùm patriam Prienem cepisset hostis, cæteriq; ità fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent; cùm esset admonitus à quodam, ut idem faceret: Ego verò, inquit, facio; nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ, nè sua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis, bonum? Si quid rectè sit, & honestè, & cum virtute, id bene fieri verè dicitur: &, quod rectum & honestum, & cum virtute est, id solum opinor bonum. Sed hæc videri possunt obscuriora, cùm sine appositione exemplorum lentiùs disputantur: vitâ atque factis illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtiliùs, quàm satis est, disputari videntur. Quæro enim à vobis, num ullam cogitationem habuisse videantur ii, qui hanc rempublicam tam præclarè fundatam nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti ad avaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates. Ponite ante oculos unumquemque regum. Vultis incipiam à Romulo? vultis, post liberam civitatem, ab iis ipsis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus ascendit in cœlum? iisne, quæ isti bona appellant? an rebus gestis atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minúsne gratas diis immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuisse, quàm* filicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Tarquinium Superbum. Brutum verò si quis roget, quid egerit in patria liberanda; si quis item reliquos ejusdem consilii socios, quid spectaverint, quid secuti sint: num quis [illegible] cui voluptas, cui divitiæ, cui denique, [illegible]

Epiphonema, quo concludit Biantis sententiam.

Inductione probat divitias à veteribus Romanis non habitas in albo bonorum.

* delicatas.

Enumeratio vehemens & copiosa.

um fortis & magni viri quicquam aliud propositum fuisse videatur? Quæ res ad necem Porsenæ Q. Mucium impulit sine ulla spe salutis suæ? Quæ vis Horatium Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? Quæ vis patrem Decium, qui filium devovit, ac immisit in armatas hostiũ copias? Quid continentia C. Fabricii? Quid tenuitas victûs M. Curii sequebatur? Quid duo propugnacula belli Punici Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginiensium adventum corporibus suis intercludendum putaverunt? Quid Africanus minor? quid major? Quid inter horum ætates interjectus Cato? Quid innumerabiles alii? Nam domesticis exemplis abundamus. * An cogitâsse quicquam putamus in vita sibi expetendum nisi quod laudabile esse & præclarum videretur? Veniant igitur irrisores hujus orationis ac sententiæ; & jam vel ipsi judicent, utrùm se horum alicujus, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui cælato auro & argento, qui Corinthiis operibus abundant; an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, similes esse malint. Atque hæc quidem, quæ modò huc, modò illùc transferuntur, facilè adduci solent, ut in rebus bonis esse negent: illud tamen arctè tenent, accuratéque defendunt, voluptatem esse summum bonum. Quæ quidem mihi vox pecudum videtur esse, non hominum. Tu, cùm tibi, sive deus, sive mater (ut ità dicam) rerum omnium natura dederit animum, quo nihil est præstantius, neq; divinius; sic te ipse abjicies, atq; prosternes, ut nihil inter te, atq; inter quadrupedem putes interesse? Quicquámne bonum est, quod non eum, qui possidet, meliorem facit? ut enim quisque est maximè boni particeps, ità & laudabilis maximè; neq; est ullum bonum, de quo non is, qui habeat, honestè possit gloriari. Quid autẽ est horũ voluptate? Meliorémne efficit, aut laudabiliorem virum?

* *aliàs*, An putabimus quenquam horum cogitâsse quicquam in vita sibi expetendum.

Voluptas non est summum bonum.

Repugnat bono meliorem non facere.

virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloriâ
* extollit. se & prædicatione * effert? Atqui si voluptas (quæ plurimorum patrociniis defenditur) in rebus bonis habenda non est, cáq; quò est major, eò magis mentem è sua sede & statu dimovet: profectò, nihil est
Conclusio. aliud bene & beatè vivere, nisi honestè & rectè vivere

Ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν. .i.
Quòd seipsâ contenta virtus ad beatè vivendum.

NEc verò ego M. Regulum ærumnosum, nec infelicem, nec miserum unquam putavi. Non enim magnitudo animi ejus cruciabatur à Pœnis, nõ gravitas, non fides, non constantia, non ulla virtus, non denique animus ipse, qui tot virtutum præsidio munitus, tantóq; comitatu circumseptus, cùm corpus ejus caperetur, capi certè ipse non potuit. C. verò Marium vidimus, qui mihi secundis in rebus unus ex fortunatis hominibus, in adversis unus ex summis viris videbatur: quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis, insane, nescis, quantas vires virtus habeat: nomen tantùm virtutis usurpas; quid ipsa valeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quíque in se uno ponit omnia. Cujus autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil potest esse certi, nihilque quod exploratum habeat permansurum sibi, nè unum quidem diem. Eum tu hominem terreto, si quem eris nactus istiusmodi, mortis aut exilii minis: mihi verò quicquid acciderit in tam ingrata civitate, nè recusanti quidem evenerit, non modò non repugnanti. Quid enim ego laboravi, aut quid egi, aut in quo vigilaverunt curæ & cogitationes meæ, siquidem nihil pepeti tale, nihil consecutus sum, ut in eo statu essem, quem neq; fortunæ temeritas, neq; inimicorum labefactaret injuria? Mortémne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus, an exilium, ut ab improbis de-

demigrandum sit? Mors terribilis est iis, quorum cum vita omnia extinguuntur; non iis, quorum laus emori non potest. Exilium autem terribile est iis, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus; non iis, qui omnem orbem terrarum unam urbem esse ducunt. Te miseriæ, te ærumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctésq; cruciaris, cui nec satis est, quod est, & id ipsum, quod habes, nè non diuturnum sit futurum, times. Te conscientiæ stimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimant judiciorum atq; legum. Quocunq; aspexisti; ut furiæ, sic tuæ tibi occurrunt injuriæ, quæ te respirare non sinunt. Quamobrē ut improbo, & stulto, & inerti nemini bene esse potest: sic vir bonus, & sapiens, & fortis miser esse non potest. Nec verò, cujus virtus, morésque laudandi sunt, ejus non laudanda vita est; neque porrò fugienda vita est, quæ laudanda est: esset autē fugienda, si esset misera. Quamobrem, quicquid est laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendū videri debet

Mors terribilis malis tantùm, non bonis.

Cosmopolitis exilium non est grave.

Conscientia mille testes.

Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα· id est,
Quòd æqualia peccata.

PArva, inquit, res est: atqui magna culpa. Nec enim peccata rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio majus esse, aut minus: ipsum quidem illud, peccare, quoquò te verteris, unum est. Auri navem evertat gubernator, an paleæ, in re aliquantum, in gubernatoris inscitia nihil interest. Lapsa est alicujus libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quàm si [illegible] fuisset in aliqua generosa ac nobili [illegible] verò nihilominus: siquidem est pec[illegible] transire lineas. Quod cùm feceris, [illegible] est quàm longè progrediare cùm se[illegible], ad augendam transeundi culpam nihil pertinet.

Æqualia peccata esse declarat à simili

A definitione.

pertinet. Peccare certè licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere: Id siquidem nec majus, nec minus unquam fieri potest: quoniam in eo est peccatum, si non licuit. Quod semper unum & idem est, quæ ex eo peccato nascuntur, æqualia sint oportet. Quòd si virtutes pares sunt inter se, paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec sapiente sapientiorem posse fieri, facillimè potest perspici. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cùm lucrari impunè posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus pondo auri non idem fecerit? Aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Una virtus est consentiens cum ratione & perpetua constantia. Nihil huic addi potest quò magis virtus sit: nihil demi, ut virtutis nomen relinquatur. Etenim si bene facta rectè facta sunt, & nihil recto rectius est: certè nec bono quidem melius quicquam inveniri potest. Sequitur igitur, ut etiam vitia sint paria: si quidem pravitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui, quoniam pares virtutes sunt; rectè etiam facta, quando à virtutibus proficiscuntur, paria esse debent. Itémque peccata, quoniam ex vitiis manant, sint æqualia necesse est. A philosophis, inquis, ista sumis. Metuebam, nè à lenonibus diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene hercule narras: nam, istum doctum & sapientem virum fuisse, memoriæ traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) utrùm potiùs de bonis est quærendum, quid bajuli, atque operarii, an quid homines doctissimi senserint: præsertim cùm hac sententia non modò verior, sed nè utilior quidem hominum vitæ reperiri ulla possit. Quæ vis est enim, quæ magis arceat homines ab omni improbitate, quàm si sense-

Probat peccata æqualia. A contrario.

A conjugatis.

senserint, nullum in delictis esse discrimen? & æquè peccare se si privatis, ac si magistratibus manus inferant? quamcunque in domum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an servum? Nuda ista si ponas; judicari, qualia sint, non facilè possunt. Patrem vitâ privare, si per se scelus est; Sagunini, qui parentes suos liberos emori, quàm servos vivere, maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergò & parenti nonnunquam adimi vita sine scelere potest; & servo sæpe sine injuria non potest. Causa igitur hæc, non natura, distinguit: quæ quando alteri accessit, id sit propensius: si utrique adjuncta sit, paria fiant necesse est. Illud tamen interest, quòd in servo necando, si adsit injuria, semel peccatur: in patris vita violanda, multa peccantur. Violatur is, qui procreavit; is qui aluit; is qui erudivit; is, qui in sede, ac domo, atque in repub. collocavit. Multitudine peccatorum præstat, eóque pœnâ majore dignus est. Sed nos in vita, non quæ cuiq; peccato pœna sit, sed, quantum cuiq; liceat, spectare debemus. Quicquid non oportet, scelus esse; quicquid non licet, nefas putare debemus. Etiámne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum * fingere non possumus, animorum tenere possumus. Histrio, si paulò se movit extra numerum, aut si versus pronuntiatus est syllabâ unâ brevior aut longior, exibilatur & explodituir: In vita, quæ omni gestu moderatior, omni versu aptior esse debet, ut in syllaba te peccare dices? Poëtam non audio in nugis: in vitæ societate audiam civem, digitis peccata dimetientem suas? quæ si visa sint breviora, leviora quî possint videri? cùm, quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbatâ autem semel ratione, & ordine, nihil possit addi, quò magis peccari posse videatur.

* figere.

Ab exemplo.

*Oti

Ὅτι πάντες οἱ μαινόμενοι id est,
Quòd omnes stulti insaniunt.

Invehitur in P. Claudium.

EGo verò te non stultum, ut sæpe; non improbum, ut semper; sed dementem & insanum *rebus *addicam necessariis. Sapientis animus magnitudine consilii, tolerantiâ rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus deniq; omnibus, ut mœnibus, septus, vincetur, & expugnabitur, qui nè civitate quidem pelli potest? Quæ est enim civitas? Omnísne conventus ferorum, & immanium? Omnísne etiam fugitivorum ac latronum congregata unum in locum multitudo? Certè negabis. Non igitur erat illa tum civitas, cùm leges in ea nihil valebant; cùm judicia jacebant; cùm mos patrius occiderat; cùm, ferro pulsis magistratibus, senatûs nomen in repub. non erat. Pœdonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliquiæ conjurationis à Catilinæ furiis ad tuum scelus furorémq; conversæ, non civitas erat. Itaque pulsus ego civitate non sum, quæ tum nulla erat: accersitus in civitatem sum, cùm esset in republica consul, qui tum nullus fuerat; esset senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi liberi; cùm esset juris & æquitatis (quæ vincula sunt civitatis) repetita memoria. At vide, quàm ista tui latrocinii tela contempserim. Jactam & immissam à te nefariam in me injuriam semper duxi; pervenisse tamen ad me nunquam putavi: nisi fortè, cùm parietes disturbabas, aut cùm rectis sceleratas faces inferebas: tunc meorum aliquid ruere aut deflagrare arbitrabare. Nihil neque meum est, neque cujusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses *divinam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, consilia, *quibus respub. invicta stat; si hujus æterni beneficii immortalem memoriam deleviſſes: multò etiam magis, si illam mentem, unde hæc

*Vide num rationibus sit legendum.

* id est, probabo, vincam.

*diuturnam.

* quibus te invitissimo stat respub.

hæc consilia manârunt, mihi eripuisse: tum ego accepisse me confiterer injuriam. Sed si hæc nec feciſti, nec facere potuiſti, reditum mihi glorioſum tua dedit injuria, non exitum calamitoſum. Ergò ego ſemper civis eram, & tum maximè, cùm meam ſalutem ſenatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat. Tu nè nunc quidem es civis: niſi forte idem hoſtis, & civis eſſe *poteſt. An tu civem ab hoſte natrâ, ac loco, non animo factíſq; diſtinguis? Cædem in foro feciſti, armatis latronibus templa tenuiſti; privatorum domos, ædéſq; ſacras incendiſti: Cur hoſtis Spartacus, ſi tu civis? Potes autem eſſe tu civis, propter quem aliquando civitas non fuit? Et me exulem, tuo nomine, appellas, cùm omnes meo diſceſſu exulâſſe rempub. putent? nunquámne, homo amentiſſime, te circumſpicies? nunquámne quid facias conſiderabis, nec quid loquare? Neſcis exilium ſcelerum eſſe pœnam? meum illud iter, ob præclariſſimas res à me antè geſtas, eſſe ſuſceptum? Omnes ſceleratiſq; impii, quorum tu te ducem eſſe profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules ſunt, etiam ſi ſolum non mutârunt. An, cùm omnes leges te exulem eſſe jubeant, non eris tu exul? Non appellatur inimicus, *Qui cum telo fuerit?* ante ſenatum tua ſica deprehenſa eſt: *Qui hominem occiderit?* tu plurimos occidiſti: *Qui incendium fecerit?* ædes Nympharum manu tuâ deflagrârunt: *Qui templa deorum occupaverit?* in foro etiam caſtra poſuiſti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? Familiariſſimus tuus Cornificius de te privilegium tulit, ut, ſi in opertum Bonæ Deæ acceſſiſſes, exulares. At, te id feciſſe, etiam gloriari ſoles. Quomodo igitur tot legibus in exilium ejectus, nomen exulis non perhorreſcis? Romæ ſum, inquis: & tu quidem in *operto fuiſti. Non igitur ubi quiſq; erit, ejus loci jus tenebit, ſi ibi cum legibus * eſſe non oportebit.

Concluſio à contrario.

* potes.

Argumentum à definitione exulis, & à legum auctoritate.

* *aliàs*, portut *aliàs*, ponto.

* eſſe ſubjectum non.

Ὅτι πάντες οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ μωροὶ δοῦλοι· id est,
Quòd omnes sapientes, liberi; & stulti, servi.

Invehitur in M. Antonium.

LAudetur verò hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrænet primùm libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, coërceat avaritiam, cæteras animi labes repellat: tum incipiat aliis imperare, cùm ipse improbissimis dominis, dedecori, ac turpitudini, parêre desierit. Dum quidem his obediet, non modò imperator, sed liber habendus omnino non erit. Præclarè enim est hoc usurpatum à doctissimis, quorũ autoritate non uterer, si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio: cùm verò apud prudentissimos loquar, quibus hęc inaudita non sunt; cur ego simulem me, si quid in his studiis operæ posuerim, perdidisse? Dictum est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem, liberum esse neminem. Quid est enim libertas? potestas vivendi, ut velis. Quis igitur vivit, ut vult, nisi profectò qui recta sequitur, qui gaudet officio, cui vivendi via considerata atq; provisa est? qui legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur atq; colit, quia id salutare maximè esse judicat? qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat deniq; nisi libenter, ac liberè? cujus omnia consilia, résq; omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur, eodémq; referuntur, nec est ulla res, quæ plùs apud eum polleat, quàm ipsius voluntas, atq; judicium? Cui quidem etiam (quę vim habere maximam dicitur) fortuna ipsa cedit: quæ, sicut sapiens poëta dixit, *Suis cuique fingitur moribus*. Soli igitur hoc contingit sapienti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod etsi ità esse pluribus verbis differendum est; illud tamen *brevi confitendum est, nisi qui ità se affectus

Nemo liber, qui suis cupiditatibus non imperat.

Nemo liber nisi sapiens.

* Brevi conficiendum est.

affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi, servi. Nec hoc tam re est, quàm dictu inopinatũ, atq; mirabile. Non enim ità dicunt eos esse servos, ut mancipia, quæ sunt dominorum facta, nexu, aut aliquo jure civili: sed si servitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, & abjecti, & arbitrio carentis suo; quis heget omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos esse servos? An ille mihi liber videatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, jubet, vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? poscit? dandum est: vocat? veniendum: ejicit? abeundum: minatur? extimescendum: Ego verò istum non modò servum, sed nequissimum servum, etiamsi in ampliſſima familia natus sit, appellandum puto. Atque, ut in magna familia *stultorum, sunt alii lautiores (ut sibi videntur) sed tamen servi, atrienses, topiarii: pari stultitiâ sunt, quos signa, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At summus, inquiunt, principes civitatis. Vos verò nè conservorum quidem vestrorum principes estis. Sed, ut in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum servitutis tenent: sic in civitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius civitatis locum penè infimum obtinent. Magna, inquis, bella gessi: magnis imperiis & provinciis præfui. Gere igitur animum laude dignum. Echionis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti. Omitto, unde sustuleris, & quomodo habeas: intuentem te, admirantem, clamores tollentem cùm video, servum te esse ineptiarum omnium judico. Nónne igitur sunt illa festiva? Sunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed obsecro te, ità venusta habeantur ista, non ut vincula virorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si

Epiphonema, quo claudit sententiam. Similitudo.

* servorum

L. Mummius aliquem istorum videret matellionem Corinthium cupidissimè tractantem, cùm ipse totam Corinthum contempsisset, utrùm illum civem excellentem, an atriensem servum diligentem putaret? Reviviscat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos; & videat aliquem, summis populi beneficiis usum, barbatulos mullulos *exceptantem de piscina, & pertractantem, & murænarum copiâ gloriantem: nonne hunc hominem ità servum judicet, ut nè in familia quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum servitus dubia est, qui cupiditate peculii nullam conditionem recusant durissimæ servitutis? Hæreditatis spes, quid iniquitatis in serviendo non suscipit? Quem nutum locupletis orbi senis non observat? Loquitur ad voluntatem; quicquid denuntiatum sit, facit; assentatur, assidet, miratur: Quid horum est liberi? quid denique non servi inertis? Quid jam illa cupiditas, quę viderur esse liberior; honoris, imperii, provinciarum? Quàm dura est domina! quàm imperiosa! quàm vehemens! Cethego, homini non probatissimo, servire coëgit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur, munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique supplicare: Quæ servitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? Cùm cupiditatum dominatus excessit, & alius est dominus exortus, ex conscientia peccatorum, timor; quàm est illa misera, quàm dura servitus! Adolescentibus paulò loquacioribus est serviendum: omnes, qui aliquid scire videntur, tanquam domini timentur. Judex verò quantum habet dominatum! quo timore nocentes afficit! An non est omnis metus servitus? Quid valet igitur illa, eloquentissimi viri, L. Crassi copiosa magis quàm sapiens oratio? *Eripite nos ex servitute.* Quæ est ista servitus tam claro homini, tamque nobili? Omnis animi debilitati,

* captantem *Muranam, lampredam vocavit.*

Servitus quid sit.

bilitati, & humilis, & fracti timiditas, ſervitus eſt. *Nolite ſinere nos cuiquam ſervire.* In libertatem vindicari vult? Minimé. Quid enim adjungit? * *Niſi vobis univerſis.* Dominum mutare, non liber eſſe, vult. *Quibus & poſſumus, & debemus,* Nos verò, ſiquidem animo excelſo, & alto, & virtutibus exaggerato ſumus, nec debemus, nec poſſumus. Tu poſſe te dicito, quandoquidé potes; debere nè dixeris: quoniam nihil quiſquam debet, niſi quod eſt turpe non reddere. Sed hæc hactenus. Ille videat, quomodo imperator eſſe poſſit: cùm, eum nè liberum quidem eſſe, ratio, & veritas ipſa convincat.

* Sic fortè meliùs: *Niſi vobis univerſis, quibus & poſſumus & debemus. Redit ad Antonium, & abruptè concludit.*

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.
Quòd ſolus ſapiens dives.

Contra M. Craſſum omnium Romanorum ditiſſimum.

QUæ eſt iſta in commemoranda pecunia tua tam inſolens oſtentatio? Solúſne tu dives? Proh dii immortales! egóne me audiviſſe aliquid, & didiciſſe non gaudeam? Solúſne tu dives? Quid, ſi nè dives quidem? Quid, ſi pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta poſſeſſio eſt, ut ad liberaliter vivendum facilè contentus ſit: qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet ampliùs. Animus enim tuus oportet ſe judicet divitem, non hominum ſermo, neque poſſeſſiones tuæ. Qui ſi nihil ſibi deeſſe putat, nihil curat ampliùs, ſatiatus eſt, aut contentus etiam pecuniâ; concedo, dives eſt. Sin autem propter aviditatem pecuniæ nullum quęſtum turpem putas, cùm iſti ordini nè honeſtus quidem eſſe poſſit ullus; ſi quotidie fraudas, decipis, poſcis, paciſceris, aufers, eripis; ſi ſocios ſpolias, ærarium expilas; ſi teſtamenta amicorum expectas, aut nè expectas quidem, at ipſe ſupponis: hæc utrùm abundantis, an egentis ſigna ſunt? Animus hominis dives, non arca, appellari ſolet. Quamvis illa ſit plena, dum te

Ὁ πλούσιος οὐκ ἐν τῷ θαλαττίῳ, ἀλλ' ἐν τῇ ψυχῇ. Xenoph.

te inanem videbo, divitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuique satis est, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet? pecuniâ est opus: duas? majore: plures? majore etiam. Si, ut aiunt, Danai quinquaginta sint filiæ: tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuique * opus est, ad id accommodatur, ut antè dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ brevi tempore maximas copias exhaurire possint, hunc quomodo ego appellabo divitem, cùm ipse egere se sentiat? Multi ex te audierunt, cùm diceres, Neminem esse divitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: quod populus Romanus ex tantis vectigalibus jam pridem vix potest. Igitur, hoc proposito, nunquam eris dives, antequam tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, ut ex eo tueri sex legiones, & magna equitum ac peditum auxilia possis. Jam fateris igitur non esse te divitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exoptas. Itaq; istam paupertatem, vel potiùs egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam obscurè tulisti. Nam, ut iis, qui honestè rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito: sic qui videt domi tuæ pariter accusatorum atque judicum consociatos greges; qui nocentes & pecuniosos reos, eodem te autore, corruptelam judicii molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrociniis * intercessiones pecuniarum in * concionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad fœnerandas, diripiendásq; provincias; qui expulsiones vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cùm servis, cùm libertis, cùm clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis messem recordatur; qui testamenta subjecta, qui sublatos tot homines; qui denique omnia

*satis. Conclusio. Quis dives Crassi judicio. * intercisas. *coitionibus. Dimissiones, in diversum missiones.

bia venalia, delectum, decretum; alienam, ſuam ſententiam; forum, domum; vocem, ſilentium: quis hunc non putet confiteri, ſibi quæſito opus eſſe? Cui autem quæſito opus ſit, quis unquam hunc verè dixerit divitem? Eſt enim divitiarum fructus in copia: copiam autem declarat ſatietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam aſſequêre, nunquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè (eſt enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica) de me ſilebo, de te loquar. Si cenſenda nobis atque æſtimanda res ſit; utrùm tandem pluris æſtimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrùm aurum Samnitum, an reſponſum M. Curii? hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui ejus hæreditatis Q. Maximo fratri partem ſuam conceſſit? Hæc profectò, quę ſunt ſummarum virtutum, pluris æſtimanda ſunt, quàm illa, quæ ſunt pecuniæ. Quis igitur (ſiquidem, ut quiſq; quod plurimi ſit, poſſideat, ità ditiſſimus habendus ſit) dubitet, quin in virtute divitiæ poſitæ ſint? quoniam nulla poſſeſſio, nulla vis auri & argenti, pluris quàm virtus æſtimanda eſt. O dii immortales! non intelligunt homines, quàm magnum vectigal ſit parſimonia. Venio enim jam ad ſumptuoſos: relinquo iſtum queſtuoſum. Capit ille ex ſuis prædiis ſexcenta ſeſtertia, ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, & ſola marmorea facienti, & ſigna, tabulas, ſupellectilem, & veſtem infinitè concupiſcenti, non modò ad ſumptum ille fructus eſt, ſed etiam ad fœnus, exiguus: ex meo tenui vectigali, detractis ſumptibus cupiditatis, aliquid etiã redundabit. Uter igitur eſt ditior, cui deeſt, an cui *ſuperat? qui eget, an qui abundat? Cujus poſſeſſio quo eſt major, eo plus requirit ad ſe tuendam; an quæ ſuis ſe viribus ſuſtinet? Sed quid ego de me loquor, qui,

Magnum vectigal parſimonia.

pro ſupereſt.

morum ac temporum vitio, aliquantum etiam ipse fortasse in hujus seculi errore versor? Marcus Manilius patrum nostrorum memoriâ (nè semper Curios & *Luscinos loquamur) pauper tandem fuit? habuit enim ædiculas in Carinis & fundum in Labicano. Nos igitur ditiores sumus, qui plura habemus? Utinam quidem essemus! Sed non æstimatione censûs, verùm victu atq; cultu terminatur pecuniæ modus. Non esse cupidum, pecunia est; non esse emacem, vectigal est: contentum verò suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæq; divitiæ. Etenim, si isti callidi rerum æstimatores prata & areas quasdam magni æstimant, quòd ei generi possessionum minimè quasi noceri potest: quanti est æstimanda virtus, quæ nec eripi, nec surripi potest unquam; neq; naufragio, neq; incendio amittitur; nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur! quâ præditi qui sunt, soli sunt divites. Soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas: solique (quod est proprium divitiarum) contenti sunt rebus suis: satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nullâ re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & avari, quoniam incertas atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt; nec eorum quisquam adhuc inventus est, cui, quod haberet, esset satis; non modò non copiosi ac divites, sed etiam inopes ac pauperes existimandi sunt.

*C. Fabricium Luscinum significat, quem ter in his Paradoxis jam nominavit.

Τὸ μηδενὸς δεῖσθαι, ἐμοὶ Λυδίας καὶ Περσῶν πᾶν. Apollon. apud Philost. *Virtus inexpugnabilis.*

Quod satis est cui contigit, hic nihil amplius optat. Horat.

M. T. Ciceronis Paradoxorum finis.

M. T. CICERONIS DE SOMNIO SCIPIONIS.

Ex libro de repub. ſexto.

CUm in Africam veniſſem * M. Manilio conſule, ad quartam legionem tribunus (ut ſcitis) militum, nihil mihi potius fuit, quàm ut * Maſiniſſam convenirem, regem familiæ noſtræ juſtis de cauſis amiciſſimum. Ad quem ut veni, complexus me ſenex collacrymavit; aliquantóq; pòſt ſuſpexit in cœlum, &, Grates, inquit, tibi ago, ſumme Sol, vobíſq;, reliqui cœlites, quòd antequam ex hac vita migro, conſpicio in meo regno & his tectis P. Cornelium Scipionem, cujus ego nomine ipſo recreor. Ità nunquam ex animo meo diſcedit illius optimi atq; invictiſſimi viri memoria. Deinde ego illum de ſuo regno, ille me de noſtra rep. percontatus eſt: multíſq; verbis ultro citróque habitis, ille nobis conſumptus eſt dies. Pòſt autem regio apparatu accepti, ſermonem in multam noctem produximus; cùm ſenex nihil niſi de Africano loqueretur, omniáq; ejus non ſolùm facta, ſed etiam dicta meminiſſet. Deinde, ut cubitum diſceſſimus, me & feſſum de via, & qui ad multam noctem vigilâſſem, arctior, quàm ſolebat, ſomnus complexus eſt. Hîc mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim ferè, ut cogitationes ſermonéſq; noſtri pariant aliquid in ſomno tale, quale de Homero ſcribit Ennius; de quo videlicet ſæpiſſime vigilans ſolebat cogitare, & loqui) Africanus ſe oſtendit illâ formâ, quâ mihi ex imagine ejus, quàm ex ipſo, erat notior. Quem ut agnovi, equidẽ cohorrui: Sed ille, Ades, inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ dicam, trade memoriæ. Vidéſne illam urbem, quæ parére pop. Rom. coacta per me, renovat priſtina bella, nec poteſt quieſcere? (oſtendebat autem Carthaginem

* *à Manlio conſule doctus ad q.*
* Maſaniſſam.

nem de excelso, & pleno stellarum, illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis penè miles? hanc hoc biennio consul evertes; eritque cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. Cùm autem Carthaginem deleveris, triumphum egeris, censórq; fueris, & obieris legatus Ægyptum, Syriam, Asiam, Græciam; deligêre iterum absens consul, bellúmq; maximum conficies, Numantiámq; excindes. Sed cùm eris curru in Capitolium invectus, offendes rempub. perturbatam consiliis nepotis mei. Hic tu, Africane, ostendas oportebit patriæ lumen animi, ingenii, consiliique tui. Sed ejus temporis ancipitem video quasi fatorum viam. Nam, cùm ætas tua septenos octies solis anfractus, reditúsq; converterit; duóq; hi numeri (quorum uterq; plenus, alter altera de causa, habetur) circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint: in te unum, atq; tuum nomen se tota convertet civitas. Te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur: Tu eris unus, in quo nitatur civitatis salus. Ac, nè multa, dictator remp. constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic cùm exclamâsset Lælius, ingemuissétq; cæteri vehementiùs, leniter arridens Scipio, Quæso, inquit, nè me è somno excitetis, & pax sit rebus: audite cætera. Sed, quò sis, Africane, alacrior ad tutandam rempublicam, sic habeto: Omnibus, qui patriam conservaverint, adjuverint, auxerint, certum esse in cœlo, ac definitum locum, ubi beati ævo sempiterno fruantur. Nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat acceptius, quàm concilia, cœtúsque hominum jure sociati, quæ civitates appellantur: harum rectores & conservatores hinc profecti, huc revertentur. Hîc ego, etsi eram perterritus, non tam metu mortis, quàm insidiarum à meis, quæsivi tamen, viverétne ipse, & pater Paulus, & alii, quos nos extinctos

tinctos arbitraremur. Immo verò, inquit, ii vivunt, qui è corporum vinculis tanquam è carcere evolaverunt: vestra verò quæ dicitur vita, mors est. Quin tu aspicias ad te venientem Paulum patrem. Quem ut vidi, equidem vim lacrymarum profudi. Ille autē me amplexus atq; osculans flere prohibebat: Atque ego, ut primùm, fletu represso, loqui posse cœpi; Quæso, inquam, pater sanctissime atque optime, quando hæc est vita (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris? quin huc ad vos venire propero? Non est ità, inquit ille. Nisi enim Deus is, cujus hoc templum est omne, quod conspicis, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patēre non potest. Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur. Hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sydera & stellas vocatis; quæ globosæ, & rotundæ, divinis animatæ mentibus, circulos suos, orbésque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi Publi, & piis omnib⁹ retinendus est animus in custodia corporis: nec injussu ejus, à quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est; nè munus humanum assignatum à Deo defugisse videamini. Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego qui te genui, justitiam cole, & pietatem; quæ cùm sit magna in parentibus & propinquis, tū in patria maxima est: quia ea vita, via est in cœlum, & in hunc cœtum eorum, qui jam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum, quem vides (erat autem is splendidissimo candore inter flammas elucens circulus) quem vos (ut à Græiis accepistis) orbem lacteum nuncupatis: ex quo omnia mihi contemplanti præclara cætera & mirabilia videbantur. Erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco vidimus: & eæ magnitudines omnium, quas esse nunquam suspicati sumus. Ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima

terris

ris luce lucebat alienâ. Stellarum autem globi terræ magnitudinem facilè vincebant. Jam verò ipsa terra ità mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum ejus attingimus, pœniteret. Quam cùm magis intuerer, Quæso, inquit Africanus, quousq; humi defixa tua mens erit? Nónne aspicis, quæ in templa veneris? Novem tibi orbibus, vel potiùs globis, connexa sunt omnia; quorum unus est cœlestis extimus, qui reliquos omnes complectitur; summus ipse deus, arcens & continens cæteros: in quo infixi sunt illi, qui volvuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subjecti sunt septem, qui versantur retro, contrario motu atq; cœlum. Ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant; deinde est hominum generi prosper, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Jovis; tum rutilus horribilisque terris, quem Martem dicitis; deinde subter mediam ferè regionem Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorũ, mens mundi, & temperatio, tantâ magnitudine, ut cuncta suâ luce lustret & compleat. Hunc, ut comites, consequuntur alter Veneris, alter Mercurii cursus. In infimóq; orbe Luna, radiis Solis accensa, convertitur. Infra autem eam nihil est, nisi mortale & caducum, præter animos generi hominum deorum munere datos. Supra Lunam sunt æterna omnia. Nã ea quæ est media & nona, tellus neque movetur, & infima est, & in eam feruntur omnia suo *motu pondera. Quæ cùm intuerer stupens, ut me recepi, Quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui, intervallis conjunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulsu & motu ipsorũ orbium *efficitur: qui acuta cum gravibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt; & natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acutè sonent.

* patu.

* conficitur.

Quam

Quam ob cauſam ſummus ille cœli ſtelliferi curſus, cujus converſio eſt concitatior, acuto & excitato movetur ſono; graviſſimo autem hic lunaris, atque infimus. Nam, terra nona, immobilis manens, imâ ſede ſemper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo curſus, in quibus eadem vis eſt duorum, Mercurii, & Veneris, ſeptem efficiunt diſtinctos intervallis ſonos: qui numerus rerum omnium ferè *nodus eſt. Quod docti homines nervis imitati, atq; cantibus, aperuêre ſibi reditum ad hunc locum: ſicut alii, qui præſtantibus ingeniis in vita humana divina ſtudia coluerũt. Hoc ſonitu oppletæ aures obſurduerunt; (nec eſt ullus hebetior ſenſus in vobis) ſicut, ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altiſſimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem ſonitûs, ſenſu audiendi caret. Hic verò tantus eſt totius mundi incitatiſſimâ converſione ſonitus, ut eum aures hominum capere non poſſint: ſicut intueri ſolem nequitis adverſum, ejúſq; radiis acies veſtra, ſenſúſque vincitur. Hæc ego admirans referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sentio, inquit, te ſedem etiam nunc hominũ contemplari, ac domũ, quæ ſi tibi parva (ut eſt) ità videtur, hęc cœleſtia ſemper ſpectato, illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatẽ ſermonis hominum, aut quam expetendam gloriam conſequi potes? Vides habitari in terra raris & angũſtis in locis, & in ipſis quaſi maculis, ubi habitatur, vaſtas ſolitudines interjectas: hóſque, qui incolunt terram, nõ modò interruptos ità eſſe, ut nihil inter ipſos ab aliis ad alios manare poſſit, ſed partim obliquos, partim *averſos, partim etiam adverſos ſtare vobis; à quibus expectare gloriam certè nullam poteſtis. Certis autem terram eandem, quaſi quibuſdam redimitã & circundatam cingulis; è quibus duos maximè inter ſe diverſos, & cœli verticibus ipſis ex utraque parte ſubnixos,

*al. modus.

* tranſverſos.

subnixos, obriguisse pruinâ vides: medium autem illum, & maximum Solis ardore torreri. Duo sunt habitabiles, quorum Australis ille, in quo qui insistunt adversa vobis urgent vestigia, nihil ad vestrum genus: hic autem alter subjectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm vos tenui parte contingat. Omnis enim terra, quæ colitur à vobis, angusta verticibus, lateribus latior, parva quædam insula est, circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum, quod Oceanum appellatis in terris; qui tamen, tanto nomine, quàm sit parvus vides. Ex his ipsis cultis notisque terris num aut tuum, aut cujusquam nostrûm nomen, vel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transnare? Quis in reliquis orientis aut *obeuntis Solis ultimis, aut Aquilonis, Austrive partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis, cernis profectò quantis in angustiis vestra gloria se dilatari velit. Ipsi autè, qui de *vobis loquuntur, quàdiu loquentur? Quinetiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscujusque nostrûm, à patribus acceptas, posteris prodere; tamen propter eluviones, exustionésq; terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modò non æternam, sed nè diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest ab iis, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cùm ab iis nullus fuerit, qui antè nati sint? qui nec pauciores, & certè meliores fuerunt viri: cùm præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrum poteſt audiri, nemo unius anni memoriam consequi possit. Homines enim populariter annum tantummodo Solis, id est, unius astri reditu metiuntur: re ipsâ autem cùm ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandémque totius cœli descriptionem longis intervallis retulerint: tum ille verè vertens annus appellari poteſt: in quo, vix dicere audeo, quàm multa sæcula hominum teneantur.

* abeuntis

* nobis

antur. Namq; ut olim deficere Sol hominibus, extinguíq; visus est, cùm Romuli animus hæc ipsa in templa penetravit: ità quandocunq; eâdem parte Sol, eodémq; tempore iterum defecerit, tum, signis omnibus ad idem principium, stellísq; revocatis, expletum annum habeto. Hujus quidem anni nondum vicesimam partẽ scio esse conversam. Quocirca, si reditum in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis & præstantibus viris: quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partẽ exiguam potest! Igitur, altè spectare si voles, atq; ad hanc sedem, & æternam domũ contueri, neq; sermonibus vulgi dederis te, nec in præmiis humanis spem posueris rerum tuarum: suis te illecebris oportet ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur, ipsi videant: sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & angustiis cingitur iis regionum, quas vides, nec unquam de ullo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & oblivione posteritatis extinguitur. Quæ cùm dixisset, Ego verò, inquam, ô Africane, si quidem bene meritis de patria quasi limes ad cœli aditum patet; quanquam à pueritia vestigiis ingressus & patris, & tuis, decori vestro non defui: nunc tamen, tanto prẽmio proposito, enitar multò vigilantiús. Et ille, Tu verò enitere; & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc: Nec enim is es, quem forma ista declarat: sed mens cujusq; is est quisque, non ea figura, quę digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: siquidem deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui prẽvidet, qui tam regit, & moderatur, & movet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille Deus: & ut ipsum mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus movet. Nam, quod semper movetur, æternum est: quod autem motum affert alicui, quódque ipsum agitatur aliunde,

quando

quando finem habet motûs, vivendi finem habeat necesse est. Solum igitur, quod seipsum movet, quia nunquam deseritur à se, nunquam nè moveri quidem desinit: quin etiam cæteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium est movendi. Principio autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re alia nasci potest: nec enim esset hoc principium quod gigneretur aliunde. Quod si nunquam oritur, nec occidit quidem unquam: nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: siquidem necesse est à principio omnia oriri. Ità fit, ut motûs principium ex eo sit, quod ipsum à se movetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne cœlum, omnisq; natura consistat, necesse est; nec vim ullam nanciscatur, quâ à primo impulsu moveatur. Cùm pateat igitur æternum id esse, quod à seipso moveatur: quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimatum est enim omne, quod impulsu agitatur externo. Quod autem *animal est, id motu cietur interiore, & suo: nam hæc est natura propria animæ atq; vis. Quæ si est una ex omnibus, quę sese moveat: neq; nata est certè, & æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem optimæ curæ, de salute patriæ, quibus agitatus & exercitatus animus velocius in hanc sedem & domum suam pervolabit: idq; ocyùs faciet, si jam tum, cùm erit inclusus in corpore, eminebit foras; & ea, quæ extrà erunt, contemplans, quàm maximè se à corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earúmq; se quasi ministros præbuerunt, impulsúq; libidinum voluptatibus obedientium, deorum & hominum jura violaverunt; corporibus elapsi, circa terram ipsam volutantur, nec in hunc locum, nisi multis exagitati seculis, revertuntur. Ille discessit. Ego somno statim solutus sum.

*anima.

M. T. C. De Somnio Scipionis finis.

¶ Index rerum & verborum.

Abſtinentia Afric. p. 95. l. 10. abſtinentia benevolentiam multitudinis conciliat 95. 34.

Academiæ ratio quid à cæteris differat 68. 7.

Accuſatio multos illuſtravit 84. 4. accuſatoris nomen fugiendum 84. 17. accuſare innocentes, impium 84. 22. accuſatio laudem peperit L. Craſſo adoleſcenti 83. 7. accuſatio quibus de cauſis ſuſcipienda 84. 7.

Acta agere 173. 33.

Actio cognitioni anteponenda 62. 27. actione in omni ſuſcipienda, conſideranda ſunt honeſtas & efficiendi facultas 31. 15. & modus 57. 14.

Adjuvare operâ præſtantius quàm pecuniâ 85. 12.

Admirabilitas quibus rebus comparetur 78. 30.

Adoleſcentes quibus è rebus commendationem petere debeant 82. 15. adoleſcens aliquid ſenile habere debet 194. 34. adoleſcentiæ vituperatio 188. 32. adoleſcentiæ ver comparatur 207. 21. adoleſcentum petulantia magis eſt quàm ſenum 194. 20. adoleſcentia multò plures, quàm ſenectus, mortis caſus habet 206. 19. adoleſcentum imbecillitas conſilii propria 48. 25.

Adulari, paſſivè 38. 6. ab adulatoribus facilè falluntur omnes ibid. adulator occultus 178. 13.

Ædes ruinoſæ & malè materiatæ 119. 19.

Æginetis pollices præciſi 116. 29.

Ægina propinqua Piræo ibid. 31

Æquitas lucet ipſa per ſe 13. 33.

Ætate ut quiſque antecellit, ità ſententiæ principatum tenet in augurum collegio 205. 18. ætati cuique ſuæ tempeſtivitas data eſt 193

13. ætati cuiq; sua sunt studia 209. 18. ætatibus corroboratis amicitiæ judicandæ sunt 170. 20.
Africani dictum pulcherrimum 37. 31. Africanus Prior, anno ante censorem M. Catonem, mortuus est 188
Agamemnon immolavit Iphigeniam filiam 134. 16.
Agis rex occisus 96. 22.
Agraria rex Philippi 94. 2.
Agri fertiles imitandi 21. 32.
Agriculturæ laus 61. 24.
Agricolarum voluptates 208.
Agri bene culti laus 203. 1.
Alexander Macedo, humanitate superatus à patre 37. 23.
Alexander Pheræus ab uxore interfectus 74. 30.
Ambitiosi quibus similes 36. 11.
Amicitia unum facit ex pluribus 24. 31. amicorum consilium in rebus secundis maximè necessarium 38. 3. amicitia maximè perturbat officia 115. 19. amicitiæ præstat justitia ib. amicitiæ prima lex, ut neq; rogemus res turpes, neque faciamus rogati 199. 31. amicitia orta à natura, non ab imbecillitate 156. 9. 157. 3. amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere, cur difficile sit 157. 22. amicitias qui magis quærant 161. 24. amici qui deligendi 166. 36. amicitiæ verè difficillimè reperiuntur in iis qui in honoribus réque publica versantur 167. 19. amicus certus in re incerta cernitur ibid. 26. amicitiæ fines ac termini, déq; iis variæ sententiæ 169. 31. amicitiæ quæ minùs probantur, dissuendæ magis, quàm discindendæ sunt 171. 17. amicitia inter æquales magis elucet 179. 6. amicitia verè sempiternæ sunt 157. 14. amicus tanquam alter idem 172. 22. amicorum bene suadentium autoritas plurimùm valere debet 161 6. amicitia quid sit 152. 11. amicorum omnia communia 23. 9. amare quid sit 178. 36.
Animorum natura cur mortalis esse non possit 210. animi nihil præstantius 217. 29. animus in custodia corporis, quoad Deo videtur, retinendus 233. 20. animi magnitudo in contemnenda voluptate, vita, re 118. 9. animi generi hominum deorum munere dati 234 24.

animi opera majora, quàm corporis 82. 28. *animorum vis duplex* 42. 10.
Annulus Gygis 113. 9.
Annus verè vertens multa hominum secula complectitur 236.
Apellis Venus 103. 24
Apollinis Pythii oraculum 95. 29.
Appetitus rationi lege naturæ subjectus est 42. 19.
Aquâ hæret 143. 3.
Aquilius de dolo malo 121. 7.
Aratus Sicyonis Nicoclem tyrannum occidit 96. 35.
Arbitrorum formulæ 125. 4.
Arganthonius quidam octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit 287. 5
Aristidis sententia de Themistoclis consilio 117. 28.
Aristoteles quid de pecuniarum effusionibus sentiat 87. 3. *ejus opinio de honesto* 112. 17.
Artificia quæ liberalia, quæ sordida 61. 18.
Assentatio ab amicitia removenda 175. 27.
Astutias aliter leges, aliter philosophi tollunt 128. 16.
Atilius vigilando necatus 136. 24.
Atilius L. cur sapiens habitus 147. 4.
Avaritiâ senili nihil absurdius 26. 4. *avaritiâ nullum est tetrius vitium* 95. 24. *avaritia populos omnes perdit* 95. 31. *avari plus semper appetunt* 230. 24. *avaritia injuriæ præcipua causa* 11. 26.
Auspicia quæ sint optima 185 29.

B

Bella cur suscipienda 16. 9. *bella justa quæ* 17. 26. *bellum Punicum tertium M. Catonis consilio illatum* 33. 15. *belli gloria adolescentibus quærenda* 82. 15.
Bene agier quid sit 125. 6.
Bene & beatè vivere nihil aliud est, nisi honestè & rectè vivere 218. 6.
Benefacta malè locata, malefacta sunt 89. 13.
Beneficia citra injuriam esse debent 91. 28. *beneficî & liberales naturâ sumus* 156 28. *beneficium quo dat, mores, non fortunam sequi debet* 92. 5. *beneficia in quos conferenda* 89. 6. *beneficia in singulos* 93. 26. *beneficia in rempub.* 96. 29. *beneficia in egentissimos quosque præcipuè conferenda* 22. 17. *quæ beneficia omnibus communicanda* 23. 18.

Benevolentiæ colligendæ præcepta 77. 13.
Benignitas quas cautiones habeat 19. 30. *benignitas quæ sit utilis reipublicæ* 88. 20. *benignitate nihil hominis naturæ accommodatius* 19. 29.
Boni viri qui sint 125. 6. *bonus nemo miser esse potest* 219. 15. *boni viri definitio* 127. 6. *bonum summum, convenienter naturæ vivere, è Stoicorum sententia* 104. 18. *bona ea omnia sunt habenda, quæ secundum naturam fiunt* 207. 26. *bonorum æquatio non laudanda* 94. 6. *bonum solum honestum* 215. 23. *bona caduca & incerta* 152. 20.

C

Cæcilii versus contra senectutem 190. 11.
Cæsaris largitiones, non liberales, sed injustæ 20. 13.
Castigatio omnis vacare contumeliâ debet 36. 32.
Catonis senis præcepta quatuor ad utilitatem rei familiaris 99. ult. *Catonis facta, Socratis dicta laudantur* 148. 11. *Cato Censorius Græcarum literarum perstudiosus in senectute* 182. 17. *Cato Uticensis cur se interficere debuerit* 46. 32. *Cato cur sapiens habitus* 147. 5. *Cato è vita discedit tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo* 212. 25.
Cicero, stante repub. plus temporis in agendo, quàm in scribendo ponebat 66. 18. *Ciceronis filii laus in re militari* 82. 20. *Ciceroni reditum glorioſum inimicorum dedit injuria, non exitum calamitoſum* 223. 3.
Civitas quæ dici possit 222. 9.
Civis quis sit 223. 4.
Civitatum rectoribus & conservatoribus patet in cœlum aditus 232. 26.
Clementia & placabilitas magnis viris dignissima 36. 21.
Colendi qui 60. 24.
Communia civibus inter se quæ sint 23. 5.
Concordia fundamentum reipub. 96. 3.
Conjugia, societas prima 24. 5.
Consideratio tempus & diligentiam postulat 9. 23.
Consuetudinis maxima vis est 168. 35.
Contemptus quos homines sequatur 78. 35.
Contentio plùs ad gloriam valet quàm sermo 83. 14.
Convivium melius Latini, quàm Græci nominârunt 198. 10.

Corporis

Corporis bona externis anteponenda 99. 23.
Crudelitas inimica naturæ 116 33.
Cura optima de salute patriæ 238. 24.
Cyrsilus quidam lapidibus obrutus 117. 15.
Cyrus Persarum rex agriculturâ maximè oblectatus 203. 17.

D

DAmon & Pythias 116. 8. *Decorum ab honesto quid differat* 39. 18. *Decorum quid sit* 40. 20. *Decorum tribus in rebus positum est* 52. 1. *Decorum ab honesto separari non potest* 40. 11. *Defensio accusatione laudabilior* 84. 1. *Defendendi interdum etiam nocentes* 84. 27. *definitio necessaria principio disputationis* 4. 15. *Deliberanda ea non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio* 113. 2. *Deos non nocere* 69. 25. *Deposita non semper reddenda* 134. 22. *Dissimilitudo dissociat amicitias* 170. 29. *Divitias amare, parvi animi est* 29. 19. *divitiæ cur expetantur* 11. 26. *dives quis sit* 2 7. 21. *Dolus malus quid* 121. 30. *Duodecim tabulæ de tutelâ* 122. 5. *Dolor, contra naturam* 107. 14.

E

ELoquentiæ laus 63. 22. *eloquentia quid* 83. 15. *Ennius censet non lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur* 208. 25. *Epicureorum sententia de Deo* 137. 5. *Epicuri de bono & malo sententia* 216. & 217 εὐκαιρία 58. 14. εὐταξία 58. 6. *Exercitatio in omni re necessaria* 29. 33. *exercitatio in senibus quid efficiat* 193. 24. *Exilium quibus terribile* 219. 3. *exules qui sint* 223. 19.

F

FAbula Platonis utilissima 113. 10. *Falsum jurare, pejerare non est* 138. 35. *Fides unde dicta* 11. 10. *fides ut nobis habeatur, quid faciendum* 77. 29. *fides vel hosti data servanda* 16. 27. *fides & constantia in amicitia desiderantur* 167. 33. *Finis bonorum & malorum simplex esse debet* 143. 30.

Forma dignitas quomodo tuenda 53. 24.
Fortis animus duabus in rebus cernitur 28. 25. *fortissimus quisque imperandi cupidissimus* 27. 34. *forti viro vis adhiberi non potest* 130. 30. *fortitudo sine justitia in vitio* 27. 13. *fortitudinem quomodo definiant Stoici* ibid. 16.
Fortunæ magna vis in utramq; partem 72. 13.
Fraus odio digna majore, quàm vis 19. 7. *fraus vulpeculæ propria, vis leonis* ib. 6

G

GEmma in vitibus 201. 7. *Gloriæ cupidi homines facilè ad res injustas impelluntur* 28. 16. *gloriam qui contemnunt, non reprehendendi* 30. 24. *gloria tribus è rebus constat* 77. 3. *gloriæ consequendæ viam Socrates tradidit* 81. 16. *gloriam è rebus bellicis petere adolescentes debent* 82. 15. *gloria hominum angustiis finibus terminatur, nec diuturna esse potest* 236. 17.
Gnathonum multi similes 176. 26.
Græca cum Latinis conjungenda 1. ult.

H

HÆreditas optima quæ 50. 15. *hæreditatis spes quid efficiat* 226. 14.
Hercules in cœlestium numero collocatus, propter beneficia in humanum genus collata 108. 18.
Homo cæteris animantibus, quantum & in quo præstet 6. 32. *homo solus ordinẽ sentit* 7. 31. *homines quidam non re, sed nomine* 44. 9. *dii hominibus maximè utiles* 69. 22. *hominum studia in nos quomodo excitentur* 72. 11.
Honestum laudabile naturâ 8. 8. *honestum quibus ex rebus constetur* ibid. 6. *honestum è quatuor veluti fontibus manat* ib. 16. *honestum nihil, quod justitiâ vacat.* 27. 19. *honestas à partibus quatuor manat* 62. 1. *honestas per se animos omnium movet* 77. 22. *honestum quid sit, è Stoicorum, Peripateticorum, Socratis sententia* 103. 33. *honestum verum in sapientibus solis* 104. 26. *honesti vis* 117. 10. *honesta naturâ temporibus fiunt non honesta* 134. 26.
Hostis olim peregrinus 17. 15.
Humanæ res fragiles & caducæ 179. 17. *Imperia*

I

Imperia non semper expetenda 29. 25.
Imperator quis sit 224. 4.
Impii adversus deos qui sint 109. 23.
Improbi servi sunt 125. 1.
Injuria fit duobus modis 19. 5.
Injustitiæ duo genera 11. 12.
Insipiente fortunato nihil est intolerabilius 164. 15.
Invitâ Minervâ nihil decet 46. 16.
Jocandi genus duplex 43. 15.
Jocandi genus quale esse debeat 43. 23.
Irasci graviter inimicis non oportet 36. 19.
Ira nihil rectè fieri patitur 56. 6.
Judiciorum ratio duplex 83. ult.
Jura belli 16. 4.
Jus gentium & jus civile quomodo differant 124. 33. *juris fons natura* 125. 20. *jusjurandum ad astringendum fidem vinculum arctissimum* 140. 13. *justitiæ fundamentum fides* 11. 5. *justitia servanda etiam adversus infimos* 19. 1. *Justitiâ nullum tempus vacare debet* 28. 8. *justitiâ solâ viri boni nominantur* 79. 22. *Justitiæ fruendæ causâ reges olim constituti* 80. 29. *Justitia fundamentum est famæ* 93. 16. *Justitia omnium domina & regina virtutum* 109. 29.

L

Largorum duo genera 86. 21. *largitio* 92. ult.
Latronum leges quædam sunt 80. 15.
Leges cur constitutæ 80. 35. *leges civium incolumitatem spectant* 107. ult. *lex naturæ communem utilitatem spectat* 109. 3. 110. 15. 118. 32.
Liberalitatis duo sunt genera 22. 3. *liberalitatis ratio duplex* 85. 9. *liberales qui* 86. 27.
Libertas quid sit. 224. 20.
Liber nemo nisi sapiens ibid. 19
Libidinosa & intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti 191. ult. *libidinosorum animi* 238. 29.
Lites valde vitandæ 90. 1.
Loci & temporis vis quanta sit 59. 4.
Ludo & joco quatenus utendum 43. 5.

M

Mendacium omne in contrahendis rebus tollendum 122. 14.

Mente nihil divinius 115. 34.
Mercari quod statim vendas, sordidum 61. 5.
Mercatura quæ probanda 61. 19.
Mercede ad amandum adduci, sordidissimum 73. 8.
Metus omnis, servitus est 226. 33.
Micare in tenebris 127. ult.
Miles semel dimissus, nisi secundo sacramento obligetur, pugnare jure contra hostem non potest 17. 3.
Modestia quid 58. 8.
Mores corrumpuntur divitiis 93.
Mors servituti, & turpitudini anteponenda 33. ult. *mors seni aut planè negligenda, aut etiam optanda est* 206. 11. *mors longè abesse à senectute non potest* ibid. 8. *mors omni ætati communis* ibid. 29. *mortis adolescentum & senum discrimen* 207. 29. *morti nihil tam simile, quàm somnus* 211. 13. *mortuis religiosa jura tribuuntur* 149. 21. *mors quibus terribilis* 219. 1
Munus perinde est ut accipitur 144. 7.
Mutatio facienda consilii, ubi nos errâsse cognoscimus 49. 31.

N

Naturam quisq; suam potiùs quàm alienam inse-qui debet 46. 11. *natura quas partes corporis texit, eas tegere omnes debent* 52. 14. *natura non patitur, ut alteri detrahamus nostri commodi causâ* 107. 12. *natura est jus gentium* ibid. 32. *natura est lex divina & humana* 108. 3. *naturæ lege unâ & eâdem omnes continemur* 109. 9. *natura desiderat recta & convenientia* 112. 10. *naturæ principia* 118. 32. *natura fons juris* 125. 27. *natura mutari non potest* 137. 14. *natura similium sui appetens est* 163. 2.
Negligendus nemo in quo sit aliqua significatio virtutis 21. 6.

O

Objurgationum qui modus 56. 7.
Odisse apertè magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam 168. 12.
Officina nihil habet ingenuum 61. 9. *officii amplitudo & laus* 3. 13. *de officio quæstio duplex* 5. 1. *officii divisio* ibid. 12. *officii deserendi causæ* 12. 31. *officia aliis*

alia

alia magis debentur 25.27. *officiorum boni ratiocinatores esse debemus* ibid. ult. *officia splendidissima, quæ ab animi magnitudine oriuntur* 26. 25. *officium adolescentis* 50. 23. *officia senum* 51. 2. *officium magistratûs* ibid. 16. *officium privati* ibid. 20. *officium peregrini* ibid. 24. *officii persequendi rationes quinque* 68. 18. *officiorum tractatio in philosophia uberrima* 101. 35. *deliberatio triplex* 102. 31. *officia media* 104. 31. *officia à quatuor fontibus honestatis ducta* 134. 32.

Onera maxima, senectus & paupertas 187. 1.

Opes cum infamia non utiles 131. 18.

Opinionem hominum de se negligere, arrogantis est 41. 21.

Orationis vis 214. 18. *orationis duplex ratio* 83. 12. *orationis vis duplex* 54. 13.

Oratoris proprium quid 2. 18.

Oratoris munus, ingenii non solùm est, sed laterum etiam & virium 191. 17.

Orbium cœlestium ordo 234. 7. *concentus* 234. 34. *ab hominibus non percipitur* 235 18.

Ordo quid. 58. 11.

Otium languorem affert 100. 27.

P

Pascere bene, prima utilitas in re familiari 99. ult.

Patris vita cùm violatur, quàm multa peccantur 221. 15.

Pro patria mors oppetenda, si ità res ferat 25. 4. *patria parentibus anteponenda* 132. ult.

Patroni civitatum & nationum qui esse debeant 16. 26.

πάθη 72. 2.

Paupertas, contra naturam 107. 14.

Peccare, nunquam utile 123. 8 *peccandum non est amici causâ* 158. 9. *peccata esse æqualia* 219. 22. *peccata non rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt* 219 24. *peccare, est tanquam lineas transire* 219. 33. *peccatorum conscientia, dura servitus* 226. 28.

Pecuniæ cupiditas unde 12. 2. *pecuniam contemnere magnificum est* 29. 20. *pecuniâ corrupti, fideles esse non possunt* 85. 27. *pecunia non quærenda solùm, sed etiam collocanda* 81. 13. *pecuniæ cupiditas in plerisq; summa*

amicitiæ

amicitiæ pestis 158. 2. *pecuniæ & gratiæ comparatio* 92. 13.
Perduellis 17. 13.
Peregrinos usu urbis prohibere, inhumanum 117. 3.
Periculosarum actionum multiplex ratio 34. 25. *periculis sine causa offerre se, stultum est* 34. 15.
Personis veluti duabus natura unumquemque nostrûm induit 44. 29.
Perjurium quid sit 139. 1.
Phaëthon solis filius ictu fulminis deflagravit 134. 8.
Philosophi in quo peccent 13. 9 *philosophorum vita minùs exposita fortunæ telis, quàm eorum qui rempub. tractant* 31. 6. *philosophiæ, quando & quibus rationibus adductus operam dare cœperit Cicero* 66. *philosophiæ nomen quibusdam invisum* ib. 5. *philosophi qui* ibid. 2. *philosophia quid* ib. 3. *philosophiæ defensio* ibid. 13. *philosophia tota frugifera & fructuosa* 101. 35. *philosophiæ pars de officiis uberrima* 102. 1. *philosophia liberalitatem, justitia continentiam docet* 108. 9. *philosophia vitam tranquillam præstat* 182. 6. *philosophorum principes* 189. 26.
Pietas in patriam, in cœlum via est 233. 27
Piratis data fides non servanda 138. 31.
Plato uno & octogesimo anno scribens mortuus est 186. 17
Poëmata vel minùs præclara delectant imperitos, & laudantur 105. 6.
Poëta iners extremum actum negligit 183. 19.
Præclara omnia rara 172. 10.
Principatum appetere, hominis proprium 7. 25.
Privata nulla, naturâ: sed occupatione, victoriâ, lege, pactione, conditione, sorte 10. 18. *privata vita otiosior, publica fructuosior* 30. 10. *privata vita quibus concedenda, quibus minùs* ibid. 14.
Prodigi qui 86. 23.
Promissis quando standum non sit 14. 32. 134. 27. *promissa non servanda* 134. 19.
Prudentia quid 62. 14. *prudentiæ & sapientiæ discrimen* ibid. *prudentia sine justitia nocet* 78. 11. *prudentia vera & maximè utilis quæ* 77. 35. *prudentia senectutis est* 188. 32.
Pulchritudinis duo genera 53. 16.

Pythagoreorum mos in exercenda memoria 195. 6.

Q

Quæstio de honesto & utili 116. 16. Quæstiones de officio 132. 6. Quæstus turpes 228. 24.

R

Rectum ità justum, si voluntarium 13. 12.
Rectè facta à virtutibus proficiscuntur, peccata à vitiis 220. 23.
Referendâ gratiâ nullum officium magis necessarium est 21. 33.
Reges cur instituti 80. 29.
Regnandi cupiditates unde existant 112. 26. regni fides nulla 12. 8. regno iniqui atq; infideles multi 130. 21
Rei familiaris augendæ qui modus 38. 27. res familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abest turpitudo 99. 12. res magnæ non corporum viribus, sed animi geruntur 188. 1.
Reipub. præfuturis duo Platonis præcepta necessaria 35. 18. respublicę maximæ per adolescentulos labefactatæ, senibus sustentatæ 188. 26.
Romani viri illustres bellicâ laude 27. 6. Romanorum mos verecundus 53. 9.

S

Sanguinis conjunctio, vinculum charitatis 24. 14.
Sapientiæ amor ex cognitione honesti 8. 10. sapientia in quo sita ibid. 28. sapientia quid à prudentia differat 62. 14. sapientia princeps virtutum ibid. 13. sapientia quid 67. 5. Sapientiæ laus ibid. 13. sapientes septem, non tamen omnino sapientes 105. 24. sapientis est, habere rationem rei familiaris 122. 30. sapiens, qui sibi non prodest, nè quidquam sapit 122. 25. sapientis cum histrione comparatio 207. 16. sapientissimus quisq; æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo 212. 6. sapientum quorundam de amicitia opinio 161. 9. sapientis animus quibus rebus munitus 225.
Securitas caput est ad beatè vivendum 161. 18.
Seditionum origo quæ 35. 26.
Senator non est, qui jurejurando hostium tenetur 136. 15.
Senex nemo tam est, qui se annum non putet posse vivere 190. 1. senis sermo quietus & remissus decorus est 191. 22. senibus

Senibus conceditur, ut de se dicant 192. 11. *senem maturè fieri, si vis diu esse senex*, proverb. 192. 33. *senex is probatur, in quo est aliquid adolescentis* 194. 35. *Senili avaritiâ nihil absurdius* 206. 3. *senectus optatur, eademque accusatur* 183. 9. *senectutis arma sunt exercitationes virtutum* 184. 29. *senectus accusatur, non propter ætatem, sed propter mores* 184. 6. 186. 15. 205. 27. *senectus quatuor de causis misera videtur* 187. 3. *senectus maximum onus putatur* 187. 1. *senectutis vitia diligentiâ compensanda sunt* 194. 6. *senectutis vituperatio* 195. 20. *senectus naturâ loquacior* 201. 35. *senectutis modica severitas probatur* 206. 1. *senectutis fructus est, antè partorum bonorum memoria & copia* 207. 24. *senectus peractio ætatis est, tanquam fabulæ* 213. 15.

Sepulchra communia propinquis inter se 18. 16.

Sermo qualis esse debeat 55. 6. *sermonem suavitas, amicitiæ condimentum* 168. 17.

Servorum infima conditio 39. *servis quomodo utendum.* ibid. 3.

Severitate sublatâ administrari civitas non potest 36. 29.

Similitudo ad amicitiam allicit 162. 35.

Simulatum nihil diuturnum 81. 24. *simulatio, perfidi, improbi, malitiosi hominis est* 121. 33. *simulatum nihil in amicitia* 155. 8.

Societatis humanæ vinculum oratio 22. 29. *societatis humanæ gradus* 23. 28. *societas præstantissima, bonorum virorum familiaritas* 24. 18. *societas inter omnes, major autem ut quisq; proximè accedit* 151. 35.

Solitarium nihil natura amat 175. 4. *Solitudo languorem affert* 100. 28.

Stoicorum oratio 214. 21.

Stulto nemini bene esse potest 219. 14. *stultos omnes insanire* 214. 25.

Summum jus, summa injuria 15. 5.

Superbia in prosperis rebus fugienda 37. 17.

Syllæ largitiones, non liberales, sed injustæ 20. 12.

T

Tabulæ novæ injustæ 98. 4.

Temperantia 39. 12.

Turpe mutatur tempore 106. 15. *turpitudo maximè contra naturam* 112. 10. *turpe nunquam utile* 117. 35.
Tyrannorum ferè violenta mors 73. 34.

V

Valetudinis tuendæ ratio 99. 7.
Vectigalia urbana rusticis anteponenda 99. 31.
Venandi studium honestum 43 30.
Venditor lege 12 *tab. præstabat tantùm vitia, quæ linguâ nuncupata essent* 123. 13.
Veri adolescentia comparatur 207. 21.
Verecundia 39. 12. *verecundiâ sublatâ, nihil rectum aut honestum est* 60. 20. *Verecundia maximum amicitiæ ornamentum* 173. 10.
Veri investigatio, hominis propria 7. 18.
Veritas molesta est 175. 17.
Vestitûs quæ ratio 53. 28.
Veterrima quæque debent esse suavissima 168. 29.
Veturius hosti deditus 139. 9.
Viam erranti non monstrare, Athenis execrationibus publicis sancitum 119. 25.
Villa locuples abundat porco, hœdo, agno, gallinâ, lacte, caseo, melle 202. 30.
Vires celeritati anteponendæ 99. 30.
Virgula divina 64. 6.
Virtutes ut quæque leniores, ità amabiliores 21. 9. *virtutum quarundam simulacra in belluis* 22. ult. *virtus omnis tribus in rebus ferè vertitur* 71. 31. *virtutem unam qui habet, an omnes habeat* 78. 14. *virtutem quomodo nonnulli interpretentur* 152. 25. *virtute nihil amabilius* 155. 23. *virtus tenera & tractabilis est* 162. 17. *virtutis opinio, amicitiæ conciliatrix* 159. 4. *virtus seipsâ contenta est ad beatè vivendum* 218. 8. *virtutes inter se pares* 220. 6. *virtus est consentiens cum ratione & perpetua constantia* ibid. 15. *virtus pluris æstimanda, quàm ulla possessio, aut ulla vis auri & argenti* 229. 23. *virtute qui præditi sunt, soli sunt divites* 230. 17. *virtus amitti non potest* ibid. 14. *vitæ finis optimus* 208. 11.
Vita deserta ab amicis, jucunda esse non potest 164. 29.

vitia

vitiu animi graviora, quàm corporis ac fortunæ 108. ult.
[illegible]turâ caduca 200. ult.
[illegible]dus 15. 24. 45. 23
[illegible]tium omnes fere [illegible]recundiam occultan[illegible]. voluptates blandissimæ domina 179. 11. *voluptas omnis honestati contraria* 143. 23. *voluptate nulla pestis capitalior* 195. 27. *voluptates agricolarum* 200. 10. *voluptas plurimorum patrocinis defenditur* 218. 3.
Vox clara & suavis esse debet 54. 26.
Utile ab honesto separari non debet 68. 27. *utilitatum comparatio* 99. 21. *utilitas communis secundum naturam* 109. 7. 112. 12.

Acta ag[illegible] 173. 33.
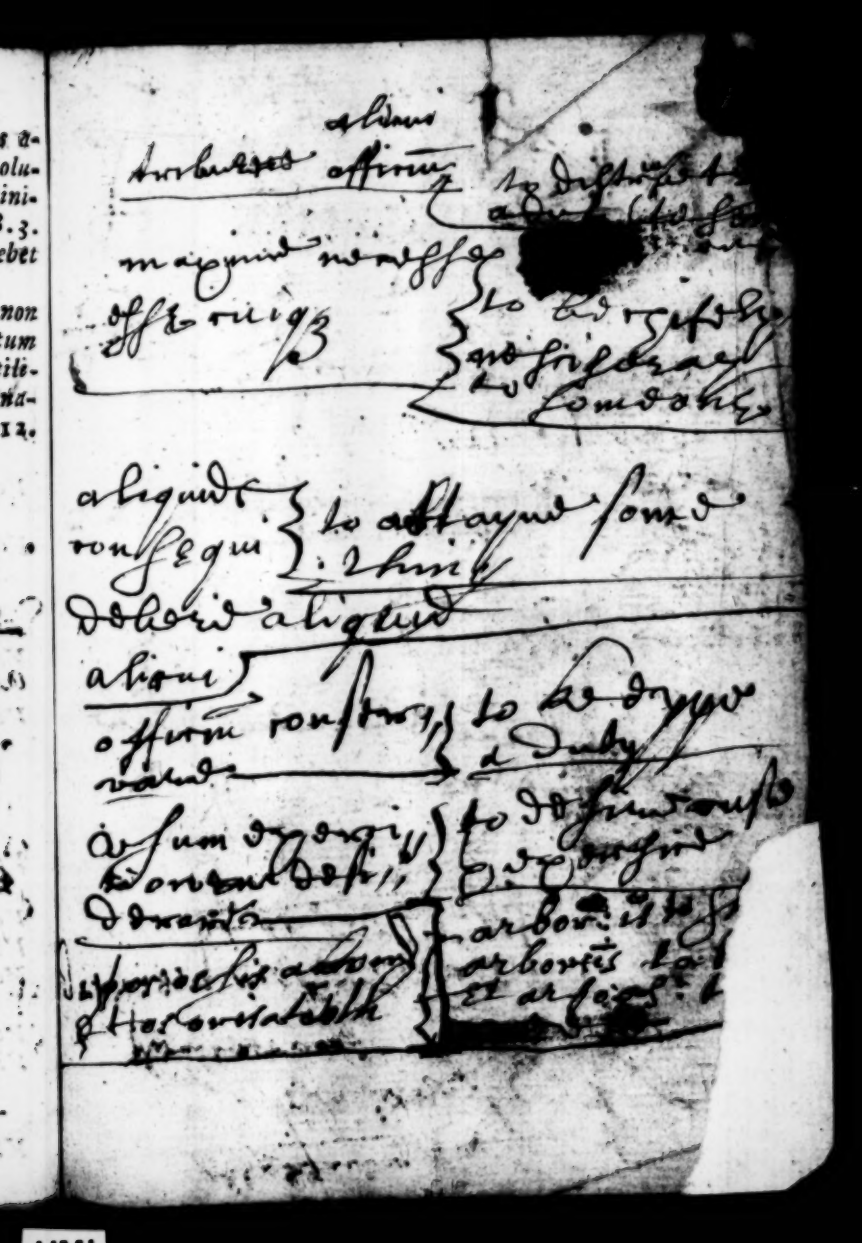
FINIS.